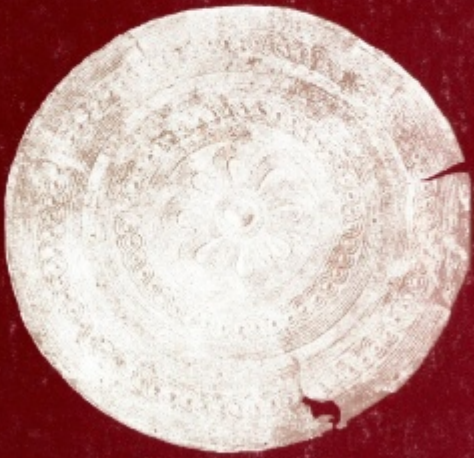

УДК 930 (08)

ЈIIa
36/IV

YU ISBN 86-80813-05-2

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК

14

НОВИ ПАЗАР 1990.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Др Марко Поповић
Петар Влаховић
Др Андреј Андрејевић
Радомир Станић
Мр Изудин Шушевић
Драгиња Премовић-Алексић
Сенко Рашланин
Др Ејуп Мушовић

УРЕДНИК
Др Ејуп Мушовић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК
Сенко Рашланин

ЛЕКТОР
Милета Петровић

ПРЕВОДИЛАЦ
Олга Кваран

ИЗДАВАЧ
Музеј »Рас« Нови Пазар

Насловна страна: Златна пекторала из Новог Пазара

YU ISBN 86-80813-05-2
Тираж — 800
Штампа »СЛОВО« Крушевац

УДК 930.(08) YU ISBN 86.80813-05-0.

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК

14

НОВИ ПАЗАР 1990.

NOVOPAZARSKI ZBORNIK
14

EDITOR-IN-CHIEF
Dr Ejup Mulović

EDITORIAL STAFF
Dr Marko Popović
Dr Petar Vlahović
Dr Andrej Andrejević
Radomir Stanić
Mr Ljudin Šušević
Dragica Premović-Aleksić
Senko Rašljanin
Dr Ejup Mulović

TRANSLATOR
Olga Kavran

PUBLISHER
Muzeum »Ras« Novi Pazar

YU ISBN 86-80813-05-2
Printed by »SLOVO« Kraljevo

САДРЖАЈ

Мр Вујадин Иванишевић
КАСНОАНТИЧКО УТВРЂЕЊЕ НА ЗЛАТНОМ КАМЕНУ КОД НОВОГ ПАЗАРА *(Оригинални научни рад)* 7

Др Војислав Јовановић
Др Душица Минић
Др Славенка Ерцеговић-Павловић
НЕКРОПОЛЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ТРГОВИШТА *(Оригинални научни рад)* 19

Драгица Премовић-Алексић
ЗИГОН НА СРПСКО-ВИЗАНТИЈСКОЈ ГРАНИЦИ *(Оригинални научни рад)* 45

Др Олга Зиројевић
ЦРКВА СВЕТЕ ВАРВАРЕ У СЕЛУ ВАРЕВУ *(Оригинални научни рад)* 55

Др Ејуп Мушовић
НАХИЈА РЖАНИ У XVI ВЕКУ *(Оригинални научни рад)* 59

Славица Вујовић
МЕКТЕБ УЗ АЛТУН-АЛЕМ ЏАМИЈУ У НОВОМ ПАЗАРУ *(Оригинални научни рад)* 67

Мр Сафет Бандовић
О ДЈЕЛОВАЊУ »ГАЈРЕТА« У САНЏАКУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА *(Оригинални научни рад)* 83

Милена Витковић-Жикић
ОДНОС СЕОСКЕ И ГРАДСКЕ СРЕДИНЕ НА ПРИМЕРУ ЖЕНСКОГ КАПУТИЋА *(Оригинални научни рад)* 91

Мурадија Кахровић
МОТИВИ И ЊИХОВЕ ПОРУКЕ ТКАНИ НА ЋИЛИМИМА У НОВОМ ПАЗАРУ 99

Миодраг Радовић
ОСЛОБОЂЕЊЕ НОВОГ ПАЗАРА 1944. ГОДИНЕ *(Оригинални научни рад)* 111

Салих Селимовић
КЛАДНИЦА – становништво 121

Миломир Поповић
ОБИЧАЈИ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА У СУВОМ ДОЛУ II ДЕО 137

Прим. др Властимир Илић
Др Слободан Илић
ПОПУЛАЦИОНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НОВОПАЗАРСКОГ СУБРЕГИОНА 149

ОСВРТИ
МИШЉЕЊА
КРИТИКЕ

Др Ејуп Мушовић
ПРВИ ПИСАНИ ПОМЕНИ О НОВОМ ПАЗАРУ 157

РЕЗУЛТАТИ
АРХЕОЛОШКИХ
ИСТРАЖИВАЊА

Др Војислав Јовановић
ИЗВЕШТАЈ О АРХЕОЛОШКОМ ИСТРАЖИВАЊУ НЕКРОПОЛЕ ЦРКВЕ 4 НА ПАЗАРИШТУ У 1990. ГОДИНИ *(Стручни чланак)* 163

Др Марко Поповић
РАС – КАСНОАНТИЧКО И СРЕДЊОВИЈЕКОВНО УТВРЂЕЊЕ VI *(Стручни чланак)* 167

Драгана Премовић-Алексић
ВЕЛИКА ГРАДИНА У ВРСЕНИЦАМА – истраживања у 1990. години *(Стручни чланак)* 173

Мр Вујадин Иванишевић
Археолошки институт
Београд

УДК 930.26
Оригинални научни рад
Примљено 1. 06. 1990. год.

КАСНОАНТИЧКО УТВРЂЕЊЕ НА ЗЛАТНОМ КАМЕНУ КОД НОВОГ ПАЗАРА

Утврђење на Златном Камену налази се 9 км југоисточно од Новог Пазара на западним обронцима Рогозне. Смештено је на врху брда (кота 1055 м), које представља природни заштитак преде, која се са истока спушта ка западу, ка долини Златне речице. Са истока и североистока утврђење је заклоњено побрдима Рогозне, а са југа скривају га кровни Особе. Према западу и северозападу врх доминира околином све до Новопазарске котлине и даље према западу, ка Пештерској висоравни и према северозападу, ка Голији.

Основну комуникацију према Новопазарској котлини представљају два правца: један иде долином Златне речице преко утврђења у Бабрежу, а други путем Трнавске речице. Остали путни правци водили су на југ и исток ка горњем току Ибра, и даље ка Косову.

Постојање гвоздених руде у непосредној близини утврђења, о чему сведоче стара рударска окна од којих је једно локирано источно на месту званом Станков поток, представљало је добре природне услове, ако не и одлучујуће, за настанак утврђења на Златном Камену. Трагове обраде руде бележимо и у окиару самог утврђења, где се на површини налазе на згуру.

У самој близини утврђења налазе се бројни извори од којих су нарочито јаки они северосточно и југоисточно од самог врха, који преко целе године имају довољно воде.

Утврђење обухвата скоро цео врх, изузев западног платоа, који лежи на литици и преко којег се приступало утврђењу. С[illegible]ца утврђења је издужена и полигонална, димензија 176 X 66 м у највећем [illegible], односно 16 м у најужем, обухватајући два платоа: источни — виши, и зап[illegible] — ниži. Укупна бранена површина износи 0,6 хектара (Сл.1).

Источни, горњи плато је са севера, истока и ј[illegible] за оначен стенама, које у средњишњем делу стварају мање амфитеатрални простор у виду ка југу. Према јужном бедему терен нагло пада претварајући се у стрму литицу. Идеалан простор за подизање грађевина представљао је поменути средњишњи простор, као и слободне површине међу стенама погодне за склоњање водица. Само спуштање јужног бедема низ стрме падине било је изведено ради осваја̂ња корисног простора.

На горњем платоу разазнају се трагови појединих објеката од којих се најјасније назиру преграде зид једне грађевине (Грађевина I) смештене уз сам северни бедем, поред литице. Њене приближне димензије износе 4 X 5 м.

Западни, доњи плато је за разлику од горњег скоро раван и знатно ужи представљајући идеалан простор за изградњу. На њему се јасно, у микротопографији терена, уочавају трагови бројних објеката: једне једнобродне базилике и три грађевине, док се постојање других наслућује у већ осутом камену испод огољених стена.

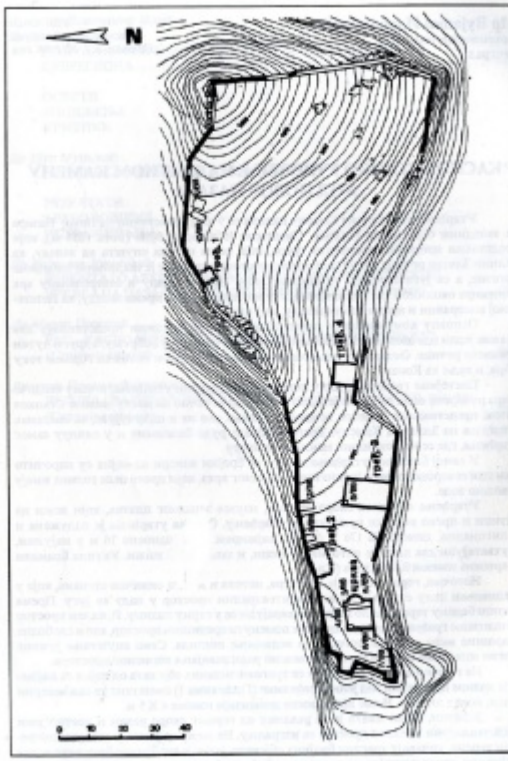

N
0
10
20
30
40

1. Златни Камен — основа утврђења (снимио М. Медовић)

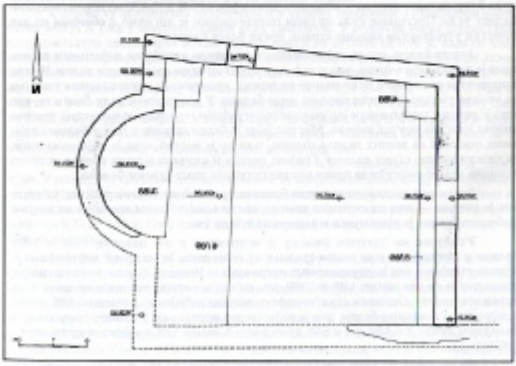

Базилика, димензија 11,25 Х 9,34 – 7,65 м смештена је на западном крају утврђења, на оманьем платоу, између северног, западног и јужног бедема (Сл. 1 и 2). Налази се на једној заравњеној стени, благо уздигнутој изнад средишњег простора доњег платоа. Југоисточни део базилике, већи део јужног зида и јужни део апсиде више не постоје, као ни сам јужни бедем. Вишевековним деловањем ерозије однети су низ стене.

Североисточно од базилике, уз сам северни бедем, налази се грађевина 2, правоугаоне основе и оријентације исток-запад. Трагови зидова, односно обрушеног камења сасвим су јасни у микротопографији терена, док лица зидова нису уочљива. Са сигурношћу се може рећи да се овде ради о грађевини прислоњеној уз бедем, приближних димензија 8 Х 5 м.

Југоисточно од ове налази се друга, знатно већа грађевина (Грађевина 1), која је, супротно првој, наслоњена на јужни бедем. Лица зидова, као и углови, сасвим су се јасно назирали, тако да је било могуће у потпуности реституисати основу. Грађевина 3 представља неправилан правоугаони објекат димензија 12,40-12,25 Х 7,40-6,95 м оријентације север-југ. Зидана је од већих блокова камена, ређаних уз лица, док је испуна попуњена ситним каменом. У средишњем делу објекта не развијају се трагови преградних зидова.

Источно од грађевине 3, налази се грађевина 4, подигнута на падини која се спушта са Горњег платоа. И она је као претходни објекти грађена уз бедем. Од ње су остали очувани само североисточни угао и делови западног и северног зида, док се траса источног наслућује у осутом камену. Оријентација грађевине је север-југ, а димензије 6,80 Х 6,20 м.

Бедеми утврђења су очувани у нивоу површине земље као траг осутог камења који се на појединим деловима губи, што је у директној зависности од

2. Златни Камен — основа базилике (снимио В. Иванишевић)

конфигурације терена и деловања ерозије. Упркос великој оштећености бедема на појединим деоницама, било је могуће реституисати основу утврђења.

Источни бедем, који скоро праволинијски затвара приступ утврђењу, спушта се са највише тачке, пратећи вододелницу, према југу, ка литици, која је представљала природну одбрану овог осетљивог правца: источним правцем приступало се утврђењу са Рогозне, гредом која се благо спушта ка врху на којем лежи утврђење. Што се тиче бедема, он је на овом делу практично у потпуности уништен, тако да је данас остало само неколико редова камена, било у унутрашњем, било у спољњем лицу, које пратимо најчешће као један, последњи ред, који почива директно на стени. На местима где је гребен стене огољен, бедем се потпуно изгубио.

Највиша тачка утврђења кота 1055 м, представљала је главно осматрачко место, одакле је била могућа контрола северне стране утврђења, целог источног, доброг дела јужног и удаљеног западног бедема. такође је било могуће осматрање прилазних путева и шире околине, нарочито источног, главног прилаза и то у врло широком пољу. Заједно са југоисточним углом утврђења и положајем на гребену стене изнад доњег платоа била је остварена потпуна контрола прилаза утврђењу.

Северни бедем, који се јасно назире у конфигурацији терена, прати гребен стене платоа, спуштајући се њиме ка доњем платоу, где је обезбеђивао највише делове. Преко стене његова траса се у потпуности губи. како се на овом делу налазе литице, које су релативно приступачне, тако је сигурно и овде био подигнут бедем.

Западни бедем се налази на најрањивијем делу утврђења и стога је, иако кратак, свега 21 м, једини брањен са две куле смештене на угловима: кула 1 (правоугаоне основе — спољних димензија 4,14 X 1,80 м) на југозападном углу и кула 2 (трапезасте основе — спољњих димензија 4,06 X 3,72-4,30 м) поред северозападног угла. Постојање кула на овом потезу сасвим је логично, с обзиром на лак приступ утврђењу са западне стране, преко благе падине.

Јужни бедем, где се највероватније налазила капија, на појединим деоницама је врло слабо очуван, као што је случај са његовим средишњим делом. Његов западни крај се сасвим јасно назире на терену, кроз гомиле осутог камена у којима се уочава унутрашње или спољно лице бедема. У средишњем делу бедем се, као што је речено, тешко прати јер у микротопографији терена нема никаквих трагова зидова или пак осутог камена. Могуће је да је бедем сакривен под дебелим слојевима осипине са виших делова падине, или да је нестао, што је највероватније, склизнувши низ стрму падину. Срећом, остала је очувана његова крајња источна деоница која је омогућила правилну реституцију трасе јужног бедема.

Бедеми су зидани од великих блокова притесаног камена ређаног уз лица, док је испуна — лив од ситнијег камена, све повезано белим кречним малтером. Дебљина бедема је уједначена и варира од 0,90 до 1 м.

Утврђење на Златном Камену је истражено у два наврата, 1988. и 1989. године у кампањама у укупном трајању од осам дана. За то време дефинисана је основа утврђења, док је унутрашњост истражена са 10 сонди. Горњи, источни плато сондиран је са две сонде: 1/88 и 10/89, док су остале сонде постављене на доњем, западном платоу. Основни стратиграфски подаци добијени су сондама 2/88 и 9/89, отвореним уз северни бедем, док је највећи део постављен у оквиру грађевина: у базилици, сонде 3 и 4/88 и 6 и 8/89, грађевини 3, сонда 5/88 и у јужној кули, сонда 7/89 (Сл. 1).

На средишњем делу горњег, источног платоа, близу северног бедема, отворене су две површине: сонда 1/88 (3 X 3 м) и 10/89 (4 X 2 м). У оба случаја добијени

су исти резултати. Испод танког хумуса дебљине свега 0,05 м, налази се јединствен слој мрке земље са каменом и нешто мало запечене земље и угарака, дебљине од 0,10 до 0,45 м, који лежи директно на стени. У оквиру овог слоја нађени су бројни ситни уломци грнчарије, један клин и један новчић цара Валенса, кован у раздобљу од 364. до 378. године. Сам карактер слоја, јединствена земља, уситњени фрагменти керамике као и близина стена говоре о томе да се овде превасходно ради о слојевима осипине који потичу са виших, источних делова платоа.

Далеко више података о стратиграфији добијено је отварањем две сонде на доњем, западном платоу које су постављене уз сам бедем, на простору где су слојеви били заштићени од ерозије. У сондама 2/88 (2 X 4 м) и 9/89 (2 X 3 м), постављеној у непосредној близини, добијени су слични резултати. Хумус дебљине 0,15 м прекривао је слој тамномрке земље и гарежи са бројним каменом који је био најбројнији уз сам бедем, где је била сконцентрисана и већа количина распаднутог малтера. Дебљина слоја варирала је од 0,40 до 0,85м. У сонди 2/88 у поменутом слоју, констатовани су згура и делови пећи за топљење руде која се налазила у непосредној близини сонде. Овај слој је почивао на мркој земљи висине 0,20 м, која представља јединствен културни слој касноантичког хоризонта. У основи овог слоја у зони паралелној са бедемом ширине 1 м налазио се укоп темељне стопе бедема дубине 0,80 м. Укоп је био испуњен мрком земљом. Основу поменутих слојева чини светломрка земља, која представља горњи ниво праисторијског хоризонта. Бедем је на овом месту очуван у висини од 2 м, од чега 0,80 м чини његову темељну зону. Судећи према добијеним резултатима у овим сондама, може се закључити да је век утврђења био кратак, о чему најбоље сведочи танак културни слој, висине свега 0,20 м. У обе сонде било је мало покретних археолошких налаза: фрагментована бронзана плочица на чијем се једном крају налази орнамент изведен пунктирањем и део дворедног чешља.

Слојеви су делимично истражени и у оквиру грађевине 3 отварањем мање сонде 5/88 (1 X 1 м), у северозападном углу грађевине. У сонди се јавља јединствен слој компактне светломрке земље који се прати до дубине од 0,90 м, када се слој мења и земља постаје мрка и меша се са песком. Висина овог другог слоја, који лежи директно на стени, износи 0,26 м. Зид грађевине 3 очуван је у висини од 1,16 м, односно 9 редова ломљеног камена величине и до 0,39 X 0,10 м — 0,34 X 0,20 м слаганог у техници сухозидина. У поменутој сонди у потпуности изостали су слој рушења и културни слојеви. У првом слоју на дубини од 0,76 м откривен је врло лоше очуван новчић који би могао датирати време настанка објекта. Ради се о емисији новца кованој у раздобљу од 355. до 360. године.

У оквиру кула постављена је сонда — 7/89 и то у северној половини јужне куле. У њеној унутрашњости констатовани су следећи слојеви: слој рушења висине од 0,20 до 0,30 м са већим блоковима сконцентрисаним у источној половини и слој светломрке земље са бројним ситним уломцима осутог кречног малтера дебљине од 0,30 до 0,50 м. Овај последњи слој лежао је на заравњеној стени у паду од истока ка западу.

Највећи број сонди постављен је у оквиру базилике: сонде 3/88 и 6/89 у апсиди и у источном делу наоса и сонде 4/88 и 8/89 у западном делу, уз унутрашње лице западног зида. Југоисточни део базилике у потпуности је уништен ерозијом, тако да данас на месту јужног зида базилике постоји само огољена стена. У јужном делу наоса слојеви су само делимично сачувани и представљају у првом реду природни нанос формиран спирањем земље са виших делова. Да се овде ради о слојевима наноса сведочи и потпуно одсуство материјала, који је vice versa, бројан у северној половини, где су се слојеви очували уз северни зид базилике. У северном делу наоса испод хумуса формирао се слој мрке земље висине 0,30 м са бројним

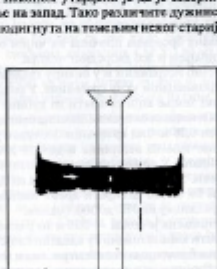

каменом који потиче са северног зида базилике. Овај слој прекрива сличан, такође мрке земље, али са мањом концентрацијом камена. У овом слоју нађен је већи број предмета: два гвоздена клина, рано прозорско стакло које потиче с прозора у северном зиду, бројни фрагменти лампи — кандила и део гвозденог крста (Сл. 3 и 4). Овај слој, у средишњем делу наоса, лежи на заравњеној стени — подници базилике. Како стена у северном делу пада према зиду, тако је и ова мала депресија према северном зиду базилике била нивелисана слојем тамномрке земље висине 0,20 м, измешано с размрављеном стеном. Њену основу чини стена, а у делу до зида слој тамномрке земље у оквиру кога је поред фрагмената праисторијске керамике нађен један ножић од силекса. Овај последњи слој, висине 0,05 — 0,40 м, представља остатке праисторијског хоризонта у који је био укопан северни зид базилике.

Сонда 4/88 (1 X 1 м) отворена је у северозападном углу наоса, да би се тек сондом 8/89 ширине 0,50 м постављеној дуж западног зида добили потпунији подаци. На средини зида, 2,80 м од северозападног угла, откривена су врата ширине 1,30 м. Слој у сонди био је јединствен и чинила га је мрка земља са бројним каменом који је заједно са слојем лежао директно на стени. У поменутом слоју нађен је један ексер.

Поред ових сонди, са спољне стране западног зида, уз северозападни угао, спуштена је мања сонда ради провере да се северни зид наоса не продужава даље на запад. Ово је било потребно урадити тим пре што се западни зид базилике наслања на јужни који се наставља даље на запад, што је претпостављало постојање нартекса. Овим малим ископом утврђено је да је северни зид органски везан за западни и да не иде даље на запад. Тако различите дужине северног и јужног зида указују да је базилика подигнута на темељима неког старијег објекта, вероватно из IV века.

3. Златни Камен — налаз дела крста из базилике (цртеж Н. Степановић)

Базилика је једнобродна, трапезасте основе што је било условљено величином платоа на којем је подигнута. Зидови су широки 0,66 м (три стопе) и различитих су дужина: јужни 8,26 м, западни 7,10 м, северни 8,05 м и источни 7,92 м са полукружном апсидом полупречника 1,85 м (Сл.2). Базилика је зидана у техници

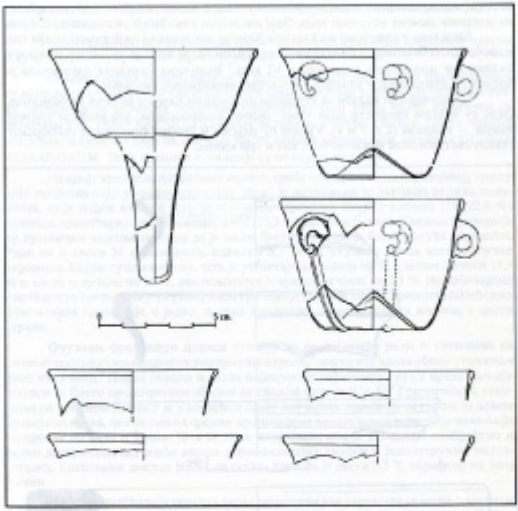

4. Златни Камен — налази лампе-кандила из базилике (цртеж Н. Стевановић)

сухозида. Апсида је рађена од мањих блокова камена величине до 0,36 X 0,17 м — 0,30 X 0,21 X 0,19 м ређаних уз лице и везаних глином. Остали зидови су слагани од већих блокова камена димензија и до 0,65 X 0,16 м — 0,51 X 0,21 м. Камен је слаган у приближно равним редовима. На простору апсиде нађена су четири уломка сиге аморфног облика, који указују да је конха апсиде била изграђена од лакшег материјала.

Зидови базилике неравномерно су очувани. Југоисточни угао и добар део јужног зида, чији траг у најбољем случају пратимо кроз један или два реда камена унутрашњег лица, склизнули су низ падину. Слично је и са јужним делом апсиде, који је очуван у нивоу једног реда камена и то унутрашњег лица. Даље, зид апсиде је боље конзервиран, тако да у северном делу налазимо четири реда камена висине 0,54 м. Од свих делова базилике најбоље је очуван северни зид у висини од 6 до 9 редова (0,80-1,10 м). Слично је и са западним, који се према јужном делу постепено смањује, где његова висина износи свега 0,33 м.

Посебност базилике представља већи број врата. Главна врата ширине 1,30 м налазила су се на средини западног зида. Други пролаз, ширине 0,75 м био је на

источном делу северног зида, док је постојао још један, ширине 0,80 м утврђено на северном рамену источног зида. Овај последњи улаз био је накнадно пробијен.

Базилика у утврђењу на Златном Камену представља најједноставнији тип једнобродних базилика с полукружном апсидом какве постоје на широм простору Балканског полуострва у раздобљу VI века.[1] Величина базилике одговарала је бројности популације у утврђењу и његовој непосредној околини.

Најзначајнији налази са утврђења на Златном Камену потичу из базилике. Овде су нађени предмети који чине делове поликанделе: део крста и уломци лампи – канила (Сл. 3 и 4). Уједно су нађени и бројни фрагменти прозорског стакла светложелене и зелене боје, као и три клина.

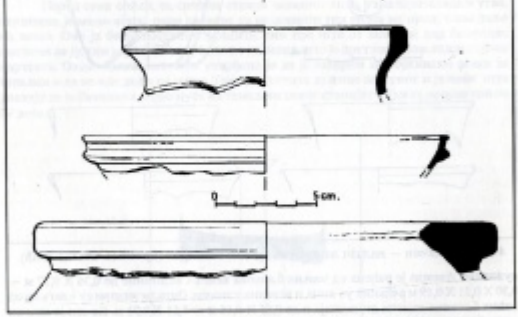

Сл. 5. Златни Камен – налази гричарије (цртеж Н. Степановић)

Од крста остао је очуван само хоризонтални крак дужине 11,5 цм, проширен на крајевима и који на средини има отвор за спајање са вертикалним делом. Ради се о латинском типу крста, који на основу бројних аналогија датирамо у VI век (Сл.3).[2]

Нарочито су бројни налази уломака стаклених лампи – кандила, два основна типа: лампе у виду плитких чаша с уљученим дном и са три дршкице, и лампе у виду плитке чаше са цилиндричним дном које је служило за углављивање у поликанделе. Први тип од светлоземленог стакла представљен је са два примерка, а други од светломорког стакла с једним (Сл. 4). Остале фрагменте чине благо разгрнути ободи од светлоземленог и беличастог стакла за које немамо довољно

елемената да установимо да ли се ради о лампама – кандилима или о некој другој врсти посуда (Сл. 4).[5]

Од осталих покретних налаза треба споменути фрагмент дворедног чешља и фрагментовану бронзану плочицу украшену пунктирањем.

Сваково најзначајнији налази за датовање представљају два новчића. Иако су врло лоше очувани, могуће је одредити време њиховог ковања. На првом новчићу распознаје се реверсна представа императора који убија лепог коњаника са легендом FEL. TEMP REPARATIO и који датирамо у 355/60. годину. Други новчић представља емисију цара Валенса из 364/78. године с реверсном легендом GLORIA ROMANORUM. Знак ковнице и емисије су потпуно нечитки.

На крају прегледа покретних налаза, треба се осврнути на најбројнију групу коју представљају уломци грнчарије. Иако је истражена релативно велика површина, није нађен велики број фрагмената керамике. Од 521 уломка 119 (22,8 %) припада провансалској керамици, а 402 (77,2 %) касноантичкој. Уломци грнчарије су приличан уситњени, тако да је мали број оних које је било могуће одредити. Ради се о свега 35 фрагмената, односно 8,7 % од укупног броја касноантичке керамике. Најзаступљенији су, што је уобичајено, лонци 60 %, а затим питоси 13,3 % и зделе и чаше по 10 %, док поклопци и вршници чине по 3,3 %. Неуобичајено високо постотак питоса у укупној маси грнчарије одраз је малог процента одређених фрагмената грнчарије, с једне, и лако препознатљивих уломака питоса, с друге стране.

Очувани фрагменти лонаца указују да се најчешће ради о типовима са широко разгрнутим ободом са унутрашње стране,[6] док су код здела ободи углавном косо извучени.[7] Поред лонаца и здела најкарактеристичнију групу представљају питоси са благо пресирним ободом са спољне стране (Сл. 5).[8] Грнчарија са утврђења на Златном Камену је у највећем броју случајева израђена од глине са већом примесом песка, док се она од средње пречишћене земље јавља ређе. Боја печења је од црвене до сиве и браон. Што се тиче површине, она је углавном необрађена и ретко декорисана најчешће низом хоризонталних линија и једноструким косим линијама. Глеђосане посуде јавља се ретко, тако да је свега 3,5 % обрађено на овај начин.

На основу облика и осталих карактеристика ова керамика се може одредити као касноантичка, док је поједине облике, као лонце са широко разгрнутим ободом са унутрашњу страну и питосе, могуће ближе датирати у VI век.[9]

Утврђење на Златном Камену лежи на западним обронцима Рогозне, у близини локалних путних праваца. Смештено је подно пута који и данас води од Новог Пазара ка југоистоку, ка Косовској Митровици. Друга важна комуникација ишла је на исток, ка Сочаници упаљеној 17 км у правој линији. Функција утврђења била је одређена његовим положајем у близини рудника и имала је за циљ њихову заштиту. О рударским активностима сведоче, поред старих рудника у непосредној близини, и откривени делови пећи и бројна згура који су нађени и у самом утврђењу. Заштита комуникација и становништва представљала је не мање важну улогу. О вези и односу према другим утврђењима на Рогозни и територији која гравитира овој области не може се ништа рећи, пошто друга утврђења, ако изузмемо оно у Бабрежу,[10] нису истражена.

Фортификација на Златном Камену површине 0,6 хектара припада групи средњих утврђења, која су најчешће подизана на побрдима планинских ланаца, уз комуникације и у близини рудника, као што је случај са овим на Голији (Шаронье и Калудра).[11] У ту групу спадају и фортификације подигнуте поред малих исхо-

јених географских целина, као што је велико Пештерско поље са утврђењима смештеним на рубу поља у Ђурђевици, Шаронама-Градови и Рамошево.[10]

Утврђење на Златном Камену подигнуто је у IV веку, тачније средином века о чему нам сведоче налази два новчића, једног из 365/60. и другог из 364/78. године. О његовом трајању у V веку немамо никаквих доказа те сматрамо, имајући у виду одсуство материјала који би само могао датирати у V век, као и сиромашне културне слојеве, да је у овом раздобљу било напуштено. Извесно је да је обновљено у VI веку када је подигнута и једнобродна базилика. Његово трајање у VI веку било је очигледно кратко, да би се убрзо затим, крајем века, живот у утврђењу потпуно угасио.

Нестанком становништва нестао је живот у утврђењу на врху брда, нама познатом као Крш изнад Златног Камена. Остали су бледи трагови његовог постојања, живота и веровања, који су доспели до нас као неми говор расутог камења, срушених зидова и сенки, недовољни да би ближе проникли у судбину оних који су га створили.

Напомене

1. A. Šonje, Putovi i crkvene građevine u Istri, Rijeka 1981, 75-77, сл. 73: једнобродна црква св. Петра на Пезерецу у Перештини у Истри; I. Barnea, Les monuments paléochrétiens de Roumanie, Roma 1977, 177-178, сл. 60,2: мала базилика у Тропеум Трајани, и 179-180, сл. 61,2: базилика из Сучидаве.

2. В. Кондић — В. Поповић, Царичин Град — Утврђено насеље у византијском Илирику, Београд 1977, 202 бр. 66-67, Т. XIX; Г. Марјановић — Вујовић, Крстови од VI до XII века из збирке Народног музеја, Београд 1987, 26 бр. 4; B. Bavant, Les petits objets, Caričin grad II, Rome 1990, 201 бр. 67, T. XXX.

3. M. J. Chavane, Les petits objets, Salamine de Chypre VI, Paris 1975, 62-66, сл. 3; N. Duval i M. Jeremić, L'église J au sud de la ville, dite «Basilique à une nef», Caričin grad I, Rome 1984, 139-142, сл. 145; B. Bavant, Исто, 208-211 бр. 105-108, T. XXXI.

4. Lj. Bjelajac, La céramique de Caričin grad, Caričin grad II, Rome 1990, 165-171, тип III; Д. Премовић-Алексић, Касноантичко утврђење у Кобрању, Новопазарски зборник 13 (1989), 22-26, T.I.2 и III.2-4; В. Ивановић, Рановизантијско утврђење на Хуму код Тутина, Новопазарски зборник 12 (1988), 8-9 сл. 2.1 и 5.

5. Д. Премовић-Алексић, Наведено дело, 22-26, T. II.6-7.

6. Lj. Бјелајац, Наведено дело, 170-178, тип VIII; Д. Премовић-Алексић, Наведено дело, 22-26, T. II.3; В. Ивановић, Наведено дело, 8-9, сл. 2.12.

7. Lj. Бјелајац, Наведено дело, 186.

8. Д. Премовић-Алексић, Наведено дело, 17-25.

9. J. Калић — М. Поповић, Шароње и Бугарчево у средњем веку, Рашка баштина 3 (1988), 11-20; М. Поповић, Утврђење на Кули у Калудри, Новопазарски зборник 8 (1984), 13-18.

10. М. Милинковић, Рановизантијско утврђење на Ђурђевици у Ђерекарима, Новопазарски зборник 7 (1983), 29-37; Исти, Касноантичко утврђење у Островици и Шаронама под Тутином, Новопазарски зборник 6 (1982), 135-140; В. Ивановић, Касноантичко утврђење у Рамошеву, Новопазарски зборник 11 (1987), 5-12.

Mr Vujadin Ivanišević

LA FORTERESSE DE ZLATNI KAMEN

La forteresse de Zlatni Kamen de 0,6 ha de superficie est située sur un des sommets de la chaîne de Rogozna, à 9 km au sud-est de Novi Pazar et 17 km à l'ouest de Sočanica.

La forteresse divisée en deux parties est de plan polygonal, ses dimensions sont 176 m sur 66 m (plateau ouest) – 16 m (plateau est). Elle est située près des anciennes mines de fer, dont les vestiges se trouvent à l'est de la forteresse.

La céramique et les petits objets découverts datent soit de l'époque préhistorique, soit de l'époque du bas – empire et de l'époque protobyzantine.

Les remparts, épais de 0,90 à 1 m, sont biens conservés. A l'intérieur de la forteresse ont été mis à jour les restes d'une basilique et de quatre bâtiments adossés contre les remparts. Seul la basilique a été fouillée en partie. Elle est composée d'une nef avec une abside semicirculaire à l'est, au diamètre de 1,85 m. Les dimensions extérieures de la basilique sont 11,25 m sur 9,34-7,65 m, avec une épaisseur des murs de 0,65 m. Les trouvailles découvertes à l'intérieur de la basilique (croix de fer fragmentaire et débris de lampes en verre destinés au polycandelon) datent de l'époque protobyzantine. La basilique a été probablement construite au VIe siècle, sur les fondations d'un édifice daté du IVe siècle.

La forteresse de Zlatni Kamen appartient, avec celle de Babreč, à une série de forteresses construites sur la chaîne Rogozna pour protéger les mines, les communications et la population locale.

УДК 571.91:940.1
Оригинални научни рад
Примљено: 1. 09. 1990. год.

Др Војислав Јовановић
Филозофски факултет
Београд
Др Душица Минић
Археолошки институт
Београд
Др Славенка Ерцеговић-Павловић
Археолошки институт
Београд

НЕКРОПОЛЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ТРГОВИШТА

Дугогодишња истраживања некропола средњовековног Трговишта на Пазаришту, у амфитеатрално обликованој долини удаљеној десетак км западно од Новог Пазара, ушла су у своју завршну фазу. Обиман и разноврстан археолошки материјал омогућује шире сагледавање многих појава из области материјалне и духовне културе становништва које је овде живело у временском распону од XII до XVIII века али има и таквих за које још немамо задовољавајуће одговоре и које захтевају даљи студијски рад. С обзиром на околност да ће завршетак теренских радова и припрема грађе за монографско објављивање потрајати још извесно време, одлучили смо да објављивањем једног прелиминарног извештаја упознамо научну јавност са главним резултатима досадашњих истраживања.[1]

Ископавања су показала да су житељи Трговишта за сахрањивање користили најмање пет некропола. Све некрополе налазе се у оквиру амфитеатралног простора у чијем претежно северном делу леже истражени делови насеља. До сада су систематски истраживане четири некрополе, при чему радови на четвртој нису окончани. Четири некрополе развиле су се уз црквене грађевине на левој обали Рашке, у подножју брда Самара огранка планине Ошева (Сл. 1). Због чињенице да се средњовековна микротопонимија на овом подручју није одржала нису познати ни имена патрона цркава па смо цркве означили редним бројевима.

Некропола Цркве I налази се на западној периферији насеља, на уској заравни изнад леве обале Рашке и колског пута који из правца Новог Пазара преко Пазаришта води за манастир Сопоћане. Ту је истражен 361 гроб.[2]

Некропола Цркве II простире се на високо издигнутој заравни званој Табачина, североисточно од остатака последњих кућа источне периферије Трговишта, а поред пута који од Пазаришта води према каменолому Мали крш. Истражено је 212 гробова.[3]

Некропола Цркве III смештена је на североисточном делу некадашњег насеља, на омањем платоу засеченом у стрмој падини брда. Око цркве и у њеној унутрашњости је откривено укупно 143 гроба.[4]

Некропола Цркве IV се налази у близини Цркве I, на само двадесетак метара удаљености. ту је истражен 71 гроб.[5]

Некропола V је на ниском, равном земљишту, на десној обали Себечевске реке, испред њеног утока у Рашку. Откривена је 1982. године приликом прокопавања канала за потребе оближњег рибњака. Ископавање заштитног карактера трајало је кратко, па је истражено само десетак гробова. Тада се наишло и на остатке два зида али није утврђено да ли су припадали црквеној или некој другој грађевини.[6] У току 1990. године на истом простору је прокопан још један канал за нови градски водовод, чиме је гробље поново оштећено. Оба пута се наишло и на

Сл. 1. Пазариште, изглед са Градине

надгробне плоче од андезитног туфа од којих су неке украшене стилизованим рељефним антропоморфним представама по чему су сличне плочама на некрополама формираним око свих претходних правних грађевина. Овде се заправо некропола није ни очекивала с обзиром на близину реке која често плави приобаљне земљиште. Имајући у виду да је и она изгледа била знатних размера, не треба искључити могућност да је имала и одговарајући культни објекат.

Посебно место има некропола обложене манастирске цркве посвећена св. Арханђелу Михаилу.[7] Лоцирана је у пећини брда Градине изнад леве обале Собочевске реке, а испод средњовековне тврђаве која се у стручној литератури најчешће идентификује са старим градом Расом[8] (Сл. 2). У поткапини пећине је откривено

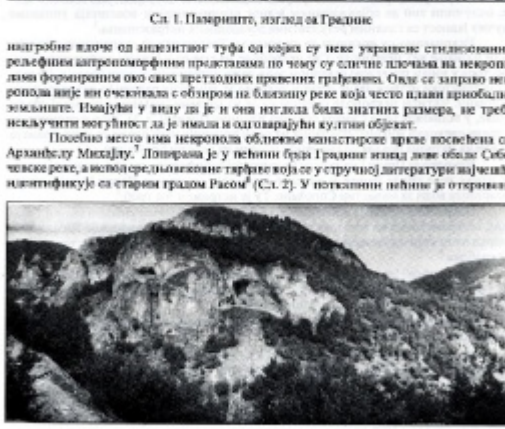

Сл. 2. Локалитет Пећина у летњем Градину, изглед са Пазаришта

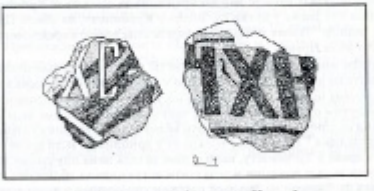

25 гробова. Већина скелета припада одраслим мушким особама, један је женски и седам дечјих, па може да се претпостави да су се овде у ранијем периоду сахрањивали монаси, а доцније, највероватније у XVI веку становници Трговишта. Иако је по томе специфично, гробље у суштини има све карактеристике горе поменутих некропола које се огледају како у начину сахрањивања тако и у скоро истоветним надгробним обележјима са антропоморфним представама у плитком рељефу.[9] То би била некропола VI.

На десној обали Ранке, на локалитету Баре-Кривељак, налази се још једна некропола формирана око мале црквене грађевине, али тамо још нису обављена археолошка истраживања. Мерено ваздушном линијом она је близу Табачине, али је ипак доста удаљена од кућа некадашњег Трговишта, па није искључено да је служила житељима неке друге оближње мање насеобине.

Имајући у виду распоред свих некропола, њихов међусобни однос и чињеницу да се налазе по ободу насеобинског простора средњовековног Трговишта, јасно је да их је користило становништво овог насеља. Извесне заједничке карактеристике показују да су припадале етнички хомогеној популацији јединствене духовне културе којој су у одређеном периоду била својствена и иста материјална добра. Наиме, основна заједничка појава на свим гробљима Трговишта је присуство црквене грађевине једноставног облика и релативно малих димензија. Прве три цркве су једнобродне, са олтарском апсидом и призиданом припратом. Једино се четврта знатније разликује и за сада представља најскромнију богомољу ове врсте на локалитету. Наос јој је скоро квадратне основе, без апсиде и припрате, са малом просторијом на јужној страни.[10] По начину градње она се, међутим, не издваја од осталих култних објеката. Све цркве су зидане ломљеним и притесаним каменом локалног порекла, повезиваним кречним малтером. Сига је употребљавана за конструисање полуобличастих сводова, апсидалних конхи, лукова ниша а изузетно и угаоних делова зидова, док су у Цркви III констатовани и фино обрађени довратници од пешчара на улазу у наос.[11] На улазу у Цркву IV сачувао се праг од тврдог пешчара са дубоким, прецизно клесаним жљебовима за кретање врата. Налази фрагмената фреско-малтера у свим црквама Трговишта сведоче да су оне биле живописане али су, безмало, све фреске уништене пре него што су започела археолошка истраживања (Сл. 3). Додуше, у апсиди Цркве I до пре тридесетак година је била видљива композиција архијерејског [illegible] са представом животворног крста, али је и она нестала пре него што је у потпуности проучена и документована.[12] Од сликаног украса у Цркви II остали су само фрагменти фреско малтера нађени у шуту,[13] док су се у Цркви IV очували и делови живописа на зиду,

Сл. 3. Фрагменти фресака из Цркве I

али у сасвим малом обиму.[14] Највећа количина фресака нађена је у Цркви III, у шуту са обрушених зидова. Ту су се уједно на преосталим зидовима наоса и апсиде, in situ сачувале и веће површине доње орнаменталне зоне живописа.[15]

На основу таквих, у суштини минималних остатака, о карактеру зидног сликарства цркава Трговишта не може се много рећи без претходне њихове стручне студијске обраде. Треба подвући, међутим, да су у свакој од поменутих цркава нађени, између осталог, и фрагменти фреско малтера са сачуваним ћирилским натписима. Сви су објекти, значи, функционисали у оквиру православног хришћанског култа и за паству одговарајуће конфесије. Ни једна од истражених црквених грађевина не може да се идентификује са католичком парохијалном црквом Sancti Triphonis de Tergouiste која се помиње 1345. године.[16] Како је готово извесно да се речени податак односи управо на ово Трговиште поред реке Рашке, откриће остатака поменуте цркве св. Трифуна треба очекивати од даљих ископавања на овом локалитету. Такође је потребно истаћи да су поједини делови фресака и без претходне стручне процене веома индикативни за оквирну хронологију одређених објеката. У апсиди Цркве I својевремено је запажено да је у центру композиције архијерејског входа био приказан животворни крст као редукована варијанта хетимасије, а не Христ агнец.[17] С обзиром на то да је у иконографском развоју ове композиције хетимасија старије решење, примењивано до пред крај XII века, када се замењује новим мотивом Христа агнеца живопис Цркве I, а самим тим и њену градњу требало би, судећи по аналогним примерима, оквирно датовати у седму или осму деценију XII века. У нашим крајевима се представа Христа-агнеца на живопису први пут јавља у цркви св. Ђорђа у Курбинову, на обали Преспанског језера, 1191. године.[18] Према томе, најстарија за сада позната средњовековна црква на Пазаришту јесте Црква I.

Најмлађи живопис за сада је из Цркве III. Судећи по орнаменталном фризу на коме су мотиви палмете, као и по морфолошким особинама слова на фрагментованим деловима натписа, он је свакако настао током друге половине XVI века. Живопис, међутим означава обнову већ постојеће цркве, у време када је оваквим захватима био на сличан начин обухваћен велики број старијих култних грађевина у овим пределима.[19] Није искључено да су у приближно исто време обновљене и неке друге цркве у Трговишту, мада о томе за сада нема поузданих података. У овом смислу су за сада значајни и резултати истраживања оближњег манастирског комплекса св. Варваре на Рељиној градини где је поред осталог откривен део архијерејског трона са натписом из 1579. године.[20] Судећи по садржају натписа манастирска црква је тада била знатније обновљена, па је велика вероватноћа да се оквирно истих година оваква подухват одразио и на гробљанским црквама Трговишта.

Подсећамо на околност да се на Пазаришту није одржала месна микротопонимија, због чега нису позната ни имена светитеља — патрона трговишких цркава. Тиме су изгубљени значајни подаци за изучавање хришћанских култова на овом подручју. Таква ситуација је последица дугог прекида насеобинског живота не само на Пазаришту, већ и у широј околини.

Услед недостатка писаних историјских извора, прошлост Тговишта можемо реконструисати само фрагментарно. О судбини његових житеља у преломним догађајима, пре свега оним који су везани за пад српске Деспотовине 1459. и аустро-турско ратовање 1690. године, немамо података. Захваљујући једном запису зна се да је Трговиште опустело 1770. године од зулума Тевтиш бегових Турака.[21] Никада више није обновљено. У време досељавања у Бобовик, Себечево, Шавце и друга оближња села и засеоке, новопридошло становништво није затекло старо-

селиште од којих је могло да преузме локалну традицију и микротопонимију. Само на тај начин може се објаснити њихово потпуно замирање на овом тлу. Досадашња археолошка истраживања на Пазаришту у том смислу нису пружила никакав допринос. Већ је речено да име патрона цркве пећинског манастира у источној литици Градине, који је био посвећен св. Арханђелу Михајлу, знамо захваљујући једном дубровачком писаном извору из 1720. године.[22]

Оснивачи цркава некадашњег Трговишта за сада нису познати. По свој прилици то су биле виђеније особе из насеља, имућнији трговци или економски јаче породице. Таквим особама може да се припише и касније одржавање истих објеката, а затим и све веће интервенције у смислу поправки, дозиђивања, обнове и сл. То донекле може да се види на примеру Цркве III која је, изгледа била темељно обновљена заслугом једне веће и имућније породице. Наиме, у припрати цркве је откривено више надгробних плоча од белог мермера са ћириличким натписима који садрже имена покојника и датуме њихове смрти.[23] Реч је о неколико женских особа од којих су три припадале породици Прибисалић. Најстарији натпис је из 1572. године, а на најмлађем стоји да је покојница умрла 1612. године. Овај последњи споменик је уједно и најбоље сачуван са комплетним текстом из кога се види да је био посвећен госпођи Јелени Прибисалић, жени господина Радивоја, кћерки спахије Вује и синовици митрополита Матеје. Јелена Прибисалић је према томе потицала из угледне породице чији је један члан био високо свештено лице док је други уживао поверење и код локалних турских власти. Управо је таква породица имала и све услове да јој се дозволи обнова већ постојеће цркве, јер се зна да су ктитори више црквених грађевина овога времена били из редова спахија и старе властеле.[24] Стога је велика вероватноћа да је Црква III обновљена и живописана заслугом Прибисалића, за живота спахије Вује и његовог брата митрополита Матеје, током друге половине XVI века. Од тада су је користили за сахрањивање својих умрлих чланова, с тим што су у дозиданој припрати укопаване претежно женске особе.[25] За сада је неизвесно да ли су исту цркву и у исто гробље Прибисалићи користили и раније, пре обнове, односно да ли су у Трговишту живели и пре друге половине XVI века. Јасно је само то да су све до почетка наредног столећа Прибисалићи спадали у најимућније житеље овог насеља, способне да за своје умрле сроднике прибаве споменике од квалитетног мермера са брижљиво исписаним епитафима.[26]

Кад је реч о ктиторима дужни смо да поменемо и део надгробне плоче од белог мермера са остатком натписа, нађен у Цркви I, мада плоча не мора бити ктиторска. Натпис помиње монаха чије је лично име било Ивоје Дурд.. Слова су ћириличка, складно обликована, прецизно клесана. По морфолошким особинама натпис се датује у XIV век.[27] Покојник је очигледно био угледна личност, али с обзиром на околност да део плоче није нађен in situ, положај гроба није познат па се ништа одређено не може рећи у погледу односа покојника према цркви, односно да ли је припадао ктиторској породици, или је сам био ктитор. Како је црква датована у другу половину XII века, а Ивоје Дурд.. живео у XIV веку, јасно је да ктиторске везе не може бити. У ствари, ктиторство се искључује само у односу на наос, јер је он саграђен негде у другој половини XII века, али не и у односу на припрату, призидану доцније, у време које није могуће ближе одредити. Према томе, Ивоје је могао бити ктитор припрате или је ктиторско право стекао предузимањем обнове цркве чији се трагови, међутим, због њеног рушења нису могли сачувати. У сваком случају, налаз фрагментоване плоче открива појаву монументалног облика сахрањивања једног замонашеног властелина, што је од значаја јер на Трговишту она нема својих паралела, ни савремених, ни претходних, а касније

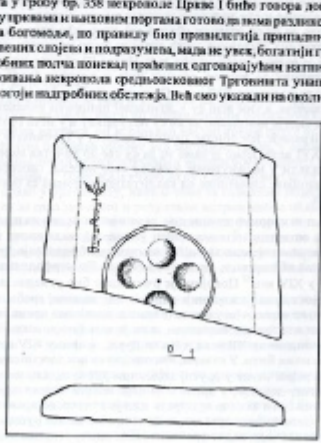

само у епитафима породице Прибисалић у Цркви III. Дозвољавамо, разуме се, могућност да је сличних надгробних плоча на Трговишту било у већем броју али да су однете и употребљене у друге сврхе.

У погледу начина сахрањивања, на свим некрополама забележене су заједничке појаве. Умрли су укопавани у црквама и портама, при чему су гробови ближи цркви гушће распоређени. Оријентација и основни начин сахрањивања одговарају устаљеним обичајима хришћанског становништва у средњем веку. Наиме, умрли су полагани у обичне раке копане у земљи помешаној са доста камена, претежно ситнијег, а уочена је и појава њиховог делимичног ограђивања необрађеним комадима камена који су распоређени дуж ивице гробне раке. У великом броју гробова констатовани су остаци дрвета и гвоздених ексера што без сумње указује на обичај употребе дрвених ковчега. Није се могло утврдити да ли налази дрвета без ексера у низу гробова представљају остатке ковчега рађених без ексера, или обичних дрвених плоча чија је намена такође била заштитна. Оријентација гробова на свим некрополама је уобичајена: запад-исток, са главом покојника на западној страни да би његов «поглед» био усмерен ка истоку. Изузетна појава двојаке оријентације умрлих забележена је у некрополи пећинског манастира Св. Арханђела Михаила. Тамо је скупина гробова односно скелета који су ближи цркви оријентисана у правцу запад-исток, а друга скупина која се непосредно надовезује на претходну, има оријентацију југозапад-североисток. О оријентацији скелета у гробу бр. 358 некрополе Цркве I биће говора доцније. У начину сахрањивања у црквама и њиховим портама готово да нема разлике, мада је простор под сводовима богомоље, по правилу био привилегија припадника виших, имућнијих друштвених слојева и подразумевао, мада не увек, богатији гробни инвентар и појаву надгробних плоча понекад праћених одговарајућим натписима.

Истраживања некропола средњовековног Трговишта унапредила су наша знања о типологији надгробних обележја. Већ смо указали на околност да је велики

Сл. 4. Надгробна плоча из Цркве III

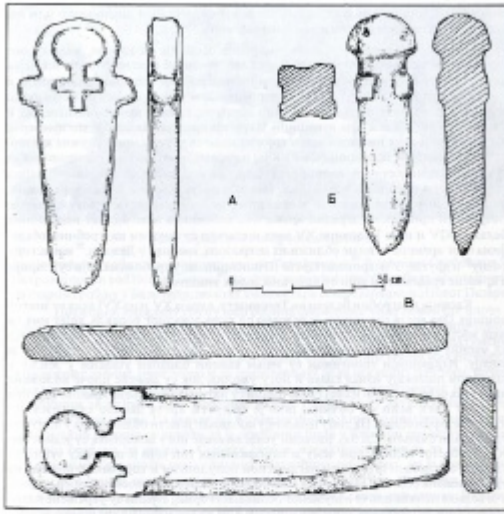

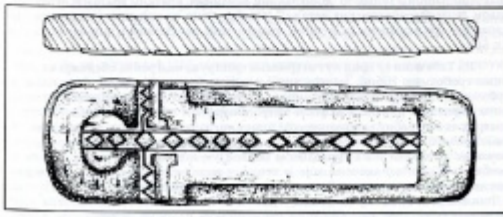

Сл. 5. Надгробна обележја и плоча гроба бр. 34 некрополе Цркве II

Сл. 6. Надгробна плоча гроба бр. 51 некрополе Цркве II

број гробова уништен, а надгробних обележја поломљен и дислоциран или однесен, а страдали су и делови црквених грађевина.

Знатан број горбова је имао надгробна обележја од камена, мада су она сачувана у релативно малом броју. Поред већ поменуте фрагментоване плоче са натписом са гробља код Цркве I, најстаријим надгробним споменицима припада и неколико оштећених плоча од белог мермера као и један усадник од пешчара са некрополе код Цркве III. Плоче су фино обрађене, са косо засеченим ивицама и углавном су без обележја на површини. Изузетак представља само један примерак који на горњем делу има штоковано кружно поље са четири мање кружне крстообразно распоређене површине (Сл. 4). Крај њих је уклесан натпис, укомпонован уз вертикалну дршку стилизованог цвета са три латице, који гласи БРАИКО (Брајко) и односи се на покојника који је овде био сахрањен. Усадник од пешчара има на једној страни рељефни крст са заобљеним крајевима кракова и секундарно је употребљен приликом изградње цркве. Оба споменика носе одлике надгробних обележја XIV и прве половине XV века и слични су многим надгробним обележјима овог времена са више оближњих некропола, као нпр. у Дежеви,[28] манастиру Градцу[29] и другде. У некрополи Цркве III они припадају гробовима који су старији од црквене грађевине и који су највећим делом уништени.

Каснији надгробни белези на Трговишту, с краја XV и из XVI века су знатно бројнији. Ова врста споменика је редовно од туфа локалног порекла, којег има на више места у непосредној близини локалитета, па је очигледно да представљају рад месних мајстора каменорезаца који су своје производе радили серијски, за продају. Најбројнији споменици су мањи камени блокови усађени у земљу у усправном положају изнад главе и ногу умрлих, док су лежеће плоче положене изнад тела ређе. Блокови изнад главе имали су најчешће заобљене кракове од којих је средњи увек већи од бочних, што је силуети крста давало стилизовани антропоморфни облик. На лицу и наличју понављан је исти облик крста у плитком рељефу, али смањен (Сл. 5а). Блокови усађени више ногу покојника су једноставнији, стубастог облика, при чему је најизразитији тип који је при врху зупчасто рељефно обликован и завршен наглашеном полулоптом и који много подсећа на турске нишане (Сл. 5б). Међу свим надгробним обележјима посебну пажњу привлаче велике лежеће плоче издуженог облика. На горњој страни су украшене плиткорељефним антропоморфним представама које су као и оне на крстовима крајње упрошћене, сведене на силуету издуженог тела без назначених екстремитета, а са карактеристичним зупчасто обликованим раменима, кратким вратом и округлом главом лишеном анатомских детаља[30] (Сл. 5в). Само су поједине плоче односно делови фигура украшени уклесаним орнаментима, ромбовима и цик-цак мотивом (Сл. 6).[31]

На Табачини су први пут откривена трострука надгробна обележја на појединим гробовима. Наиме, између крстоликог споменика усађеног чело главе и стубастог споменика изнад ногу умрлог, на три гроба се јавља и велика издужена плоча украшена плиткорељефном антропоморфном представом[32] (Сл.7).Појава трострукиx надгробних споменика сведочи о наглашеној жељи да се покојниково вечно пребивалиште што потпуније и трајније обележи, при чему антропоморфне представе на плочи и на крстоликом обележју усађеном чело главе садрже и посебно симболично значење које је тешко у потпуности разјаснити. У својим суптилним анализама ове пластике на примерима из Балетића, код Новог Пазара, Д. Поповић и Ј. Ердељан помињу да зупчасто моделовани делови тела који одговарају раменима, на појединим споменицима одају молитвени став покојника.[33] У погледу распрострањености, овакве плоче и крстолика и стубаста обе-

Сл. 7. Гроб бр. 34 некрополе Цркве II

лежја срећу се у оближњим манастирима: Сопоћанима,[34] Ђурђевим Ступовима,[35] и Петровој цркви код Новог Пазара,[36] док су трострука надгробна обележја откривена на старом гробљу у Балетићу, десетак километара северозападно од Новог Пазара.[37]

Последњу, најмлађу групу надгробних споменика чине поменуте плоче из припрате Цркве III на којима се налазе и имена женских чланова породице Прибисалић, као и неколико јаче фрагментованих са делимично сачуваним натписима. Судећи по квалитетном мермеру, финој обради, стилизацији текста и калиграфски изведеним словима, очигледно је да представљају дело искусних мајстора, вичних оваквом раду. Оне су свакако донесене из неког већег производног центра, по поруџбини, за потребе једне породице која се у Трговишту истицала како економски тако и сталешки. На овакве закључке упућује већ цитирани споменик Јерине Прибисалић на коме се наводи да је покојница била у блиском сродству са највиђенијим особама на насељу. С друге стране, карактеристично је да на осталим некрополама Трговишта нема сличних надгробних споменика, па је извесно да је ово била и једина оваква породица, крајем XVI и почетком XVII века, довољно имућна да за своје умрле чланове прибави без сумње скупе споменике. Најмлађи споменик, на коме је убележена 1612. година, означава оквирно и горњу границу сахрањивања у унутрашњости припрате Цркве III.[38]

С обзиром на то да је Трговиште било једно од важнијих средњовековних трговачких места на путу од Приморја према унутрашњости Балкана, сасвим је извесно да је у њему стално или повремено, живело више домаћих и страних пословних људи. Захваљујући грађи Дубровачког архива позната су имена појединих особа, па се тако већ 1385. године, као житељи овог насеља помињу Андрушко Сладиновић, Радин Марковић и Новак Поношевић.[39] За XV век такве вести су далеко бројније и доносе читав низ имена људи са подацима о различитим пословним везама са Дубровником и другим трговачким местима.[40] Из истих извора се сазнаје о трговини и неким трговцима из XVI века, што сведочи да је ове активности било и у време великог привредног развоја оближњег Новог Пазара.[41] Такве особе, међутим, на некрополама Трговишта нису могле да буду идентификоване. Ни у једном гробу нема посебно карактеристичних налаза који би то дозвољавали, нити је на постојећим надгробним споменицима убележено име са ознаком занимања. Могло би само да се претпостави да је таквој једној личности припадала већ наведена мермерна плоча са натписом Брајко која је нажалост оштећена и дислоцирана. Наиме, познато је да је дубровачка влада 1418. године одредила судски

колегиј у Трговишту на чијем је челу био Брајко Љубојевић. Оптужени су били неки Добрестинић (име му није наведено) и његов ортак Брајко.[42] Само неколико година касније, 1420. и 1421, конзул у парницама у Трговишту био је Брајко Богојевић, а тужбу су поднели Брајко Љубојевић и Брајко Маројевић.[43] Исти Брајко Богојевић се помиње и 1422. године у тужби којом криви земљаке да су му опљачкали дућан у Трговишту, претукли сина и одузели сав новац који се налазио у радњи.[44] Није искључено, дакле, да је поменута надгробна плоча својевремено лежала над гробом неке од ових личности, јер типолошки одговара крају XIV тако и првој половини XV века.

Једна од заједничких одлика трговишких некропола јесте мали број гробних прилога. С обзиром на то да већина гробова потиче из XV века када је Трговиште достигло свој пуни привредни, а свакако и популацијски развој, а и околност да се тамо живело и умирало и у XVI столећу, и доцније, наведена појава може се лако објаснити напуштањем обичаја прилагања различитих предмета у гроб: украсних, оних за свакодневну употребу, и оружје, под све јачим утицајем цркве која се, почевши од времена христијанизације Срба у IX веку борила да сузбије и потпуно укине паганска култна схватања. Међутим, четири гроба указују на паганске обичаје. По начину сахрањивања посебну пажњу привукао је гроб бр. 358 некрополе Цркве I. Он је изузетан по томе што је покојник, старији мушкарац, лежао на трбуху, оријентисан у правцу исток-запад, са главом на истоку, што је супротно оријентацији свих осталих умрлих индивидуа у некрополама Трговишта са изузетком већ поменутих појава у некрополи пећинског манастира. Осим тога, овај гроб је био смештен на западној периферији некрополе, издвојен од суседних гробова. И положај и оријентација скелета у овом гробу спадају међу веома ретке појаве у средњовековним некрополама.[45] У стручној литератури влада мишљење да су на овакав начин сахрањивани велики грешници. Као потенцијални вампири имали су врло урокљиве очи па је било неопходно да лице покојника буде окренуто наниже, ка земљи, како његове очи не би могле да напусте гроб и нанесу штету живима.[46] Према Сенденијској хроници, франачки краљ Пипин Мали (умро 768), био је сахрањен у лежећем положају, на трбуху, и оријентисан у супротном правцу од осталих покојника, због великих грехова свога оца.[47]

У пет гробова нађене су посуде, две керамичке и три стаклене, што је такође веома ретка појава у гробовима зрелог и каснијег средњег века. Наиме, у гробу бр. 263 некрополе Цркве I, с леве стране лобање лежао је сачуван лонац од печене глине, црно-сиве боје, украшен таласастим и водоравним утиснутим линијама[48] (Сл.8). У гробу бр. 86 некрополе Цркве II, на Табачини, изнад ногу скелета нађен је крчаг са тракастом дршком, израђен од пречишћене печене глине, украшен сликаном стилизованом биљном орнаментиком и глеђосан[49] (Сл. 9). Међу оштећеним скелетима у унутрашњости Цркве III нађено је неколико оштећених керамичких посуда, које су можда својевремено биле у гробовима. Две припадају неглеђосаним лонцима а неколико фрагмената глеђосаним посудама различитог облика. Судећи по облицима, фактури и орнаментици, сви примерци су карактеристични за крај XIV и прву половину XV века и идентични су посуђу које је у овом временском периоду употребљавано и на насељу.

На подручју Трговишта нађене су само три стаклене посуде. Оквирно, половини XV века припада налаз двоконусне боце из гроба 56 у Цркви III (Сл. 10). Боца је од калијевог стакла лошег квалитета и спада у групу стакларских производа насталих у Угарској под јаким утицајем муранске продукције. Према постојећим налазима идентичних боца из Србије, примерак из Трговишта означава најјужнију тачку докле је пристизала трговина овом врстом робе у наше крајеве.[50] У гробу бр.

Сл. 8. Гроб бр. 263 некрополе Цркве I

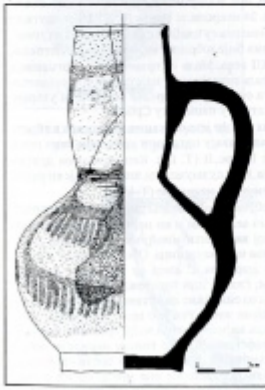

Сл. 9. Крчаг из гроба бр. 86 некрополе Цркве II

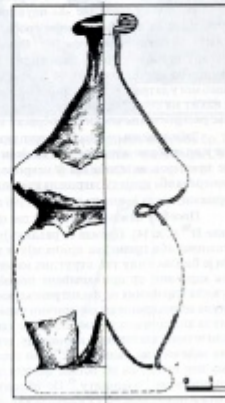

Сл. 10. Стаклена боца из гроба бр. 56 некрополе Цркве III

309 некрополе II, поред лобање налазила се неоштећена стаклена фиола (Сл. 11). Одликује се широком округлом стопом, бокастим трбухом и веома издуженим, плитко канелираним вратом, који се при врху благо шири и завршава закошеним грлићем. Дно је изразито конкавно и левкасто увучено у стопу, а трбух допире до висине рамена. Раме је такође украшено канелурома. Бочица је висока 14,2 цм. Као гробни прилог овај луксузни стакларски производ морао је имати посебну намену. Овакве посуде се врло ретко појављују у гробовима, а потпуно сачувани примерци су изузетни.[51] Једна стаклена фиола готово идентичног облика, исте технике израде, висине 16,2 цм, нађена је у гробу бр. 7 некрополе пећинског манастира Св. Арханђела Михаила. Лежала је крај леве стране лобање скелета, разбијена на велики број уломака, али се могла у потпуности реконструисати[52] (Сл. 12). Обе фиоле датујемо оквирно у XV-XVI век.[53]

Међу оштећеним стакленим кандилима из трговишких цркава, највише заступљеним у Цркви III, помињемо најбоље сачуван примерак откривен испод пода, у наосу ове цркве. Реч је о кандилу конусног облика за заобљеним дном и протенасто повијеним ободом испод којег су три равномерно распоређене дршчице; израђено је од прозорског стакла са незнатном жућкастом нијансом[54] (Сл. 13). Ово кандило и остале примерке из Трговишта као и друга слична кандила из Србије, Д. Минић сматра производом дубровачких стакларских радионица и датује их у средину XV века.[55]

Противно очекивању, у гробовима некропола на Трговишту накит је заступљен у веома малом броју и у скромним облицима.

Нађене су само две «S»-наушнице, обе израђене од бронзане жице. Једна, изузетно мала, потиче из дечјег гроба бр. 24 некрополе Цркве II[56] (T.I/1) а друга из гроба бр. 51 некрополе Цркве IV.[57] Оба примерка су слабијег квалитета од наушница овог типа које се срећу на локалитетима бјелобрдске културе где су датоване оквирно од друге половине X до краја XII века. Мада се примерци са Трговишта тешко могу датовати у тај период, они за сада спадају међу најстарији средњовековни накит на овом локалитету. Поред тога они пружају вредне податке за утврђивање распрострањености бјелобрдске културе у овом делу Србије.

Забележени су и налази неколико такође једноставних наушница од бронзане или сребрне жице чији се крајеви завршавају петљом и квачицом како показује примерак из гроба бр. 8 некрополе Цркве II (Т. I/2). Код неколико других примерака оба краја су завршена квачицом. Ређе су наушнице чији су крајеви равно завршени, каква је она из гроба бр. 190 поменуте некрополе (Т. I/3).

Посебну пажњу заслужују две сребрне минђуше из гроба бр. 14 некрополе Цркве II[58] (Сл. 14). Премда се разликују по величини и по неким орнаменталним детаљима, оба примерка припадају једној варијанти минђуша лунуластог типа који је близак типу тзв. округлих минђуша или наушница. Обе лунуле су шупље и на каричице су причвршћене помоћу шарнира. С лица су украшене мрежом кружића израђених од филигранске жице, глатке или тордиране, док су по ободу лунула аплицирани цилиндрични украси од спирално намотане жице. На наличју лунула апликирана је само по једна упојена жица. Реч је о врло декоративном и квалитетном златарском производу, можда најизразитији међу сродним примерцима нађеним на нашем тлу.[59] Као географски најближе типске паралеле помињемо пар минђуша из оставе накита откривеног у кући бр. 26 средњовековног Трговишта на Пазаришту.[60] По облику им је најближи пар минђуша из оставе накита и новца нађене у Савиној цркви на Новом Брду.[61] Остали аналогни примерци поменути су у годишњем теренском извештају.[62] Минђуше из Цркве II датовали смо у XV век.[63]

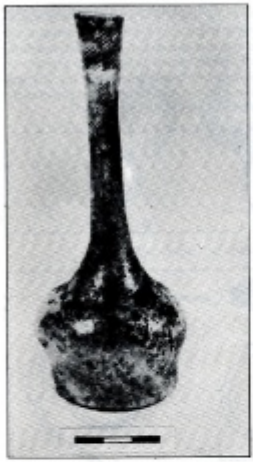

Сл. 11. Стаклена фиола из гроба бр. 109 некрополе Цркве II

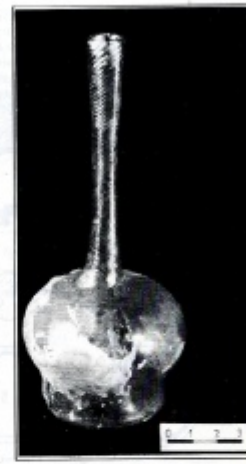

Сл. 12. Стаклена фиола из гроба бр. 7 некрополе нећинског манастира Св. Арханђела Михаила

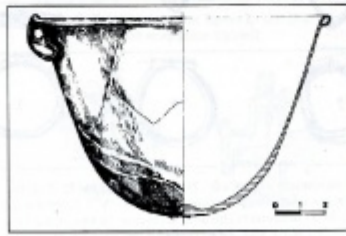

Сл. 13. Стаклено кандило из Цркве III

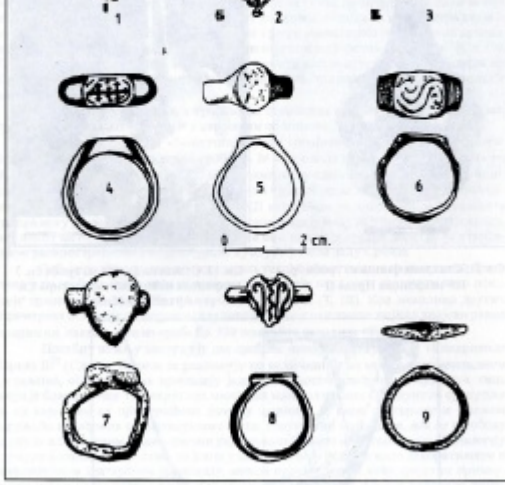

У целокупном накиту прикупљеном са Трговишта огрлице су заступљене само једним примерком. Наиме, једина огрлица нађена је у гробу бр. 131 некрополе Цркве II на Табачини (Сл. 15). Састоји се од стотинак веома ситних перли приближно лоптастог облика, израђених од тамног стакла, затим од неколико коцкастих и ваљкастих перли и три много крупније перле неправилно ваљкастог облика. Огрлица је прикопчавана помоћу пара издужених плочастих аграфа од бронзе. За аграфе нисмо могли да нађемо аналогије у расположивом материјалу.[44]

1
2
3
4
5
6
7
8
9
0
2 cm.

Т. I, 1. «S» — наушница из гроба бр. 24 некрополе Цркве II. 2. Наушница са квачицом и петљом из гроба бр. 8 некрополе Цркве IV. 3. Наушница отворених крајева из гроба бр. 57 некрополе Цркве II. 4. Прстен, Црква IV. 5. Прстен из гроба бр. 358 некрополе Цркве I. 6. Прстен из гроба бр. 260 некрополе Цркве I. 7. Прстен из гроба бр. 265 некрополе Цркве I. 8. Прстен, Црква I. 9. Прстен, Црква I

Сл. 14. Минђуше из гроба бр. 14 некрополе Цркве II

Сл. 15. Огрлица из гроба бр. 131 некрополе Цркве II. Сл. 15.а. Привесак из гроба бр.359 некрополе Цркве I

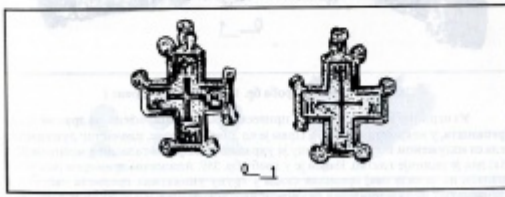

Сл. 16. Крст из гроба бр. 326 некрополе Цркве I

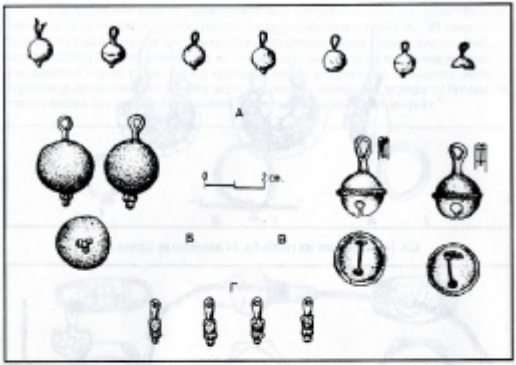

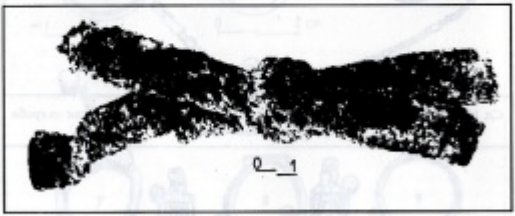

Сл. 17.а. Дугмета из гроба бр. 109 некрополе Цркве II, б. Дугмета из гроба бе, 2б некрополе Цркве II, в. Прапорци из гроба бр. 2б некрополе Цркве II, г. Полиедарска дугмета из гроба бр. 252 некрополе Цркве I

Сл. 18. Звездица из гроба бр. 114 некрополе Цркве I

Уз огрлицу помињемо и два привеска, мада су она нађена на другом крају Трговишта, у некрополи Цркве I. Први је од ливене бронзе, плочастог дугуљастог тела са издуженом петљом. На лицу је украшен рељефним таласним мотивом (Сл. 15а) док је наличје глатко. Нађен је у гробу бр. 359. Аналогни примерци нам нису познати па за сада овај привесак спада у групу уникатних предмета нађених у Трговишту.[41] Други привесак привлачи посебну пажњу. То је мали пекторални крст ливен од олова, нађен у дечијем гробу бр. 326 (Сл. 16). Једини је култни

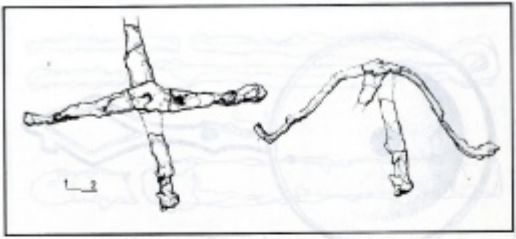

Сл. 19. Звездица из гроба бр. 18 некрополе Цркве IV

Сл. 20. Делови свештеничке одежде из гроба бр. 16 и део тканине из гроба бр. 18 некрополе Цркве IV

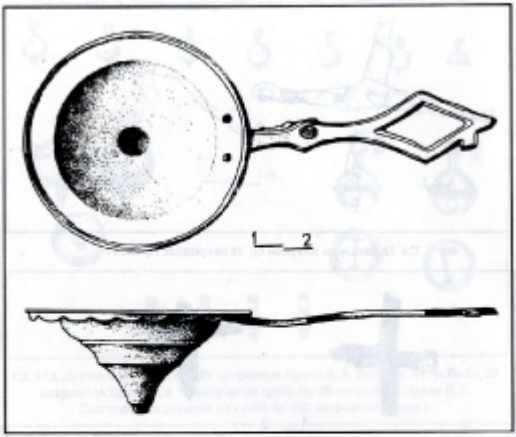

Сл. 21. Ручна кадионица, Црква I

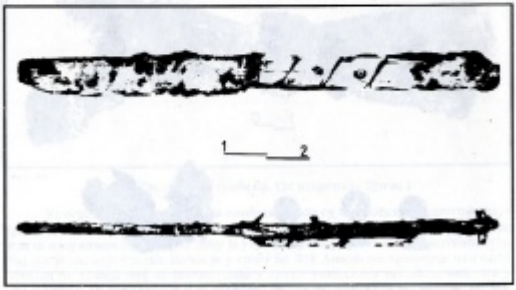

Сл. 22. Нож, Црква I

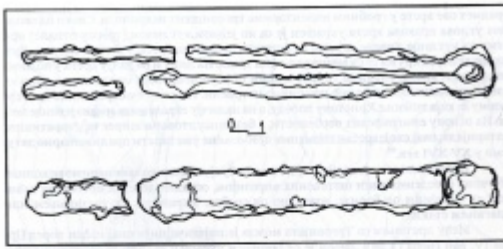

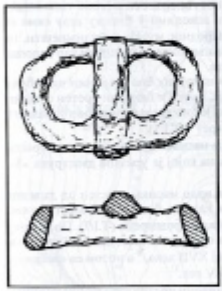

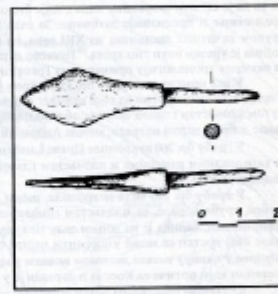

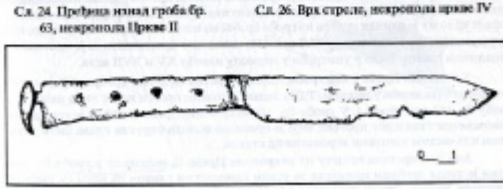

Сл. 23. Машице, наос Цркве III

Сл. 24. Пређица изнад гроба бр. 63, некропола Цркве II

Сл. 26. Врх стреле, некропола цркве IV

Сл. 25. Нож, Црква II

предмет ове врсте у гробним инвентарима трговишких некропола. Сваки од спољних углова кракова крста украшен је са по једном куглицом (три су отпале) при чему су куглице ливене заједно са осталим деловима крста, у истом калупу. Дуж ивица кракова пружа се оквирна рељефна трака. На лицу и наличју крста у пољима сва четири крака, словима грчког алфабета и уобичајеним сиглама рељефно су изведени натписи, данас већ прилично истрвени. На лицу су скраћенице пратеће формуле која помиње Христову победу, а на наличју скраћенице имена јеванђелиста. На основу епиграфских особености, а без консултовања ширег компаративног материјала, овај својеврстан споменик примењене уметности прелиминарно датујемо у XV-XVI век.[66]

Прстенови се појављују у врло малом броју. Уколико занемаримо неколико обичних гвоздених алки оштећених корозијом, осталих десетак прстенова већином су израђени од бронзе, изузетно од сребра. Украшени су урезивањем или улагањем стакла.

Међу прстењем са Трговишта можда је најзначајнији овај нађен поред Цркве IV, ван гроба (Т.I/4). Ливен је од бронзе и украшен равном осмоугаоном плочицом на којој је прецизно урезан мотив двоструког крста (crux gemina).[67] С обзиром на то да је сасвим скорашњи налаз, није било могуће извести његово типолошко вредновање и прецизније датовање. За сада га доводимо у блиску везу само са групом печатних прстенова из XIII века, из Народног музеја у Будимпешти, на којима је урезан исти тип крста.[68] Њихово датовање може да послужи као ослонац за оквирну хронологију примерка из Трговишта.

У већ поменутом гробу бр. 358, у коме је покојник био сахрањен на трбуху и оријентисан супротно од тада важећег обичаја, нађен је бакарни прстен с издигнутом плочастом главом овалног облика на којој је био урезан линеарни орнамент, данас добрим делом истрвен, можда Андријин крст[69] (Т.I/5).

У гробу бр. 260 некрополе Цркве I, нађен је масивни прстен од ливене бронзе са канелованим раменима и плочастом главом на којој је урезана двострука «S»-спирала (Т.I/6).

У гробу бр. 265 исте некрополе, нађен је врло масиван прстен од ливеног сребра, грубе израде, са плочастом срцоликом главом, без украса. Местимично деформисана, карика је на доњем делу полукружно проширена (Т.I/7). По облику главе овај прстен се може упоредити најпре са сребрним прстеном из Ритопека, нађеним у оквиру оставе датоване новцем у крај XVII века,[70] а потом са сребрним прстеном који потиче са Косова и датован је у XV век.[71]

Код Цркве I, ван гроба нађен је бронзани ливени прстен украшен срцоликом главом на којој је урезана линеарна орнаментика[72] (Т.I/8). И по форми и по начину израде врло му је сличан прстен из гроба бр. 640 из некрополе цркве Св. Николе код Куршумлије, који је датован у XVI век.[73] Из наведеног произилази да је прстење са срцоликом главом било у употреби у периоду између XV и XVII века.

У близини Цркве I, ван гроба, нађен је прстен од лошег сребра чија је глава украшена стакленим уломком (Т.I/9). Један бронзани прстен истог типа нађен је у гробу бр. 162 код Цркве I. У гробу бр. 148 некрополе Цркве II нађен је горњи део поломљеног гвозденог прстена чија је сразмерно велика округла глава била украшена плочастим уломком вероватно од стакла.

Још три прстена потичу из некрополе Цркве II, нађена су у гробу бр. 166. Први је танак сребрни примерак за уском елипсастом главом на којој су урезане закошене линије. Други представља врло уску бакарну алку, док је трећи, такође врло танак, поломљен, имао издужену и уску двораменску плочицу.[74]

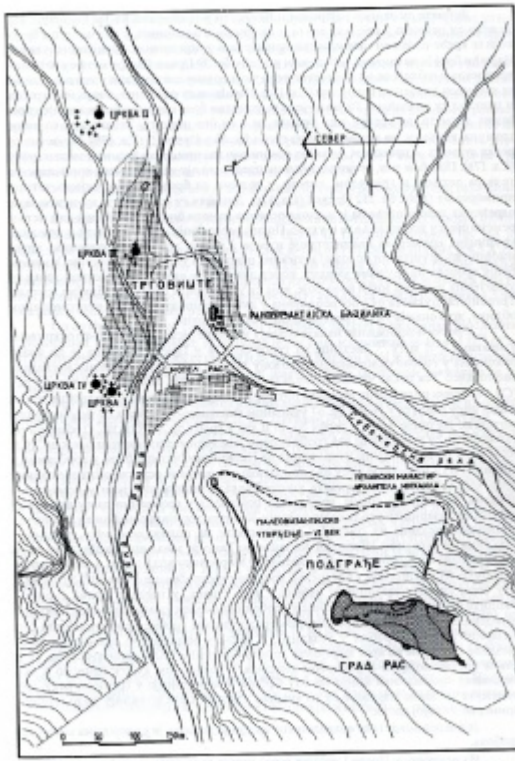

ЦРКВА II
СЕВЕР
ЦРКВА III
ТРГОВИШТЕ
РАНОВИЗАНТИЈСКА БАЗИЛИКА
ХОТЕЛ „РАС"
ЦРКВА IV
ЦРКВА I
РАШКА
СЕБЕЧЕВСКА РЕКА
ПЕЋИНСКИ МАНАСТИР
АРХАНГЕЛА МИХАИЛА
РАНОВИЗАНТИЈСКО
УТВРЂЕЊЕ — VI ВЕК
ПОДГРАЂЕ
ГРАД РАС
0
50
100
150m.

План I. Ситуациони план тврђаве Рас и Трговишта (према М. Поповићу)

Дугмета су далеко најбројнији предмети у гробовима на Трговишту.[75] Налажена су редовно у пределу врата и на грудима покојника, у различитом броју који се креће од једног, два или три примерка, а у појединим случајевима и више. Највећи број је четрнаест, забележен у гробу бр. 39 Цркве III. Дугмета су већином врло мала и састоје се од лоптастог тела чији горњи део прелази у петљу, а доњи се завршава украсном гранулом (Сл. 17а). Израђена су од бронзе, бакра или сребра и понекад су позлаћена. Појављује се и известан број крупнијих брижљивије обрађених дугмета, од сребра или бронзе, са или без позлате, украшених са више гранула, каква су, на пример она из гроба бр. 26 у Цркви II (Сл. 17б). Изузетно су ретка дугмета — прапорци, од којих помињемо два примерка нађена у истом гробу (Сл. 17в). Посебан тип, ретко заступљен, представљају мала дугмета полиедарског тела са петљом и гранулом, ливена у целини од бронзе. Илуструјемо четири примерка из гроба бр. 252 Цркве I (Сл. 17г). Дугмета су служила за прикопчавање одређених делова одеће па је њихова основна намена била утилитарна али истовремено она су представљала и украс. Појава већег броја малих дугмета и појединих крупнијих примерака квалитетније израде у неким гробовима, одражава виши имовинско-друштвени положај дотичних покојника у оквиру некрополе. У мањем броју гробова на грудима умрлих, поред дугмета се појављују и остаци трака од уплетених ланених нити мрке боје, које су украшавале одећу имућнијих житеља Трговишта. Дугмета су употребљавана у дугом периоду у готово непромењеном облику, што онемогућује њихово прецизније датовање.

У ретке и занимљиве налазе спадају звездице (астериское, астир) откривене у црквама I, II и IV.[76] Звездица из гроба бр. 114 у Цркви I, нађена је на врату покојника у готово склопљеном положају тако да је у часу откривања изгледала као торквес. Тек после чишћења скелета и саме звездице, показало се о чему је реч (Сл. 18). Једна поломљена звездица потиче из некрополе Цркве II, из гробне земље изнад ногу скелета у гробу бр. 67 укопаном ван цркве.[77] У Цркви IV нађене су три оштећене звездице: једна у гробу бр. 16 и две у гробу бр. 18 (Сл. 19). С обзиром на околност да су у последња два гроба нађени и делови свештеничких одежди[78] (Сл. 20) и да су од пет звездица откривених на Пазаришту, четири биле у гробовима у црквама I и IV извесно је да су оне прилагане уз посмртне остатке оних свештених лица која су их за свога живота употребљавала чинодејствујући у поменутим црквама. Звездице се, иначе, врло ретко појављују у гробовима па су примерци нађени на Пазаришту утолико значајнији. Као територијално најближу аналогију помињемо звездице из гроба бр. 14 некрополе на положају «Грчко гробље» у Резалима, у суседном Ибарском Колашину. Тамо је звездица такође лежала на врату покојника.[79] Једна звездица нађена је у Мородвису код Кочана, у Македонији, у гробу бр. 35, смештеном у олтарском простору крстообразне цркве XIII-XIV века.[80] И у овом случају звездица је нађена с леве стране, у пределу врата умрлог.[81] Уколико би се о положају звездица у гробовима смело судити само на основу три наведена случаја када су оне сигурно представљале гробне прилоге (Црква I на Пазаришту, Грчко Гробље у Резалима, и црква у Мородвису), испало би да су звездице стављане на врат покојника који су без сумње били свештена лица. То је нов и вредан податак о употреби звездица у посмртном култу односно о сахрањивању припадника клира на тлу Србије и Македоније у средњем веку. Све поменуте звездице израђене су од кованог гвожђа и представљају врло скромне примерке у својој врсти.

Један део покретног археолошког материјала нађен је у слојевима земље ван гробова.

Из некрополе Цркве I потиче једна ручна кадионица израђена од ливеног бакра, дужине 16,2 цм (Сл. 21). Кадионици недостаје постоље, а уколико је имала

поклопац, он није био причвршћен за реципијент. На горњој страни дршке утиснута је пунца чије ће решење свакако допринети прецизнијем типолошком вредновању и датовању овог веома ретког и вредног налаза.[82]

На истој некрополи нађен је један изузетно брижљиво израђен гвоздени ножић дужине 10,6 цм, на чијој се дршци с једне стране делимично сачувала дрвена оплата спојена помоћу пет бакарних закивака. Пет дубоких закошених, готово спиралних уреза на оплати и одговарајући број плитких уреза на бочним странама дршке, указују на то да је дршка била украшена ужљебљеном жицом, вероватно од племенитог метала[83] (Сл. 22). Величина и обрада ножића као и место налаза упућују на његову посебну намену, можда у домену култа (?). И у овом случају реч је о једном од уникатних предмета нађених на Трговишту.

У наосу Цркве III, нађене су гвоздене машице оштећене корозијом, величине 10,5 цм (Сл. 23). Служиле су за гашење свећа у цркви.

Забележени су налази четири пређице, већином израђене од гвожђа и оштећене корозијом. Све потичу са некрополе Цркве II. Пређица из гроба бр. 145 је најбоље сачувана јер је ливена од бронзе док је три од гвожђа. Величина је 4,5 X 2,5 цм. Пређица овалног облика, величине 4 X 2,8 цм нађена је у слоју гробне земље изнад скелета у гробу бр. 63 (Сл. 14). Пређица из гроба бр. 62 такође је овална али је много оштећена корозијом. Једна врло мала округла алка са трном пречника 1,5 цм нађена је у слоју земље ван гроба.

Од оруђа намењеног свакодневној употреби, нађено је неколико гвоздених корозираних ножева. Најбоље се сачувао један нож из некрополе Цркве II[84] (Сл. 25). Одликује се једносеклим сечивом и суженом дршком која је завршена штитастом плочицом. Оплата за дршку била је причвршћена са четири закивка али је отпала.

Оружје је заступљено само са једним врхом гвоздене стреле који је пљоснат и приближно делтоидног облика (Сл. 26). Дугачак је 6,2 цм и добро је сачуван.[85]

Новац нађен на Трговишту потиче највећим делом из цркава и њихових некропола, што показује да је стари пагански обичај полагања новца уз покојника сале био још увек поштован, без обзира на изразито хришћанско становништво. Новац уједно сведочи и о монетарној циркулацији у насељу, о истовременом присуству домаћег и страног платежног средства. Налази новца показују да су се на Трговишту сустицала три монетарна система: српски, мађарски и турски, при чему је инострани новац, мађарски и турски преовладавао. Потребно је истаћи околност да многи примерци новца због оштећења нису могли бити идентификовани. Српски новац заступљен је само са два примерка. Први је кован у Призрену крајем XIV или почетком XV века, а представља новац овог града. Други је највероватније, ковао Ђурађ Бранковић. Оба су нађена у Цркви III, међу растуреним гробовима. Од мађарског новца помињемо обол краља Јована Хуњадија (1446-1453), нађен у гробу бр. 43, у Цркви IV, затим полугрош краља Лудовика II (1516-1526), из некрополе Цркве I, и денаријус краља Матије II, из династије Хабзбурговаца (1608-1618), нађен у истој некрополи. Већина турског новца припада ковању султана Мехмеда II Освајача (1451-1481). Само је у гробу бр. 281 некрополе Цркве I нађено двадесет сребрних акчи овог султана, кованих у Новом Брду 1470. године. Налази новца, особито оних у гробовима, пружили су важне податке за датовање покретног археолошког материјала, надгробних обележја, и црквених грађевина.

*

Уз теренска истраживања некропола средњовековног Трговишта и студијску обраду археолошког материјала, паралелно се врши и антрополошка анализа

скелета чија су резултати једним делом већ публиковани.[illegible] Поред најосновнијих сазнања о полу и старосној структури сахрањених особа она пружа и друге вредне податке који се односе на општу слику становништва Трговишта. Антропометријска мерења као и морфолошке и епигенетске карактеристике указују на хомогену српску популацију са јасно израженим расним особинама својственим живљу и на другим истоветним околним насељима. У исто време поједине патолошке промене на костима представљају последице начина и услова живота, односно најчешћих обољења која су каткада била и узрок смрти.

Напомене

1. Осим годишњих [illegible] извештаја који су издати у појединим часописима, [illegible] Трговишта. То су: Ј. Ковачевић, Најновији резултати истраживања Старог Раса, у: Зборник Историјског музеја Србије 13-14, Београд 1977, 5-30, особито 23-33, и М. Поповић, Стари град Рас, Београд 1987, особито 56-58.

2. Ископавања В. Јовановић (прву и другу кампању заједно са С. Павловић). Видети последњи извештај у: Археолошки преглед 24, Београд 1985, 133-137 и Т. LXVI-LXVIII (у даљем тексту АП). Потребно је напоменути да је 1996. године, [illegible]

3. Ископавања В. Јовановића. Појединачни налази објављени у: Новопазарски зборник 13 (1989) 209-219 (у даљем НЗ). Године 1976, приликом пробијања пута од Пазаришта [illegible] на Табачини [illegible]

4. Ископавања Д. Минић. Појединачни налази објављени у: НЗ 5 (1984) 233-236.

5. Ископавање В. Јовановић. Видети извештаје у: НЗ 12 (1988), 147-158, и НЗ 14 (1990), у штампи.

6. Ископавање В. Јовановић. [illegible] Трговишта — [illegible] УНЕСКО-а.

7. О [illegible] видети: Н. Бошковић, Relazione del [illegible] della provincia di Rascia, у: М. Пантић, Дубровчанин Никола Бошковић и Рашке старине, Зборник за ликовне уметности 8, Нови Сад 1972, 240-260, особито 258.

8. М. Поповић, нав. дело, 40-42 и сл. 33-35; исти, Место и значење тврђаве Рас у XI-XII веку, НЗ [illegible] (1989), 47-57. Другачије мишљење о положају Раса заступа Ј. Калић, [illegible] Србије, НЗ 12 (1988), 13-21.

9. Ископавања обавили Ђ. Бошковић, М. [illegible] и С. Павловић. Видети извештаје у: АП 16 (1974), 139-140; 17 (1975), 142-143, и 19 (1977), 186-188; видети и: С. Мандић, [illegible] у Старом Расу, Саопштења I, Београд 1956, 268. [illegible] С. Павловић.

10. Видети план цркве у извештају В. Јовановића, у: НЗ 12 (1988) стр. 149, сл. 3.

11. Д. Минић, у: НЗ 8 (1984) 234.

12. [illegible], Где је био стари град Рас, [illegible] 1964, 5; С. Мандић, Фрагменти фресака из Старог Раса, Зограф 2, Београд 1967, 50.

13. В. Јовановић, у: НЗ 12 (1988) 147-148.

14. Исти у: НЗ 8 (1984) 238.

15. Д. Минић, нав. дело 233-236.

16. [illegible], Београд 1965, 119.

17. С. Мандић, нав. дело у: Зограф 2, 50. Видети и: Ј. Ковачевић, нав. дело, 23-24.

18. Г. Бабић, [illegible] у XII веку [illegible] византијских цркава, Зборник за ликовне уметности 2, Нови Сад, 1966, 29 (са другим [illegible] примерима и потребном литературом).

19. Д. Минић, нав. дело, 235-236.

20. М. Поповић, [illegible] код Новог Пазара — остаци манастирског комплекса, Гласник друштва конзерватора Србије 12, Београд 1988, 66-68.

21. Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи III, Београд 1905, стр. 236 бр. 5335; Ј. Ковачевић, нав. дело, 30.

22. Видети нап. 7.

23. Д. Минић, у: НЗ 8 (1984) 235.

24. Исти, нав. дело, 236.

25. Нав. дело, 235.

26. Нав. дело, 236.

27. Уп. В. Јовановић, у: АП 17 (1976) 149.

28. Ј. Калић — М. Поповић, Црква у Дежеву, Старинар XXXVI, Београд 1985, 135-141, [illegible]

29. А. [illegible], Градац, Београд 1988, 61-62, сл. 42.

30. Прва плоча овог типа на Пазаришту откривена је у наосу Цркве I, изнад гроба бр. 107. [illegible] В. Јовановића, у: АП 17 (1976) 140 и Т. LXXIX; исти, у: НЗ 3 (1979) 124.

31. Једна таква плоча откривена је изнад гроба бр. 51 код Цркве II на Табачини, а друга је [illegible] приликом багеровања канала за потребе рибњака 1982. године.

32. В. Јовановић, НЗ 8 (1984) 238; исти, у: НЗ 9 (1985) 225-226.

33. Д. Поповић — Ј. Вранешевић, Старо гробље у Балотићу — резултати прелиминарних истраживања, НЗ 15 (1991) 80-86 и Т. VIII, 4 и 5 на стр. 85.

34. Непубликовано.

35. Ј. Нешковић, Ђурђеви Ступови у Старом Расу, Краљево 1984, 19-20, са цртежима 7 и сликом 12.

36. М. Љубинковић, Некропола крај Св. Петра код Новог Пазара, Зборник Народног музеја VI, Београд 1970, Т. XX, 2 и 3; Д. Поповић, Надгробни споменици из цркве Св. Петра код Новог Пазара, НЗ 8 (1984) 56-58, са цртежима 9-11.

37. Д. Поповић — Ј. Вранешевић, нав. дело, 80 и Т. VI/1-3, Т. VII/1-3, Т. VIII/1-3 и Т. VIII/4-5.

38. Д. Минић, у: НЗ 8 (1984) 233.

39. Б. Храбак, Рашки пазари у XV и XVI веку, Наша прошлост 3, Краљево 1968, 78.

40. Исто, 79 и даље; Ј. Калић, Из историје Пријепоља и Трговишта у XV веку, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића IV, Пријепоље 1976, 343 и даље.

41. Б. Храбак, нав. дело, 90, са напоменом 106.

42. Исто, 79 — према аутору, [illegible] је обављен био настањен у Трговишту.

43. Исто, 78. Брајан Марјановић се јавља као сведок у једном тестаменту састављеном у Трговишту 1432. године. Исто, 79, нап. 23.

44. Исто, 79, 80.

45. Извештај В. Јовановића, у: АП 25 (1983-1984) 133.

46. Ј. Ковачевић, Аварски каганат, Београд 1977, 202-210. Аутор повезује ове случајеве са [illegible] трибутом у Панонској низији у доба Аварског каганата.

47. Ј. Ковачевић, нав. дело, 205; Е. Salin, La civilisation mérovingienne II, Paris 1952, 220-222, наводи известан број примера оваквих аналогија умрлих у гробовима VII и VIII века у Галији.

48. Видети извештај В. Јовановића, у: АП 22 (1980) 111-112 и Т. LXXVIII.

49. Видети извештај В. Јовановића, у: НЗ 9 (1985) 226 и 227 са фотографијом.

50. Д. Минић, Боца и кашика од стакла из Цркве III у Трговишту, НЗ 13 (1989) 58, 60 на сл. 1 и даље. В. Хан, Значај налаза стакла на Београдској тврђави, Годишњак града Београда XXV, Београд 1978, 174.

51. В. Јовановић, Стаклена фолза са Табиљем на Пазаришту, Гласник Српског археолошког друштва 5, Београд 1989, 100-107.

52. Видети S. Ercegović-Pavlović, Pazarište — localité Požega, Serbie, Novi Pazar, Musée de Novi Pazar, u: Bulletin de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre, N° 8 — 1977-1980, Liège, 256.

53. Уп. С. Ерцеговић-Павловић, нав. место; В. Јовановић, нав. дело, 105.

54. Д. Минић, нав. дело, 63 и 64, сл. 2.

55. Нав. дело, 67.

56. Извештај В. Јовановића, у: НЗ 8 (1984) 238.

57. Извештај истог аутора, у: НЗ 14 (1990), у штампи.

58. Видети извештај В. Јовановића у: НЗ 8 (1984), 238-239.

59. Нав. дело, 239.

60. Д. Минић, Остава накита из средњовековног Трговишта код Новог Пазара, НЗ 8 (1984), 23-31, особито 26-27 и Т. II, сл. 3 на стр. 29.

61. Б. Радојковић, Накит код Срба од XII до краја XVIII века, Београд 1969, стр. 170-171 и Т. 154.

62. В. Јовановић, нав. дело, 238.

63. Исто.

64. Извештај В. Јовановића, у: НЗ 9 (1985), 223.

65. Извештај В. Јовановића, у: АП 24 (1983-1984) 135 и Т. LXVII, 1.

66. Исто, нав. дело, 134-135 и Т. LXVI, 2.

67. Исто, видети извештај, у: НЗ 14 (1990), у штампи; Енциклопедија ликовних уметности 3, Загреб 1964, 248, о. в. прим.

68. Z. Lovag, Árpád-kori pecsétgyűrűink I, Folia archaeologica XXXI, Budapest 1980, 221-236, особито 228-231, сл. 3 и 4.

69. Уп. Извештај В. Јовановића, у: АП 24 (1983-1984) 133-134 и Т. LXVI, 3.

70. М. Бирташевић, Сребрна остава накита и новца из села Реговина, Годишњак Музеја Града Београда IV (1957) 15 сл. 4.

71. Б. Радојковић, нав. дело, 206-207 и Т. 152.

72. В. Јовановић, у: АП 24 (1983-1984) и Т. LXVI, 4.

73. Г. Марјановић-Вујовић — Г. Томић, Накит на тлу Србије из средњовековних некропола од IX — XV века. Каталог изложбе Београд 1982, стр. 75, бр. 463.

74. В. Јовановић, у: НЗ 10 (1986) 240-243.

75. Дугмета се помињу у свим извештајима о истраживањима некропола на Трговишту. Видети и: Д. Минић, Остава накита из средњовековног Трговишта код Новог Пазара, НЗ 8 (1984), 87-94.

76. О употреби звездице у богослужењу видети: Љ. Мирковић, Православна литургија, Београд 1965, 111.

77. Видети извештај В. Јовановића у: НЗ 8 (1984), 240, где је посебно наведено да се овај гроб налазио у припрати Цркве II.

78. Уп. извештај В. Јовановића у: НЗ 12 (1988), 190.

79. З. Недељковић, Средњовековна некропола «Грчко гробље» у Решанима, Гласник музеја Косова XIII-XIV, Приштина, стр. 93 и 95.

80. К. Трајковски, Истражувања во Мородвиз, Зборник Археолошки музеј на Македонија XI (1978-1982), Скопје 1985, стр. 128 и цртеж 2 на стр. 145.

81. Податак ми је љубазно саопштио колега К. Трајковски.

82. Извештај В. Јовановића, у: АП 24 (1983-1984) 136-137 и Т. LXVII, 3 и 4. О средњовековном типу: Д. Милошевић, Бронзани канделабри у Народном музеју, Зборник Народног музеја IV, Београд 1964, 285-287; М. Бушовић, Црквени бронзани полијелеји, Зборник за ликовне уметности Матице српске 8, Нови Сад 1972, 403-405.

83. Извештај В. Јовановића, у: НЗ 6 (1980), 154.

84. Извештај В. Јовановића, у: НЗ 5 (1981), 240.

85. Нав. место. О врховима стрела набраним из околине Грачанице: Л. Прибаковић — М. Поповић, Налази оружја из утврђења града Раса, Весник Војног музеја 21-22, Београд 1976, 32-42, Т. I-III.

86. С. Живановић, Одређивање крвних група на скелетним остацима из некропола у Пазаришту, НЗ 4 (1980), 111-115; исти, Трговска порекла, поређења и обележја посмртних остатака из некрополе крај цркве I у Трговишту, НЗ 9 (1985) 201-234; исти, Сведочанства из некрополе цркве I на локалитету Табиља у Трговишту, НЗ 11 (1987) 73-90; исти, Људски остаци из гробова у подграђу Раса, Старинар XXVIII-XXIX, Београд 1979, 249-252.

Dr Vojislav Jovanović
Dr Dušica Minić
Dr Slavenka Pavlović

BURIAL GROUNDS OF MEDIEVAL TRGOVIŠTE

The remains of the medieval settlement Trgovište can be found on the locality called Pazarište, near the mouth of Sebečevska and Raška rivers, southwest of Novi Pazar in southewestern Serbia. In the geomorphological sense, Pazarište is a closed amphitheater-shaped valley surrounded by hills. Besides remnants of numerous stone houses and log-cabins which preceded them, as well as a fortress on the nearby hill Gradina, 5 burial grounds with a small church each were explored on Pazarište as well. One of them was found in a nearby cave as a part of the St. Archangel Michael Monastery. Because of long interruptions in the life of the settlement as a result of Turkish rampages, the medieval mikrotoponymy of Pazarište was not preserved, and neither were the names of the church patrons except in the case of the cave church. In all the burial about 750 skeleton graves have been explored to date.

Since the end of 12th century until 1770, Serbian Christian population lived on Trgovište and buried its dead according to Christian custom. Many graves were marked by tombstones. In this area in the 15th and 16th century, the most common were the elongated tombstones ornamented with shallow carved stylized anthropomorphic images. Near the head of the deceased were erect tombstones, mostly in the shape of a cross with semicircular ending on the arms. By the legs, there were smaller blocks among which there are elongated tombstones with semi-spheric head, similar to Turkish nishan (tombstone). Rare are the graves on which all three of the metioned marks are found, because many tombstones were stolen or broken over time. In church 3, a few sepulchral slabs were found with cyrilic writing which mentions female members of the noble family Pribisalić which lived in Trgovište at the end of 16th and beginning of 17th century. Good quality marble from which slabs were made and the calligraphic letters of the epitaphs testify to the good social standing of this family.

In most of the graves the remnants of wood coffins and iron wedges were found. Only a small number of graves contained grave inventory and the objects were scarce and modest in material and design. The most common and most numerous objects were small, sometimes larger ball-shaped buttons with a knot on the top, usually ornamented by one, sometimes more granules on the lower part. They were made of silver, bronze, or copper, often goldplated, and rarely gold. Only a few buttons were shaped as a polyhedron. There are only two »S« earrings and a few which end with a knot and small clasp. There was only one pair of earrings that were luxuriously made. Those are silver moon-shaped earrings, richly decorated by filigree. The rings were made from bronze or bad silver. Two were decorated by cross-shaped motifs carved on a plate. Of the jewelry from Trgovište there is only one necklace, made of glass pearls. In a child's grave, a small cross made of lead with Greek writing was found. On the face were abbreviations signifyng Christ's victory, and on the back names of the evangelists. Noticable are the findings of iron stars (asteriskos) in graves, especially the ones found together with parts of monastic garb. In five graves there were containers; in two graves they were made of baked clay: one pot and one jug, and in three graves, made of glass: a biconical bottle and 2 small flasks with elongated necks. The money was found in the graves and outside of them. The most numerous are the Turkish money (akca) minted in Novo Brdo during the rule of Mehmed II the Conqueror (1451-1481). Of individual findings worth mentioning, there is the money of the Hungarian kings: J. Hunyadi (1446-1453), Louis II (1516-1526) and Matthias II from the Habsbourg dynasty (1608-1618).

From the findings outside of the graves, we mention the manual censer made of copper.

Драгиња Премовић-Алексић
Музеј »Рас«
Нова Пазар

УДК 930.26
Оригинални научни рад
Примљено: 1. 09. 1990. год.

ЗИГОН НА СРПСКО-ВИЗАНТИЈСКОЈ ГРАНИЦИ

Један од најважнијих извора за историју Византије XI века, њених односа са суседима, а самим тим и са Србијом, јесте »Алексијада« — дело Ане Комнине која представља биографију њеног оца, цара Алексија I Комнина (1081-1118).

Описујући сукобе цара Алексија I са српским жупаном Вуканом, Ана каже да је цар стигао »у клисуре између Далмације и наше земље. И превали читав тај превој, назван по околини Зигон«.[1] Изван тога, Ана помиње Зигон и када описује Вуканове упаде на византијску територију, који ојачала, а град Липљан спаљује. Због тога је византијска војска, на челу са царем, кренула равно према Липљану, »малом граду на обронцима Зигона«. Када је за то дознао, Вукан »крену отуда и стиже у Звечан — граду у клисурској области поменутог Зигона на граници између ромејских земаља и Далмације«.[2] Ана Комнина под називом Далмација подразумева Србију, што произилази из њене тенденције за архаизирањем имена.[3] И Кинам Србију назива Далмацијом. Говорећи о походу цара Манојла Комнина против побуњених Срба, 1149. године, Кинам каже: »продромити у Далмацију цар разори тврђаву Рас«.[4]

Како је предмет нашег рада појам Зигон, који представља предео на граници између Србије и Византије, пре покушаја убицирања самог Зигона треба нагласити где се налазила источна граница Србије у раном средњем веку.

За одређивање источне границе Србије у време IX-X века, једини извор представља дело Константина Порфирогенита «Спис о народима». Говорећи о сукобу бугарског архонта Бориса (852-889) са српским архонтима Мутимиром, Стројимиром и Гојником и заробљавању Борисовог сина Владимира, Порфирогенит каже да су Мутимирова деца, након склапања мира, испратила Владимира до границе, до Раса.[5] Ови подаци су поставили питање да ли је Порфирогенит мислио на област или на град Рас. Један број историчара који се бавио овим проблемом мишљења је да се ради о области, и границу Србије ставља на реку Лаб[6] оцењујући се, углавном, на податке из Летописа попа Дукљанина.[7] Друга група историчара, међу којима и Јиричек, мишљења је да се ради о граду Расу.[8] Међутим, без обзира да ли се ради о граду, што је вероватније, или о области, постаје се питање у чијем је поседу Рас онда када га помиње Константин Порфирогенит, односно средином IX и почетком X века.

Ако је Рас, како каже Порфирогенит, на граници између Бугарске и Србије, онда смемо да претпоставимо да се Србија налазила западно од Раса[9] и да је њена граница, вероватно, ишла долином горњег тока Ибра, источним ободом Пештерско-сјеничке висоравни и источних обронака Голије.[10] То би значило да се Рас, град а и предео, налазио ван граница Србије IX-X века. За овакву претпоставку показе налазиште и у Порфирогенитовом делу. Он зна за Рас и помиње га, али када говори

о градовима у покрштеној Србији,[10] међу њима не помиње и Рас, што нам непосредно говори да се Рас не налази на територији Србије.[11] Уколико није на територији Србије, то би онда значило да је Рас, већ у време архонта Бориса, био у поседу Бугарске. Ово потврђује и други податак, који нам даје Порфирогенит када говори о догађајима у Србији крајем IX века. Тада је из Бугарске дошао Клонимир, један од избеглих српских жупана, и са војском ушао у српски град Достинику у намери да преотме власт.[12]

Достинику или Дестинику, Порфирогенит ставља на прво место када набраја градове у покрштеној Србији. Многи научници су покушавали да одреде положај овог града, али је његова убикација остала нерешена.[13] Јиречек га лоцира у близини бугарско-српске границе и сматрајући да словенски облик назива овог града треба да гласи ДЬС(Т)ЬНИЦА или ДЬС(Т)ЬНИК, он га локализује на подручју Сјенице.[14] И Ф. Рачки је мишљења да Достинику треба тражити западно од Раса, што би опет могло да значи на територији Сјенице, наводећи да у целом IX веку загорске српске земље «нису могле дићи главу од Бугарске».[15]

Јиречеково лоцирање и резултати археолошких истраживања локалитета Велике Градине у селу Врсеницама код Сјенице наводе на претпоставку да се ради о остацима града Достинике, о чему ће се донети коначан суд након завршетка истраживања.[16] Лоцирање града Достинике још више би потврдило претпоставку да је бугарско-српска граница у IX-X веку ишла ободом Пештерско-сјеничке висоравни и да су се прве, у изворима забележене, борбе Бугарске и Србије одвијале на простору између данашње Сјенице и изворишта реке Рашке.

Доласком на власт у Бугарској Борисовог млађег сина Симеона (893-927), на Балканском полуострву постају доминантни византијско-бугарски сукоби, што се умногоме одразило и на збивања у Србији, чији су кнежеви били оруђе једне или друге државе.[17] Симеону је пошло за руком да 924. године освоји Србију, која је, како тврди Порфирогенит, опустела.[18] Србију је обновио кнез Часлав (927-950), али је крајем X века она поново покорена, овога пута од стране цара Самуила (976-1014).

После пропасти бугарског и касније Самуиловог царства, Србији први сусед на истоку постаје Византија чија тема Бугарска обухвата западне делове Бугарске и највећи део данашње Србије.[19] Дукља, Захумље, Србија и Босна нису организоване као теме, већ су остале под влашћу домаћих кнежева и биле су вазалне државе Византијског царства.[20] Постоје индиције да је цар Василије II формирао и тему Србију, али то питање још увек није разјашњено.[21]

Источна граница Србије остала је непромењена, како за време кнеза Часлава, тако и почетком XI века, што потврђују и подаци из хрисовуље византијског цара Василија II (976-1025), издате у корист византијске охридске архиепископије. У њој се набрајају епископије које се стављају под јурисдикцију охридског архиепископа, а које су раније потпадале под власт бугарске цркве, у време цара Петра (927-968). Међу њима је и рашка епископија.[22]

У разматрању питања источне границе Србије у раном средњем веку не треба занемарити ни чињеницу да имена Рашке нема у историјским изворима пре друге половине XII века, односно пре него што су Срби коначно освојили Рас.[23] На основу ових података сме се закључити да област Раса, која се у то време ограничавала на долину реке Рашке,[24] као и град Рас, није била у саставу Србије до Стефана Немање.

Након смрти охридског архиепископа Словена Јована (1037. године), на Балканском полуострву је избио велики устанак Словена. Устанак је дигао и зетски кнез Стефан Војислав, који је Зету ослободио византијског суверенитета.[25] И Срби многобројним провалама узнемиравају византијску област, што нарочито

У Г Р И
Дунав
Б О С Н А
С Р Б И Ј А
Х Р В А Т С К А
Б У Г А Р С К А
Ј А Д Р А Н С К О М О Р Е

Сл. 1. Источне границе Србије IX века како је види К. Јиричек

чини жупан Вукан који осамдесетих година XI века ступа на историјску позорницу. Против њега иде и лично византијски цар, о чему нам говори Ана Комнина.

После Вуканових упада на византијску територију, цар Алексије I, 1092. године, обилази Зигон, превој који дели Србију од Византије, како би што боље утврдио и осигурао тај део границе.[28] Ако је граница Србије у првој половини XI века ишла западно од Раса, може се претпоставити да је неизмењена и у Вуканово време, утолико пре што се нигде не говори о освајању, већ само о узнемиравању и пљачкању византијских територија. У том контексту, гранични појас Зигон Ане Комнине, могло би да представља подручје планине Рогозне са долином Ибра, на једној, и долином Рашке, на другој страни.

Цар Алексије I је обишао Зигон како би лично присуствовао обнављању порушених тврђава, подизању палисала, дрвених кула и ровова, једном речју, како би што боље осигурао границу од српских упала на византијску територију. Са тим подухватом се може довести у везу и изградња дрвено-палисадних и сухозидних бедема којима је тврђава Рас проширена и утврђена.[27] Новоформираном систему одбране је припадао и утврђени град Звечан, а могуће и Јелеч. Петар Ж. Петровић је на Рогозни забележио на неколико локалитета остатке утврђења: Градина код чесме Мелиновац, Градина на Крецу код Цоковића, Градина код села Гркаја,[28] а постоји и низ топонима у којима би могли да се назру остаци утврђења: Градина изнад ушћа Градинског потока у Јошаницу, Градац изнад села Нине, Жаревска градина источно од села Смилов Лаз. Међутим, ни на једном од наведених локалитета нису вршена никаква истраживања, што не значи да остаци утврђења на њима не би могли да припадају времену утврђивања српско-византијске границе.

На основу реченог могло би се закључити да се Вукан, након првог упада на византијску територију, вратио у своју област западно од Раса. Али одмах након што је цар Алексије I утврдио границу, он поново упада на територију Византије и долази чак до Липљана који спаљује. Тада, вероватно, византијска војска напушта погранични Зигон и тај део територије, са градовима Расом и Звечаном, привремено долази у српске руке. Говорећи о догађајима са краја XI века, Јиречек за Звечан каже да је српска погранична тврђава, али не зна шта се десило са Расом, па претпоставља да су га Византинци напустили.[29] Истог мишљења су и многи други аутори,[30] а Љ. Максимовић сматра да је Звечан дошао у српске руке и постао њихова предстража, али да се још не сматра делом српске територије у правом смислу речи.[31]

Без обзира на привремено запоседнуту територију, седиште Вуканове државе је и даље остало на простору западно од Раса, одакле он са војском креће у нападе на византијску територију, што потврђују и наводи Ане Комнине: Вукан, дознавши за царев долазак, «крену отуда и стиже у Звечан».[32]

Како Ана пише, и Липљан и Звечан су градови на подручју Зигона: Липљан на обронцима, а Звечан у планинском делу. Мишљења смо да се чини грешка када се Зигон тражи на линији Шар-планина, Жар, Црнољева, Чичавица,[33] чиме се занемарује, на првом месту, Анин податак да је Звечан »градић у планинској области Зигона«, као и чињеница да се ове операције одвијају између Липљана и Звечана, тј. у правцу север – југ. Ако се под Зигоном подразумева горе наведени правац, то би значило, с обзиром да се ради о превоју, да предео са његове западне стране припада Србији. Међутим, то подручје (Призрен, Патково, Кострц, Хвосно, Драшковина), према домаћим изворима, припојено је Србији тек за време Стефана Немање и то привремено, а трајно за време Стефана Првовенчаног.[34]

Када је Вукан разорио Липљан и цар Алексије I кренуо против њега 1093. године, није дошло до сукоба већ је склопљен мир и Вукан се обавезао да ће се повући са освојених територија, да више неће предузимати акције против Византије и да ће цару послати таоце.[35] Из Аниних података се не види да ли се Вукан понашао према постигнутом договору, једино се каже да таоце није предао, што нас наводи на претпоставку да је остале услове испунио, тј. да се вратио на своју првобитну територију западно од Раса.

И поред постигнутог договора, након годину дана Вукан је опет пљачкао територију Византије, и цар Алексије је послао војску под командом Јована Комнина. Византијска војска је прешла реку код Липљана и «побила палисаду на обронцима Зигона управо насупрот Звечана».[36] Византијска војска је прешла реку Ситницу,[37] али је тешко рећи где је место на ком је постављено палисадно утвр-

ђење, осим да је на левој страни Ситнице, јужно од Ибра и Звечана. Вукан је сазнао за кретање византијске војске, па је понудио мир, а у потаји је спремао војску како би извршио изненадни напад. Српска војска је и напала Византинце, изненада ноћу, од којих је један број изгинуо, а један се утопио у реци. Велику забуну код убицирања Зигона ствара Анина реченица: «Вукан, пак, прикупивши своје и прешавши Зигон заустави се код Звечана».[38] Мишљења смо да у првом нападу Срба на Византинце није учествовао и сам Вукан, На то нас наводи Анино казивање. Када је завршила са описом борбе, она тек онда каже шта је Вукан радио: «Вукан, пак« прелази Зигон и долази до Звечана. Поменути напад је могао да изврши истурени део српске војске, онај који се налазио у Звечану, а Вукан је прикупио осталу војску, прешао Рогозну и стигао до Звечана. Уколико је био са војском и код првог напада, зашто би се након победе опет вратио натраг и зашто би се Јован, кад га види, одлучио на повлачење, ако је видео и Вукана и сву војску приликом првог напада. Византијска војска је претрпела пораз и повукла се, а за њом је наступао Вукан који је опљачкао и опустошио околину Скопља, Полог и околину Врања.[39] Тек поновни долазак цара Алексија I Комнина у Липљан и преговори са Вуканом, 1094. године, довели су до смиривања борби.

Да се опет вратимо Зигону. Ако смо напред установили да југоисточна и источна граница Србије у Вуканово време, а и касније,[40] иде линијом од Проклетија, горњег тока Ибра, преко обода Пештерско-сјеничке висоравни и Голије,[41] онда Анин погранични Зигон може да се тражи у простору између Липљана и Звечана на истоку, у области око Раса на западу. Већ смо изнели мишљење да би

ВИЗАНТИЈСКА ВЛАСТ
НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ
око 1025.

Сл. 2. Граница византијске власти западно од Раса у исто време је и источна граница Србије током XI века (Историја српског народа I, Београд 1981, 185)

Зигон могао да буде планина Рогозна, која и у географском смислу представља изразиту антропогеографску границу која одваја две морфотектонски различите области, тектонску потолину Косова и Метохије од збијених ланаца Динарског планинског система.[42]

Рогозна је пространа заравњена планина, рашчлањена дубоким долинама врло стрмих страна које су обрасле шумом. На Рогозни су уочљиви и остаци вулканске активности, тако да су у селима Грубетићу, Војковићу, Беланској, Отесу, изражене вулканске купе.[43] Она је позната и као рудоносна област са које је копање руда, првенствено сребронosних, започело знатно пре доласка Римљана. Активније учешће Римљана у експлоатацији рудног блага Рогозне започиње крајем I и почетком II века, а није позната ни једна рудоносна област на Балканском полуострву у којој је ова активност била тако интензивна и оставила за собом толико трагова као што је област Рогозне и Копаоника.[44]

Рударска делатност на Рогозни потврђена је и кроз касноантички период,[45] а и доласком Словена ова активност није замрла, о чему сведоче и називи из рударске терминологије, а који су словенског порекла: коло, руда, коловоз, плавионица и сл.[46] Јачу и савременију рударску технологију започели су Саси, који су у Србију дошли пре 1254. године.[47] Према Т. Ипену, планина Рогозна се турски звала Гимиш-даг – Сребрна планина.[48]

Ако је Зигон појам који означава периферне делове већих планинских ланаца, који су ниски и богати пролазима,[49] онда Рогозна испуњава и овај услов: она је огранак Динарског планинског система преко ког су, још од времена антике, биле повезане долине Рашке и Ибра и то путем који је од Новопазарске Бање, преко Вучје Локве, Зминака и Плакаонице ишао до Сочанице и даље према Косову.[50] Овај пут је коришћен и касније,[51] али су се у средњем веку много чешће користи превој Карвасалија код Рајетића, тј. деоница тзв. Цариградског пута који од Новог Пазара иде преко Тревиће и Брђана до Карвасалије, а одатле кроз села Црвени, Грижани и Калињача до манастира Бањска и даље за Звечан и Косово. Постојао је и крак који је од Карвасалије ишао долинама Кашаљске и Бањске реке до манастира Бањске и Звечана.[52] Поред тога, преко Рогозне је ишао и крак Призренског пута који је од Новог Пазара ишао преко Бабрежа, Јелачића, Јелеча и Драгочева на Ибар и даље за Пећ и Призрен, односно Скадар.[53]

Дослован превод термина Зигон значи јарам или свака веза која држи заједно два објекта.[54] Ако је Зигон Рогозна, онда би она била «јарам» који повезује Косово са долином Рашке, а у исто време одваја, односно гранично спаја Србију са Византијом. И како каже Љ. Максимовић «Зогос је за Ану Комнину брдовит гранични предео, знатним делом ничија земља којом пролазе зараћене војске и коју цар Алексије утврђењем пролаза покушава да претвори од несигурне у сигурну тампон-зону».[55]

Ако Анин Зигон поистовећујемо са Рогозном, како онда протумачити податак да је Липљан «градић на обронцима Зигона». Имајући у виду да је Липљан смештен на Косову пољу и да се између њега и Звечана, који је «у планинском делу Зигона», пружа Чичавица која је, практично, огранак Мокре горе и Рогозне, онда је Липљан и буквално на обронцима Зигона. Могуће и да је Зигон Аниног времена обухватао поред Рогозне и Мокру гору са Чичавицом, али би у том случају Рогозна представљала «било» или средиште Зигона.

Остало би нејасно само растојање између Липљана и места на коме је поражена византијска војска. Јер, када се одлучила на повлачење, византијска војска се вратила истим смером којим је и дошла, тј. поново је прешла реку (Ситницу) и «стигоше до Липљана на удаљености од око двадесет стадија отуда».[56] Ако један стадиј износи 133 м,[57] онда би удаљеност места окршаја и Липљана износила

свега 1596 метара, што је практично на домак Липљана, а никако насупрот Звечана. Ако је стварна удаљеност између Липљана и Звечана око 50 км, онда је византијска војска морала прећи већу половину овог растојања да би дошла »наспрам« Звечана, а никако 1,5 км.

На крају да нешто кажемо и о самом имену планине Рогозне. На први поглед пада у очи да је назив дошао од речи рогоз или рогозина.[44] Међутим, ако се има у виду да се Рогозна највећим делом састоји од вулканских стена и кристаланих шкриљаца и да је обрасла густом шумом, онда никако није могла добити име по рогозу. Могуће да се у имену Рогозна крије појам Зигон, али о томе свој суд треба да дају лингвисти.

Напомене

1. Ана Комнина, Византијски извори за историју народа Југославије (у даљем тексту ВИИНЈ) III, Београд 1966, 383.
2. Ана Комнина, 386.
3. Ана Комнина, 378, нап. 12.
4. Јован Кинам, ВИИНЈ IV, Београд 1971, 23.
5. Константин Порфирогенит, Спис о народима, ВИИНЈ II, Београд 1959, 52.
6. К. Порфирогенит, 52, нап. 163.
7. С. Мијушковић, Летопис попа Дукљанина, Београд 1988, 114, нап. 43.
8. К. Порфирогенит, 52, нап.165; К. Јиречек, Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 243.
9. Источна граница Србије ишла је, каже Јиречек, »обухватајући долину горњег тока Ибра, па је вероватно западно од данашњег Новог Пазара ишла на север«, види: К. Јиречек, нав. дело, 243-244.
10. К. Порфирогенит, 58.
11. М. Динић, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 80.
12. К. Порфирогенит, 53.
13. Исти, 53, нап. 190.
14. К. Јиречек, нав. дело, 244.
15. С. Ринић, Где се налазила Достиника?, Весник Војног музеја 27, Београд 1983, 180 и нап. 13.
16. На овом локалитету су откривени остаци утврђења у оквиру кога се можда налазила у периоду од IV до VI века, а затим је утврђење обновљено у IX веку, види: Д. Премовић-Алексић, Велика Градина у Врановини, ископавања у Новопазарском зборнику 12/88, 161-165; 13/89, 221-223 и 14/90.
17. Г. Острогорски, Историја Византије, Београд 1969, 251.
18. К. Порфирогенит, 24.
19. Историја српског народа I, Београд 1981, 172.
20. Г. Острогорски, нав. дело, 295.
21. Исти, 298, нап. 1; Ј. Ферлуга, ВИИНЈ III, 157, нап. 150; Историја српског народа I, 173-174.
22. Ј. Калић, Старо место Србије, Новопазарски зборник 12/88, 14; Историја српског народа I, 175-176.
23. Ј. Калић, Рас у средњем веку, Новопазарски зборник 1/77, 37; К. Јиречек, Историја Срба I, Београд 1952, 129, наводи да се први помен Србије под именом Рашка налази код Анберота 1189. године.
24. Јединствена словенска земља или жупа била је жупа која је обухватала само једну речну долину и углавном носила име реке или тврђаве-града, види: К. Јиречек, Историја Срба, 64.
25. Г. Острогорски, нав. дело, 300.
26. Ана Комнина, 385-386.
27. М. Поповић, Место и значење тврђаве Рас у XI-XII веку, Новопазарски зборник 13/89, 50, 53-54.
28. П. Ж. Петровић, Рашка — антропогеографска проучавања, Београд 1984, 128-141.
29. К. Јиречек, Историја Срба, 137.
30. С. Станојевић, Историја српског народа, треће издање, Београд 1926, 79; В. Ћоровић, Историја Срба, Београд 1989, 126; Р. Новаковић, Где се налазила Србија од VII до XII века, Београд 1981, 164.
31. Љ. Максимовић, Залог на српско-византијској граници, Зборник Филозофског факултета XV 1, Београд 1985, 75.
32. Ана Комнина, 386.
33. Р. Новаковић, нав. дело, 168; За опредељење положаја Звечана видети коментар Б. Крекића у нап. 32 ВИИНЈ III, 385-386, где се наводи старија литература.
34. Р. Новаковић, О неким питањима подручја данашње Метохије крајем XII и почетком XIII века, Зборник радова Византолошког института 9, Београд 1966, 212.
35. Ана Комнина, 386-387.
36. Иста, 387.
37. Иста, 387, нап. 35.
38. Иста, коментар Б. Крекића у нап. 35.
39. Иста, 387-388.
40. Како је у тексту наглашено, област данашње Метохије је тек крајем XII века постала саставни део Србије, види нап. 33; Исти је случај и са области Раса, о чему видети: М. Динић, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 60.
41. Овај правац представља природну границу која је и у римско доба делила Мезију од Далмације. Од Проклетија према Црној Гори, граница се протезала на север према Голији, тако да је горњи и средњи ток Ибра са Косовском Митровицом и Новим Пазаром припадао Мезији, види: Ф. Папазоглу, Средњобалканска племена у предримско доба, Сарајево 1969, 150-151.
42. Ј. Цвијић, Основе за географију и геологију, књига III, 1146-1148.
43. Нови Пазар и околина, Београд 1969, 13.
44. Е. Черњаков, [illegible], [illegible]-Београд 1970, 70-72.

45. У оквиру касноантичких утврђења из којих су [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], потврђено је и [illegible] [illegible] [illegible] руда, види: В. Ивановић, Касноантичко утврђење на Златном Камену код Новог Пазара, рад у овом броју Новопазарског зборника; Д. Премовић-Алексић, Касноантичко утврђење у [illegible], Новопазарски зборник 13/89, 17-25.

46. Историја српског народа I, 368.

47. Исто; На Рогозни већ 1303. године постоји католичка црква, а у Бањској повељи се помиње Сасина река и старе рупе (рударска окна), види: М. Динић, нав. дело, 402.

48. П. Ж. Петровић, нав. дело, 41. Курипешић је 1530. године забележио на Рогозни најбољи сребрни рудник — К. Јиречек, Историја Срба, 170; Француски путописац XVI века помиње у Сребрнику планину под којом Р. Самарџић подразумева Копаоник, види: Р. Самарџић, Београд и Србија у делима француских савременика XVI-XVII века, Београд 1961. Међутим, 1536. године Жежева на Рогозни се помиње међу најважнијим рудницима сребра у Турском царству. Рударско подручје подложно овом руднику обухваћено је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Жежева и 1571. године ово рударско средиште Рогозне [illegible] је овај нахију која је имала 59 села, види: Кануни и кануннаме, Сарајево 1957, 28; С. [illegible], Рударство Косова и суседних крајева, Приштина 1968, 179.

49. Љ. Максимовић, нав. дело, 69; М. Живојиновић, Светогорске келије и пиргови у средњем веку, Београд 1972, 59, нап. 48, где се каже да је манастир Зиг (Зигос) у источном делу Свете Горе. Затим помиње и Михаило Аталијат који каже да је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Македоније и [illegible] [illegible] и да је због тога [illegible] [illegible] [illegible] Зигон, види: ВИИНЈ III, 230.

50. Повезаност ових долина током праисторије потврђена је постојањем неолитских насеља винчанске културе на локалитетима Валач и Фафос код Косовске Митровице и Непрање код Новог Пазара, види: М. Гарашанин, Археологија новопазарског краја, Нови Пазар и околина, 83; Б. Станковић — Р. Галовић, Непрање — неолитско насеље код Новог Пазара, Београд 1956. Трасу античких путева одређују и налази тог периода из Новопазарске бање, Вуче, [illegible]. Остаци рударства на Звечану, као и остаци Municipium DD у Сочаници, види М. Мирковић, [illegible] [illegible] [illegible] из Новог Пазара, Новопазарски зборник 9/85, 39; А. Јовановић, Римски надгробни споменик из Новопазарске Бање, Новопазарски зборник 9/85, 33-38; Д. Премовић-Алексић, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], НЗ 9/85, 242.

51. Г. Шкриванић, Путеви у средњовековној Србији, Београд 1974, 100; П. Ж. Петровић, нав. дело, 57. Током XVI века овај пут је нешто померен јер се од Копаоника се спуштао до Јарине, а одатле преко Ибра на Постење (Ибарско), Вучиће, Бер[illegible] и за Нови Пазар, види: Г. Шкриванић, нав. дело, 80.

52. П. Ж. Петровић, нав. дело, 34-35.

53. Исто, 49.

54. Ана Комнина, 285, нап. 52; Љ. Максимовић, нав. дело, 75.

55. Љ. Максимовић, нав. дело, 76-77.

56. Ана Комнина, 287.

57. В. Јовановић, Средњовековни град Звечан, Старинар XIII-XIV, Београд 1965, 142, нап. 32.

58. Рогоз је врста траве из породице [illegible] [illegible] која расте на [illegible] [illegible], а [illegible] [illegible] [illegible], види: Речник српскохрватског књижевног језика, Нови Сад, књига пета, 550.

Dragica Premovic-Aleksic

ZIGON ON THE SERBO-BYZANTINE BORDER

Among other things, Anne Comnene in her work Alexiade writes about Serbo-Byzantine quarrels at the end of 11th and the beginning of 12th centuries. The battles usually occured in the border area between the two territories. Anne calls the border territory »Zigon« and on it are located two towns — Zvečan and Lipljan.

The notion of a border area has been interpreted in various ways and identified with Šar planina (mountain) and the Žar-Črnovljeva-Čičavica line. In this work a hypothesis is presented that Anna's Zigon should be looked for in the area of Mount Rogozna southeast of Novi Pazar. The assumption is based on historical facts about the Serbian boundary between 9th and 12th centuries, as well as the fact that the town or region of Ras and the area to the east of it, became Serbian territory not until the time of Stefan Nemanja.

In locating Zigon, the fact that Zvečan is a town in the mountainous region of Zigon is usually neglected, and this fact contributes to the hypothesis that Zigon should be found in the area of Rogozna and its vicinity. In should also be added that Rogozna was a link between the Vinča culture on Kosovo and the Raška valley since prehistoric times. Rogozna is also famous as a mining area since the late Roman times, and across it there were roads in the late Roman and in the Medieval period.

Dragica Premović-Aleksić

PIROT ON THE SERBO-BYZANTINE BORDER

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Др Олга Зиројевић
Историјски институт
Београд

УДК 725.9
Оригинални научни рад
Примљено: 5. 05. 1990.

ЦРКВА СВЕТЕ ВАРВАРЕ У СЕЛУ ВАРЕВУ

Најраније досад познате вести о овој богомољи надомак Новог Пазара су у записима из 1525. и 1547. године из којих би се могло закључити да је реч о задужбини рашког епископа Симеона.[1] Ближе је лоцира, негде крајем XVII века, дубровачки трговац Никола Бошковић: »Сат и по хода даље (од Сопоћана) низ реку«; затим још даље: »мање од два сата хода на обали на једном вису (је) манастир са црквом, који становници зову Света Варвара, а од којег данас... стоје само голи, запуштени зидови«.[2] Реч је о месту, између села Варева и Шаваца, које се назива Рељина градина с камењем од порушених зидина и с неколико закопа.[3] Петар Ж. Петровић још додаје да је црква Свете Варваре порушена 1689. године (када су порушене многе цркве и манастири у области Рашке), а досељено муслиманско становништво употребило тесано порушено камење за подизање кућа и воденица на Рашки. Код тог становништва остао је старији назив Рељина градина, уместо млађих верских назива Црквина и Света Варвара.[4]

Током августа 1988. године Марко Поповић је започео систематска истраживања овог комплекса, па је тако у целини откривена и истражена манастирска црква. За сада сигурно најзначајнији налаз представљају, по његовом мишљењу, остаци епископског трона чију је израду, судећи по сачуваном натпису, наручио 1579. рашки митрополит Силвестер.[5]

На основу досадашњих открића Поповић претпоставља да је реч о грађевини из XIV или прве половине XV века, с тим што ју је једно столеће касније оштећену, а можда и запустелу, могао обновити рашки епископ Симеон. Откривени налази указују да је црква обнављана и украшавана и касније, током друге половине XVI века. Манастир је запустео током друге половине XVII века, када је почело и његово разарање.[6]

Његову претпоставку о ранијем настанку богомоље убедљиво потврђују и званични пописи турске администрације (тзв. дефтери) бележећи знатније имање око манастира. А сада се може тврдити да су овде столовали и рашки митрополити, јер се по имену помињу Симеон и Силвестер. Чак се, захваљујући овом првом, може нешто прецизније датирати и недатирани турски попис који се везује за владавину Сулејмана Величанственог (1520-1566).[7] Он је настао између 1526. и 1550. године.[8] други попис, који овде користимо, датира из 1571. године.[9]

Реч је о опширним (*mufassal*), детаљним пописима османске администрације.

У време првог пописа »манастир Свете Варваре у руци калуђера[10] Симеона налази се код села Варева«. Судећи по висини испенџе у њему су живела три монаха, а манастирско имање сачињавале су три баштине: Калуђеровац, Лучић (или Велић) и (И)ступ. Калуђери су давали, на име свих дажбина, 317 акчи годи-

ње. Највећи приход био је од пшенице (2 товара[11] или 80 акчи), па од шире (3 чабра[12] или 72 акче), затим суражице (3 товара или 63 акче), поврћњака, дрва и другог.[13]

У време настанка другог пописа (1571) манастир је »у руци калуђера Силвестра«. Број калуђера сада износи само два, а имање сачињавају већ поменуте баштине Ступ и Калуђеровац, затим једна баштина у селу Шавиним, три њиве познате под именом Сухи Лаз у селу Лукопреву и већ поменута баштина Дучић (или Ведић) у селу Вареву, али сада у рукама синова[14] Мусиних. Укупна годишња давања манастира попела су се на 500 акчи. Највећи приход је и даље од винограда (5 чаброва односно 160 акчи), затим пшенице (3 товара или 150 акчи), суражице (5 товара односно 100 акчи) и осталог.[15]

Реч је, очигледно, о повраћају делова ранијег, у међувремену одузетог имања. Поред Варева, манастирски поседи налазили су се, значи, још у два села: Шавиним и Лукопреву. А турске власти враћале су, из одређених разлога, манастирима она села која су и раније била у њиховом поседу.

На основу ових вести није тешко закључити да је манастир настао, сасвим сигурно, у предтурском периоду, а потом је, као седиште ранијег митрополита, уживао знатније имање, па отуда и услови за његово обнављање и украшавање током XVI века.

Напомене

1. Петар Ж. Петровић, Рашка, антропогеографска проучавања, I, Београд 1984, 163.
2. Исто.
3. Исто.
4. Исто, 164.
5. Недавно [illegible]. Тада 1980. [illegible] је обновљено.
6. Марко Поповић, Рељина градина код Новог Пазара, [illegible], Археолошки преглед за 1988. годину).
7. Истанбул, Архив Председништва владе, Приштина, Мађус дефтер N° 368.
8. [illegible], Рашки епископи и митрополити, Глас СКА LXII, други разред 30, Београд 1901, 23-26. Упор. такође Љуба Стојановић, Стари српски записи и натписи, IV, Ср. Карловци 1923, 36, бр. 6289. [illegible] дефтера [illegible] је др Марко Поповић [illegible].
9. Истанбул, Архив Председништва владе, Приштина, Мађус дефтер N° 495.
10. Тако Турци називају чак и патријарха Макарија.
11. [illegible] (1 [illegible] Dušanka Bojanić, Turski zakoni i zakonski propisi XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast, Beograd 1974, 147. [illegible] (Ivan Kalešić, Jedna prizrenska i dve vučitrnske kanunname, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, II, Priština 1957, 292).
12. Стара мера за течност [illegible] (Милан Васић, Речник старих мера у току векова, IV, САНУ, Београд 1974, 1000-1011) [illegible] (Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak, Sarajevo 1957, 131), [illegible] (Bojanić, Turski zakoni, 154).
13. N° 368, 236.
14. N° 495, 256, 294, 238.
15. N° 495, 296.

Dr Olga Zirojevic

THE CHURCH OF SAINT BARBARA IN THE VILLAGE VAREVO

The church of St. barbara in Varevo near Novi Pazar, is most probably an endowment of the Raska bishop Simeon, so it was the seat the Raška bishops. More details about its location were left by Nikola Boskovič at the end of 17th century, and Petar Petrovič wrote that it was torn down in 1689 during the war between Austria and Turkey (1683-1699). Locally, the area where the church was located is known as Reljina Gradina.

Since 1988, archeologist Dr Marko Popovič has been working on the locality, and he believes that the church of St. Barbara originates from the 14th or first half of the 15th century.

In the Turkish censuses from the 16th century this church is mentioned as a bashandry which owns land in the surrounding villages and profit from it.

[illegible]

[illegible] XVI века.

Напомене

[1] [illegible]

[2] Исто.

[3] Исто.

[4] Исто, [illegible]

[5] [illegible]

[6] [illegible]

[7] [illegible]

[8] [illegible]

[9] [illegible]

[10] [illegible]

[11] [illegible]

[12] [illegible]

[13] [illegible]

[14] [illegible]

[15] [illegible]

Др Ејуп Мушовић
Музеј «Рас»
Нови Пазар

УДК 940.1(497.11)
Оригинални научни рад
Примљено: 1. 08. 1990. год.

НАХИЈА РЖАНИ У XVI ВЕКУ

Турски катастарски попис санџака Босне, с краја XVI века, недавно је превео Абдулах Полимац из Сарајева. Преводи се чувају у Академији наука Босне и Херцеговине у Сарајеву, а онај део који се односи на кадилук Нови Пазар, у архиву Музеја «Рас» У Новом Пазару. Оригиналан назив гласи: Defter mufassal sancak-i Bosna.

Шире подручје новопазарског краја означено је у XVI веку као новопазарски кадилук, а он је административно припадао санџаку Босне. Мање административно територијалне јединице од кадилука биле су нахије. Ржани (е) била је једна од нахија новопазарског кадилука, истина, најмања јер је бројала само осам села и најисточнији је део поменутог кадилука и санџака Босна. Друге нахије, например, Јелеч, Рас, Звечан или Сјеница биле су велике по броју села која су им припадала.

У годинама пред падање овог подручја под турску власт, територија каснијег новопазарског кадилука налазила се у саставу Области Бранковића, а потом је то било Крајиште Иса-бега Исхаковића. Из 1455. године[1] очувана су нам два дефтера: Област Бранковића[2] и Крајиште Иса-бега Исхаковића. У њима нема помена о Новом Пазару. Први писани помени о овом граду потичу из 1461 и 1642. године из дубровачке кореспонденције.[3]

У попису — Дефтеру, који је предмет наше пажње, пописане су све нахије кадилука Нови Пазар, а њих је било више. Попис потиче из друге половине XVI века.

Међу њима је и мала нахија Ржани, са осам села, а лоцирана је североисточно од садашње Титове Митровице. И у нахији Ржани као и оним другим,[4] пописана су имена домаћина, власника баштина[5] — баштиника, са приходима од пољопривреде и порезима које су били дужни да дају. Сви ти подаци су ређани готово шаблонски, по неком устаљеном начину, али врло прецизно па дају драгоцене податке који могу бити од користи многим друштвеним наукама.

На почетку је дат преглед села нахије Ржани овим редом:

Село Мургуни, другачије звано Пољане
" Доње Трепче
" Жаље
" Горанци
" Луи
" Грбинице
" Црница
" Подастење

То су села која су припадала нахији Ржане. Село Ржане постоји и данас, источно од Титове Митровице. како је Ржане било седиште нахије, значи да је у

питању место које је играло значајну улогу, јер је окупљало остала села око себе и било њихово седиште — седиште нахије. Међутим, о самом селу Ржани, осим да је било седиште истоимене нахије, нема других података, док о другим селима наведене нахије постоје подаци.

Село Мургуни у нахији Ржани (6)

Ово село са врло етимолошки интересантним именом, у нахији Ржани, не постоји. Међутим, постоји село Мургула на Мургулској реци, неколико километара североисточно од Ржана, па би то могло бити некадашње село Мургуни. Други назив у XVI веку за то село био је Пољане.

Ево становника села Мургуни пре четири стотине година: Паво Ђуров, на очевој баштини; Јаков Миладинов, на очевој баштини; Димитрије Николин, баштина.. Радојице у поседу Петра Јанкова; Дане Стефанов, на очевој баштини; Баштина Богдана Вукова, у поседу Павка — напуштена; Јосо Јованов, на очевој баштини; Живко Симанов, на очевој баштини; Баштина Радосава и Радојице, у поседу сељака; Никола Петров, на очевој баштини; Јован Марков, Миладин Ђуров, Живко Вуков, на очевој баштини; баштина Дејана у поседу сељана.

У селу Мургуни било је шеснаест домаћинстава — баштина од којих су петнаест биле настањене а једна напуштена. Сви становници су хришћани, са словенским и ређе грчким именима.

Приходи — осам спенце.[6]

Пшеница 6,5 кјејла[7] цена 97,5; мешанац кјејла 9 цена 90; зоби кјејла 15, цена 75; ушри[8] кјунаре 17, ушри бостан 20, ушри кјетен 18, ушри гијах 25, ушри кјелем 15, ресми[9]... 50 бан.. 20, ... 30, ресми адети агнам, воденице — 1 ресум 15. Половина бадухава,[10] ресми арус,[11] пољачина и тапу земин 91.

Укупно: 600 спенце — хасси хумајун.[12]

Село Доња Трепча

А атару Ржана, недалеко од тог места, налази се село Трепча. Претпоставља се да је у питању то село. Оно је по броју становника врло велико и са шездесет и једним домаћинством, колико их је било пре четири и по столећа, то је било највеће село у нахији ржани. Специфично је и по томе што је то једино село нахије Ржани у коме је било муслимана — 11 домаћинстава:

Баштина Радашинова, у поседу иса-а, па у Ердогди, сада у Јусуфа Абдулахова.[13] Осма Ахмедов; Оруч Скендеров; баштина Милкова, у поседу Скендера, сада Јусуфа Абдулахова; баштина Радојице, у поседу Хусеина, а сада у Скендера, сина Иса-овог; Сефер Абдулахов; баштина Милоње ? у поседу чизмеџи-Махмуда, а сада у Мехмеда Илијазова; баштина Петка Јованова, у поседу Курда Алијина, а сада у Османа из Митровице; баштина Николе Ђурина, у поседу Салиха, службеника; баштина Михајлова, у поседу телали, а сада Живка Радоњина; баштина Јована Јанкова, потом Уајеса..., сада у Невсуга, сина Мустафина.

Посебно су означени као хришћани: Баштина Димитријева у поседу Токо ? Ђурова; баштина Петрова, у поседу Стојана Лукина; баштина Раја Николина, у поседу сина му Радосава; Остоја Данин; баштина Димитрија, сина Маркова; Никола Петров, баштина Живка Маркова у поседу Јована — кундурџије; баштина Ђуре Павина у поседу сељана; Дане Попов, баштина Николе Данина; баштина Петрова, у поседу Јакова; баштина Звонкова, у поседу Димитрија Никосава; баштина Димитрија Вукова; Јевто Остојин, баштина Новакова, у поседу Манојла Живкова; баштина Шимуна Бошкова, баштина Дана, у поседу Паве Радосавеве; баштина

Димитрија у поседу Матије Звонкова; баштина Петкова у поседу Јето ? Павлова; баштина Дане, у поседу Милоша Звонкова; баштина Николина у поседу Дане Стојанове; баштина Дане, у поседу Вука Маркова; баштина Димитрија у поседу Ђуре Јованова; баштина Николина, у поседу Миладина Ђурина; баштина Паве у поседу Михајла, сада у сељана; баштина Вукова, у поседу Јовка ? Радосавова; баштина... у поседу Димитра Богосавова, а сада у попа Николе;[14] баштина Дражетова, у поседу попа; баштина Стојана Радоње у поседу сељана; баштина..., у поседу сељана; баштина Јованова у поседу сељана, баштина Оловце у поседу Димитрија, сада у поседу сељана; баштина Новака Вукова, у поседу Николе Вукова; баштина удовице Раде, сада у Николе сина Радосављева; баштина Радоја Јованова у поседу Ђурђе; баштина Јетора у поседу Николе Николина, сада у Џихана Ахмедова; баштина Вује сина Паве; баштина Дмјанова, у поседу Матије Петрова; баштина Живка, у поседу Ђуре Петрова; баштина Стјепана, у поседу Николе, сина Јованова; баштина Николе Никашина ? у поседу сина му Веселина; баштина Лукина, у поседу Паве Николина; баштина Михајла, сина Јованова; баштина Војинова у поседу сељана; Јован Остојић; Никола Перишић; Оввле Кочане; поп Петар; Вук Петков; Јован Дошлић.

Муслимана са баштинама: 11

Хришћана са баштинама: 50

Приходи осим-спенџе:

Ресми чифт и бенкај[15] 264; пшеница — кјејла 91 цена 1365; мешанац кјејла 160, цена 1 600; зоби кјејла 32 цена 160; шира — ведрица 130 цена 910; ушри бостан 62; ушри кјетан 30; ушри гијах 20; ушри мине 22; ушри кјелем 200; ушри кјуваре 40; ресми фучи 160; бид-ати хамзир 32; воденица 1 ресум 15; половина бадухава; ресми арус;[16] пољачина, тапу земини 120.[17]

Укупно: 5.000, спенџе 1 370 хасси хумајун; Виноград Хусеин-халифе парцела 1, дунум 4, ресум 28.

Село Жапе у нахији Ржане

У непосредној околини Ржана налази се село Жаже, а не постоји село Жапе како је наглашено у дефтеру. Међутим, како сада не постоји ни једно село Жапе, вероватно је у питању садашње Жаже. Ово тим пре што су грешке при превођењу могуће. Било је и у XVI веку мало село са једанаест хришћанских домаћинстава:

Манојло Димитријев на очевој баштини; баштина Филипа Радосављева; Ђуро Михајлов на баштини Ратковој; Станко Радивојев; Никола Радивојев; Михајло Лазарев; Вујо Михаилов, Филип Стојанов, Ратко Лазарев; Милош Радосављев; Манојло Радосављев.

Хришћана са баштинама: 11

Приходи осим спенџе:

Пшеница кјејла 22, цена 330; мешанац кјејла 26, цена 260; зоби кјејла 19, цена 95; ушри-бостан 36; ушри кјетан 32; ушри гијах 30; ушри кјуваре 50; ушри себзепијан 10; ресми адети агнам 20, ресми... 20, пореза на свиње 10, бад... 10; воденица 1 ресум 15; половина бадухава, ресми аруз, пољачина, тапу земини 80

Укупно: 1.000 спенџе хассихумајун 275.

Село Горинци, нахија Ржане

Дословно је у дефтеру село ГОРАШЦИ означено под тим именом. Сада не постоји село под тим именом на територији коју обрађујемо и због тога је убе-

кација била немогућа. Било би интересантно разазнати да ли и колико то село има везе са Муслиманима Горанцима који сада живе у области Драгаша.

Село Горанце у XVI веку бројало је једанаест домаћинстава:

Паво Милошев, приходи су сина му...; Шимун Лазарев, на очиној баштини; Данко Ђурин, приходи су сина му Бошка; Новак Вујов, на очевој баштини; Огњан Косталинов, Славо Вучетин, Лазар Николин; баштина Димитрија Милошева, у поседу Лазара Доселице; баштина Витомира, у поседу Лазара Доселице; баштина Димитрија Ђорђева, напуштена; Звонко Јованов.

Хришћана са баштинама: 10

Напуштена баштина: 1

Приходи осим спенџе:

Пшеница — кјејла 15, цена 225; мешанац — кјејла 31, цена 210; зоби — кјејла 11, цена 55; ушри бостан 10, ушри кјетан 10, ушри гијах 20, ушри кјуваре 48, ресми алети агнам 20, ресми... 10, бад?ати ханазир 12, баџи кјумур 40, баџи..., 5, воденице 2 ресум 30, половина бадихува, ресми аруз, пољачина, тапуземин 50.

Укупно: 800 спенџе 275 хасси хумајун.

Село Лун ? (   ) у нахији Ржане

Не постоји село ЛУН у митровачком крају, а постојало је у XVI веку. Самим тим што је преводилац ставио знак питања поред имена села, значи да није био најсигурнији око имена тог села. Отворена заграда иза села говори да је за њега постојало и неко друго име које није могло бити преведено. Лун је могло да се преведе и као Луч, Луг или слично. Село је имало осам домаћинстава.

Миладин Вуксанов; баштина Гргура ратина; Петар Добрилов, на очевој баштини;.. Миладинов; Милош паунов на очевој баштини; Никола Миладинов, Михаило Дошлић; баштина Радојице Мирчића у поседу Добрила Николина.

Хришћана на баштинама: 7

Баштина напуштена: 1

Приходи осим спенџе:

Пшеница — кјејла 10, цена 150; мешанац — кјејла 22, цена 220; зоби — кјејла 7, цена 35; ушри бостан 12; ушри кјетен 12, ушри гијах 12, ушри кјуваре 40, ресми алети огнам 10, бид-ати ханзир 14, ресми... 90, баџи... 42, половина балухава, ресми арус, пољачина и тапу земин 62.

Укупно: 669 спенџа 200 хасси хумајун.

Село Грабница у нахији Ржане

Северно од Ржане налази се село Грабница, и то је село које је било саставни део нахије Ржане у XVI веку. Имало је дванаест домаћинстава.

Петар Николин, приходи су његова сина Димитрија; Шимун Петров, Матош Добрилов, Димитар Добрилов, Матија Радованов, приходи су Димитра Николина; Стојан Вуков, приходи су Јове Мулунова; баштина Вука Милунова, у поседу Јове Вукова; баштина Божића, у поседу Николе, сада у Вука Милунова; баштина Ђуре Славина; баштина Радованова, у поседу Дујмила Николина; Дамјан Миладинов, Никола Данов.

Хришћана са баштинама: 12

Приходи осим спенџе:

Пшеница — кјејла 9, цена 135, мешанац — кјејла 9, цена 90, зоби — кјејла 6, цена 30, ушри бостан 12, ушри кјетан 15, ушри кјуваре 16, ушри себзе-гијаз ресми...

15, порез на свиње 15, бад... 10, воденица 1, ресум 15, половина бадухава, ресми арус, пољачина, тапу земин 40

Укупно: 400 спенџе 300 хасси хумајун.

Село Црнина у нахији Ржани

Јово Раје, приходи су Мустафине; баштина Лазарева у поседу Николина Миленка; ... Милошева на обичној баштини; баштина Витомира Бранкова у поседу Дабрила, сада у Миленка Николина; баштина Радосава Николина, у поседу сељана; други Јован Досељилац; баштина Јована Вучина у поседу сељана; Михаило Милошев, на баштини Живковој; баштина Радојице, у поседу сељана, сада у поседу...; баштина Радашина, у поседу сељана, сада у поседу Вује Дујмилова; баштина Станкова, у поседу Костадина сада у Миленка сина Раткова; баштина Маркова, у поседу сељана, сада у попа Које.

Хришћана са баштинама: 12

Приходи: спенџе 200, пшенице — кјејла 7, цена 105; мешанац — кјејла 21, цена 210; зоби — кјејла 5, цена 35, ушри бостан 5, ушри кјетан 20, ушри гијаз 45, ушри себзе пијаз 14, ушри кјуваре 22, порез на свиње 18, ресум..., 20, бад... 10, бад... 15, воденица 1, цена 15, половина бадухава, ресми арус, пољачина, тапу земин 86.

Укупно: 900

Село Црнина сада не постоји са тим именом. Постоји рудник Црнац недалеко од Бањске. Тешко је веровати да би се та два појма могла поистоветити, али није искључена ни таква могућност.

Село Подастење у нахији Ржане

Подастење, село са тим именом, не постоји у митровачкој општини. Међутим, постоји село Ибарско Постење на левој обали Ибра, између Лешка и Руднице па би то могло бити село које тражимо. У нахији Јелеч такође је регистровано село Подастење у XVI веку и њега смо идентификовали са селом Постењем код Новог Пазара. (Постење, етимолошки гледано, могло је доћи од под стење).

То је било најмање село у нахији Ржане са само два домаћинства и скромним приходима:

Баштина Шимуна Вукова, у поседу сељана села Раце (непознато) ?; баштина Павла Радојечина, у поседу сељана села Раце.

Баштине: 2

Приходи: од житарица, ресми спенџе и остало 320.

Напомене

1. Област Бранковића, опширни катастарски попис из 1455. године. Сарајево 1972. године.
2. Хазим Шабановић, Крајиште Иса-бега Исхаковића, Збирни катастарски попис из 1455. године. Сарајево 1964. г.
3. Хисторијски архив – *Дубровник*

1 Lamenta de foris, vol. 35 f° 61^v

2 Cons. rog. vol. 17. str. 129^v

4. До сада су објављене следеће нахије:

Нахија Бауче у XVI веку «Сеоски дани С. Вукосављевића» бр. 10, Пријепоље 1982. године.

Нахија Јелеч у XVI веку, Новопазарски зборник 5/1981.

Сјеничка нахија у XVI веку, Новопазарски зборник 4/1980.

Нахија Моравица у XVI веку

Нахија Звечан у XVI веку, Новопазарски зборник 11/1987.

Баштина је по Ђ. Трухелки, у Босни пре Османлија била поседна земља — земљишни посед који су давали владари [који] личности као накнаду за одређену услугу, у трајно — наследно власништво. Власници баштина сматрани су племством.

Баштиници у Србији и Македонији у турско доба сматрани су ситним племством. Међутим, постојале су и рајинске баштине и баштине војника, соколара и других војничких редова. такве баштинике су били дужни да за то чине одређене услуге.

Када баштина пређе у руке муслимана по било ком основу, онда се она назива чифлук (читлук).

6. Спенџе — основни рајински порез. Или, лични порез од 25 акчи који су плаћали хришћани.
7. Кјејла — мера за жито
8. ушур — ујам, десетина.
9. Ресми — порез у новцу.
10. бадухава — годишњи новчани порез кога су чиниле новчане казне, приход невесте, деверина, кубарина, сла-барина.
11. Ресми арус — порез за свадбарину
12. Хајмане — сточар, лице без сталног боравишта. Вероватно отуда реч — [illegible].
13. У овој нахији Рожаје и околини је било 11 домаћинстава јединих у селу Доње Трепче — Трепча. [illegible] је било пета [illegible] с [illegible] порезу. На основу два презимена која су тамо записана: Јусуф Абдулахов и Сефер Абдулахов, дало би се закључити да су у питању [illegible] јер је [illegible] администрација [illegible] Абдулахове. Име Абдулах [illegible] је замену [illegible] родитеља.
14. Хришћанско становништво је, чини се интуризам, било православно о чему говоре лична имена, јер је забележена карактеристична за ту конфесију. Уз то су записана и два попа: поп Никола, [illegible] православног свештенства.
15. Ресми-чифт је [illegible] порез за муслимане.
16. Ресми арус — порез за свадбарину
17. Заклет — [illegible] земљишта која нема статус баштине пише читлук.

Dr Ejup Mušović

MUNICIPALITY RŽANE IN THE 16TH CENTURY

The district of Novi Pazar was, as an administrative and trritorial unit a part of sandžak Bosna. The district consisted of a few municipalites (smaller administrative and teritorial units), and one of them was municipality Ržane.

The municipality of Ržane was the smallest in the district judging by number of villages in it. According to a Turkish land register from 16th century, whose original is kept in Istanbul, and which is the basis for this work, states these villages as part of Ržane municipality:
the village of Murgani, also know as Poljice
" " " Donje Trepče
" " " Zace
" " " Gorancl
" " " Lun
" " " Grabnica
" " " Crnica
" " " Podastenje

The majority of these villages are identified and be found close to Titova Mitrovica.

In each village, Christian households were recorded and in Trepča – Muslim housholds as well, with the names of the heads of the families. They had to pay specific taxes on all agricultural products which they had to give to the state.

Славица Вујовић
Завод за заштиту споменика културе
Краљево

УДК 726
Оригинални научни рад
Примљено: 1. 10. 1990. год.

МЕКТЕБ УЗ АЛТУН-АЛЕМ ЏАМИЈУ У НОВОМ ПАЗАРУ

Мектеб уз Алтун-алем џамију један је од два најстарија мектеба некадашњег Босанског пашалука, сачувана до данашњег доба. Уједно је то и најзначајнији мектеб у архитектонско обликовном погледу, код којег је на веома складан начин дошло до сједињавања елемената монументалне архитектуре са стамбеном.

Мектеб и оближња Алтун-алем џамија ретки су сведоци периода великог успона и развоја Новог Пазара у првој половини XVI века. Захваљујући срећној околности да је сачувана задужбинска повеља ктитора Алтун-алем џамије, легализована 1550. године у Скопљу, нама је познато његово име. То је мула Муслихудин Абдул Гани, познат као Муезин хоџа Ал Медини, добротвор који је завештао још низ објеката у Новом Пазару, Скопљу и Старом Тргу код Трепче.[1] Он је дао да се у Новом Пазару подигне џамија и уз њу мектеб и кућа за становање имама, те је на тај начин формиран центар једне нове махале. Махала џамија Алтун-алем не помиње се у турским катастерским пописима из XVI и XVII века. Тек се 1767. помиње џемат Алтун-алем. Почев од пописа из 1528-30. године помиње се махала под именом Месџида Муезин хоџе, а пошто је ктитор Алтун-алем џамије називан још и Муезин хоџом, то је сасвим могуће да је исто Муезин хоџина и Алтун-алем махала.[2] У попису који је забележио постојање 18 махала у Новом Пазару, из 1528. године, махала Месџида Муезин хоџе бројала је 35 домаћинстава и 1. нежењу и спадала је у ред градских четврти са мањим бројем становника, кад се има у виду чињеница да је махала Месџида Ахмед војводе имала чак 90 домаћинстава. Десетак година касније извори бележе пад броја становништва у Новом Пазару, што се очитује и код броја домаћинстава махале Месџида Муезин хоџе, којих на попису има свега 20.[3] Веома интересантне и вредне податке о становништву нахије Рас налазимо у дефтеру из групе опширних катастарских пописа (Дефтери Муфасал) из 1609. године. Пописивач је забележио 22 махале у Новом Пазару. Махала Месџида Муезин Хоџе имала је тада 30 домаћинстава од чега су 3 куће имама, 1 везна, 1 службеника хатиба, 1 муезина и 1 мудериса под именом Фадилул-лах ефендија.[4] Евидентан је већи број свештених лица у поређењу са другим махалама, што јој даје одређени значај, па и могућност да се у непосредној близини Алтун-алем џамије налазила стара медреса.[5]

Мектеб уз Алтун-алем џамију окупљао је у свом здању децу из махале, где су она стицала основе верског образовања, моралног одгоја и писмености. У народу је за ове школе био уобичајен назив »сибјан мектеб« од арапске речи »сибјан« која означава малу децу и речи «мектеб», школа.[6] Мектеби су, као почетне и пре свега народне школе, окупљали сву децу исламског дела становништва од 5-10 година старости, која се нису делила по годинама на разреде, већ су сви ученици седели у једној учионици. Ктитор је путем задужбинске повеље, вакуфнаме, које иначе

представљају најважнији документ за сазнање о намери, организацији и начину издржавања мектеба поставио следеће услове: »И одредио је муалиму четири дирхема дневно, а заменику један дирхем и поставио као услов да муалим буде поуздан и најбољи међу добрима, постојан, способан да предаје и подучава«.[7]

Опис и анализа грађевине

Мектеб је смештен у дворишту џамије, по страни од директне везе улица — улаз у џамију, повучен у дубину парцеле, неправилног облика. Степеништем за спрат мектеб је оријентисан супротно од правца доласка са улице.[8] Двориште је рашчлањено подзидама у два нивоа: нижи, ниво улаза у џамију и мектеб, и виши, у равни камених банака трема, који представља њихово продужење, широк десетак метара, док дужином попречује двориште, и има коту око 60 цм вишу од околног терена. Осим на вишем нивоу, по читавом дворишту распоређено је 50-так гробова, од којих 29 имају епитафе.[9]

Мектеб уз Алтун-алем џамију, према анализи проф. М. Бећирбеговић, припада развијеном типу мектеба, који поред учионице за ђаке и улазног простора, имају и просторију за учитеља. Приземље и спрат истог су диспозиционог решења, односно имају по једну већу и мању просторију, те ајат и чардак на спрату. Габарит објекта је правоугаон, димензије 12,3 м са 8,25 м, с тим што је на јужној страни продужен за ширину степеништа. У приземљу већа просторија, квадратне основе, која је првобитно служила као подрум, променила је пре двадесетак година намену у гасулхану, где се обавља обредно купање мртвих. И мања просторија у приземљу, која има коту за око 60 цм вишу од коте ајата, том приликом је претворена у абдесулхану. Већу просторију осветљава свега један прозор, док другу осветљавају чак 3 прозора.

На спрат води отворено дрвено степениште у простран чардак, отворен ка главној фасади. Из чардака се улази у учионицу и собу учитеља. У облику слова U по обиму зидова смештена је сећија. Осим на зиду према чардаку где је отворен

Сл. 1. Поглед на мектеб од стране Алтун-алем џамије

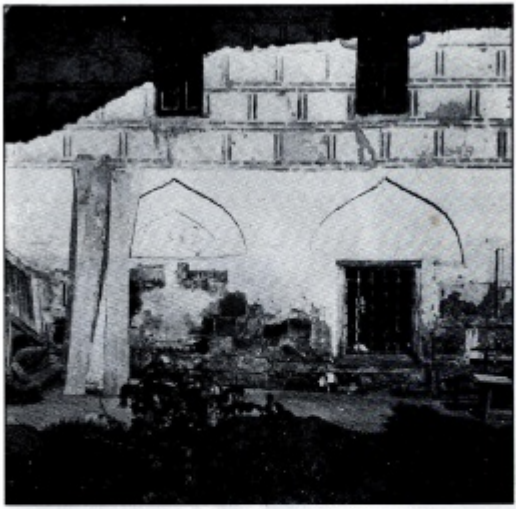

Сл. 2. Детаљ зиданог дела главне, јужне фасаде мектеба

један прозор, преостала три зида имају по два прозорска отвора симетрично постављена. Друга просторија приближно је квадратне основе, осветљена са четири отвора, на 3 зида.

Основни конструктивни склоп је различит на делу где је смештена учионица, од простора са чардаком. Учионички део грађен је целокупан од камена и опеке, осим зида према чардаку. Каменом је зидан и део северног зида до краја објекта у приземљу. Зграда је фундирана на темељима од домаћег камена. Други део објекта, укључујући и зид на спрату решен је бондручним системом. У приземљу је као испуна коришћен ћерпич, а на спрату опека, старог формата. Међуспратна таваница је дрвена, а правац пружања греда је паралелан са дужом страном објекта. У гасулхани распон се скраћује подвлаком, ослоњеном на два стуба. Дашчани под чардака уједно представља и обраду плафона наткривеног простора у приземљу. На спрату су таваначе обрађене са урезом за постављање шашоваца. Због великог распона (7,2 м) таваначе су обухваћене окагачом на половини дужине. Кровна конструкција овог четвороводног крова, решена је са три косе столице на распону од око 2 м. Слеме има пад према источном делу објекта.

Фасаде мектеба имају различит третман. Најрепрезентативнија је главна, јужна, фасада окренута према џамији. У архитектонско-обликовном погледу код ње је дошло до сједињавања елемената стамбене архитектуре са елементима монументалне архитектуре оближње џамије. У приземљу се налазе два лучна завршетка која се функционално и естетски везују за правоугаоне прозоре џамије у доњем нивоу. Изнад ових отвора налазе се, нешто смакнута, два прозора са лучним завршетком, аналогни прозорима у другом нивоу на фасадама џамије. Фасадно платно је сликовито, настало под утицајем византијског стила, са редовима хоризонтално зидане опеке, пољима која су омалтерисана преко ломљеног камена имитирајући тесанике и вертикално зидане опеке између њих. У спратном делу слог се тешко разазнаје јер је фасада премалтерисана, а византијски слог имитиран бојом у малтеру. При завршетку фасаде и око спратних прозора налазе се и сувише рустично исликане површине. Западна, бочна фасада оријентисана према улици једноставнија је, а својом фолклорном обрадом мектеб је попримио делом карактер стамбене архитектуре. Уобичајено решење пењања на спрат у кућама Новог Пазара оплемењено је веома елегантним прозрачним фризом испод стрехе, који фор-

Сл. 3. Западна фасада мектеба оријентисана према улици 1. маја

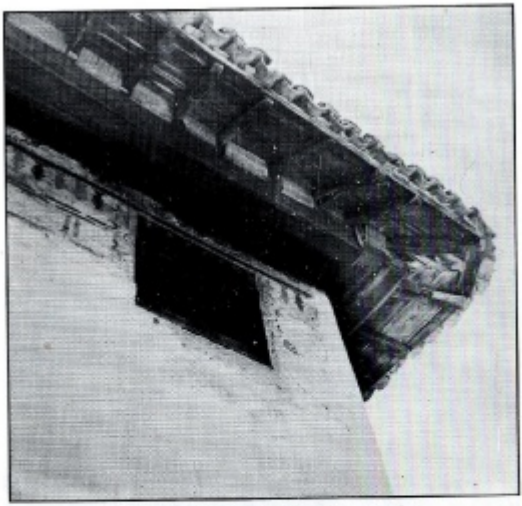

Сл. 4. Детаљ стрехе на северној фасади мектеба

мирају вертикалне греднице на размаку од петнаестак центиметара.[28] Фасаду такође карактеришу различити прозори у пару у приземљу и на спрату, отворен хајат са профилисаним стубовима и јастуцима. Зидне површине омалтерисане су и окречене. Северна фасада има отворе само на спрату и то два са лучним завршецима, на учионици и један квадратног облика, на соби учитеља. Доњи део фасаде зидан је ломљеним каменом са неправилним редовима опеке. Изнад ове површине зид има византијски слог, а на делу собе за учитеља зид је омалтерисан са слогом који је имитиран бојом у малтеру. Бочна, источна фасада има третман споредне фасаде. Кров је покривен ћерамидом и има широку стреху од око 90 цм, изузев над делом где се налази степениште и где је испуст због велике ширине (2,30 м) прихваћен косником. Декорисане су главе рогова. На западној води крова смештена је баџа, карактеристична за кровове овог облика у Новом Пазару.

У ентеријеру су сви зидови малтерисани и окречени бело. Патоси на спрату су дашчани, док су у приземљу од бетона. Плафони у свим просторијама на спрату имају шашовце, који се нижу у жлебове греда, на размаку од око 80 цм. У приземљу плафон гасулхане је обрађен малтером. Прозори на делу објекта са бондручним

констукцијом се међусобно разликују. Сва три прозора у приземљу, као и прозори на спрату, према чардаку, имају дрвене решетке са толнијама и оквире од профилисаних лајсни. Прозори на спрату затварају се на «сурну», изузев двокрилног прозора на северној фасади. Два прозора оријентисана према улици, решена су као јединствен отвор, а између њих је уграђена веома лепо плитко резана представа вазне са цвећем, на широј дасци. У ентеријеру просторије учитеља, по узору на стамбену архитектуру, спроведене су хоризонталне дрвене лајсне уз ивице прозора, док је са горње стране формирана полица, а у углу долап за књиге. Врата, изузев нових, двокрилних за гасулхану, имају сличну обраду, са накованим, једноставно профилисаним даскама, преко пуне дашчане подлоге.

Истраживачки радови и анализа развоја грађевине

Комплексни истраживачки радови на мектебу нису обављени. Археолошки је испитана само оближња џамија и том приликом се дошло до веома вредних података о начину фундирања, зидању, нивоу градње, што све, у извесној мери, може бити важно и за исту врсту података код истраживања мектеба.[11]

Сл. 5. Источна фасада мектеба

Сл. 6. Детаљ сонди на северној фасади. Место између греда где је узет узорак малтера за анализу

У циљу испитивања архитектуре отворене су сонде на објекту и то на северној фасади у нивоу опратних греда, на спољу завршетка каменог зида и почетка преградног зида од опеке, и на главној, јужној фасади између прозора. На свим тим местима узети су узорци малтера, како би се дошло до тачних рецептура за њихово справљање и података о узајамном односу малтера. Претходно, уз радове на Алтун-алем џамији 1986. урађене су анализе са фасада џамије и мектеба и из унутрашњости џамије,[14] тако да и ти резултати доприносе стварању слике о животу објекта.

На основу модалних анализа[15] минералног састава узорака малтера, закључено је да се ради о кречним малтерима. Код узорака пробитног малтера са североисточне стране фасаде џамије, малтера из преградног зида, између учионице и собе учитеља и малтера између греда на северној фасади, класична компонента у сва три узорка представљена је сличним минералним саставом и међусобним односом састојака. Кречно везиво је у великој мери претрпело процес карбони-

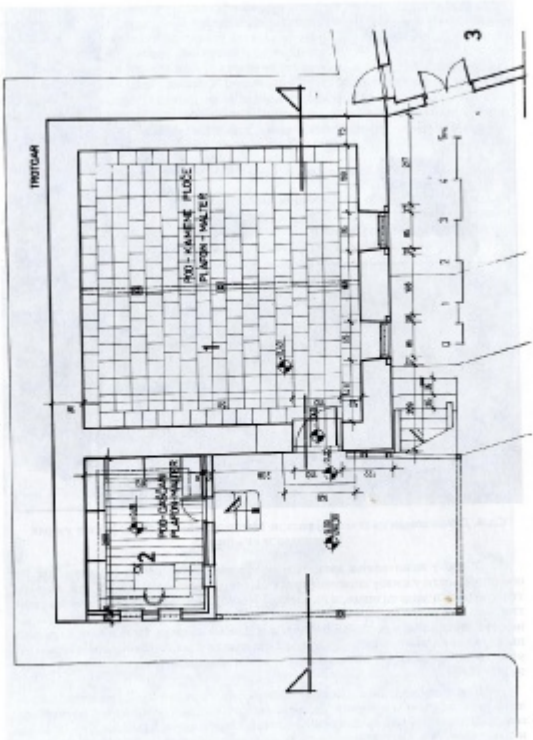

TROTOAR
POD - KAMENE PLOČE
PLAFON - MALTER
1
POD-DAŠČANI
PLAFON-MALTER
2
3

Сл. 7. Основа приземља – предлог ревитализације. 1. изложбени простор, 2. продајни простор, 3. нови објект (предлог)

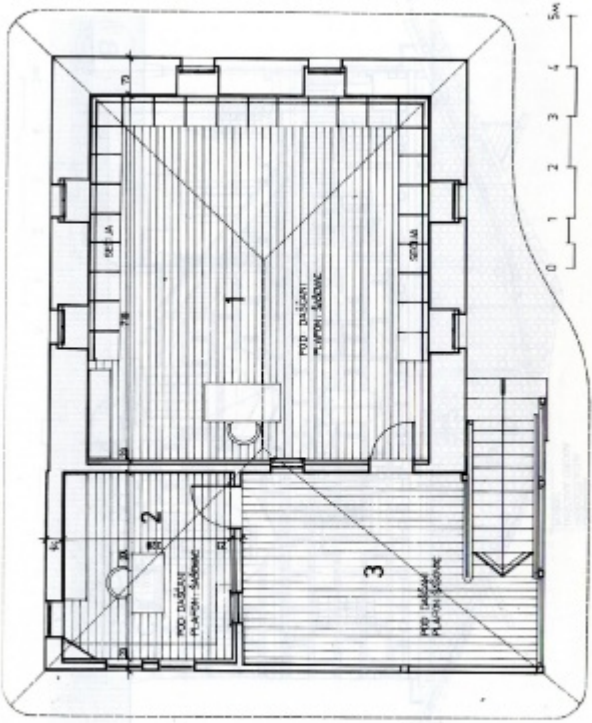

0
1
2
3
4
5м
1
2
3
SEĆIJA
SEĆIJA
POD DAŠČANI
PLAFON: ŠAŠOVAC

Сл. 8. Основа спрата – предлог ревитализације. 1. учионица, 2. просторија за учитеља, 3. чардак

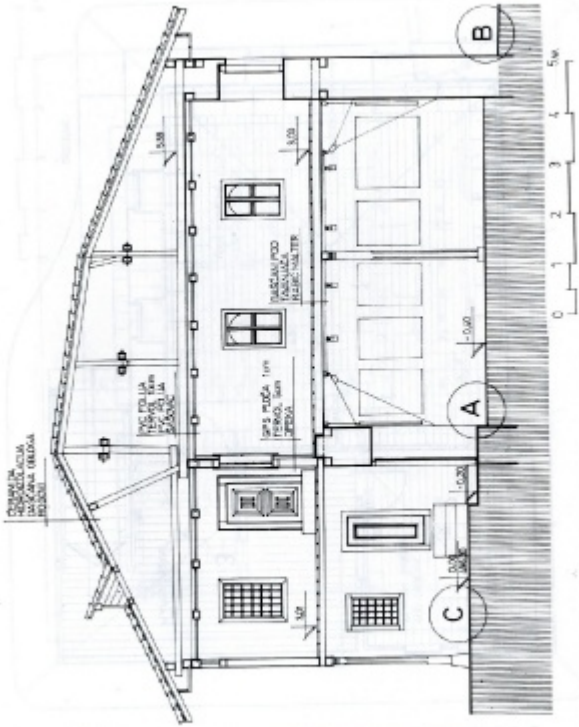

A
B
C
-0.60
-0.20
0
1
2
3
4
5м

Сл. 9. Пресек – предлог ревитализације

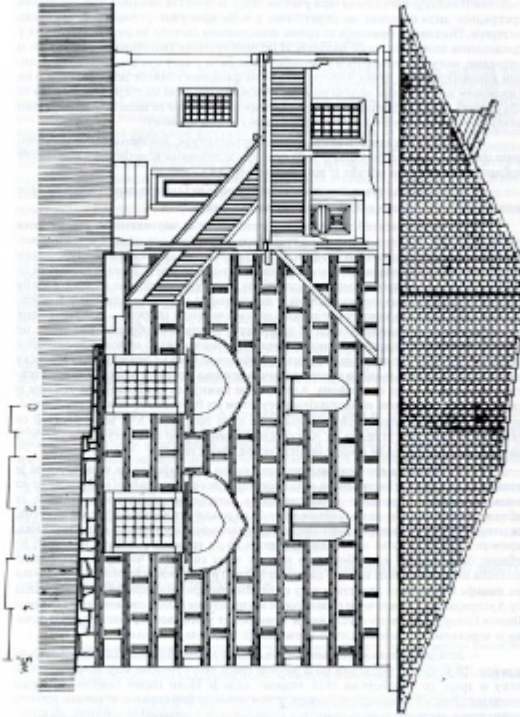

Сл. 10. Глина, јужно фасада – предлог ревитализације

тизације $Ca(OH)_2$, тако да је готово у потпуности замењено микрокристалистим калцитом $(CaCO_3)_2$. Узорак малтера узет на споју завршетка каменог зида и почетка преградног зида од опеке на спрату има у себи присутне угљенисане органске материје. Песковита фракција се према минералном саставу не разликује од оне у предходном описаном типу малтера. И по резултатима завршних анализа, али и визуелно, могуће је пратити и међусобно доводити у везу кречни малтер са великом концентрацијом длака, који се налази на фасадама главног дела мектеба и на одређеним површинама зидова џамије.[14] Физичка својства малтера код узорака са оба објекта врло су слична, а процес карбонитизације им се налази у приближно истој фази, те је могућ закључак да припадају истом времену.

На основу сопственог истраживања архитектуре, довођења резултата анализа малтера у међусобни однос и на основу сагледавања комплекса у контексту урбаног развоја града могуће је донети следеће закључке:

– Комплекс Алтун-алем џамије преживео је различите периоде током свог живота од треће деценије XVI века до данашњих дана.

– Џамија и мектеб грађени су у исто време и, вероватно од стране исте групе мајстора. Малтер, којим је малтерисана унутрашњост џамије и трем, двослојан је и квалитетан, готово као фреско малтер. Малтер на фасадама џамије, којим су првобитно прекривана поља између опека доводи се у везу са малтером који се налази на згради мектеба, баш на местима где је могуће донети закључак о фазама градње. Просторија на спрату грађена је истовремено са учионичким делом објекта, али није познато како су изгледали други елементи објекта – чардак, облик крова, стубови, степениште и сл. У недостатку сачуваних објеката ове врсте не могу се вршити компаративна истраживања. Једини мектеб са донекле сличном архитектуром, из тог периода, је Газихусрефбегов мектеб у Сарајеву. Задужбинска здања Муслихудина, имају иначе архаична решења у односу на актуелну архитектуру времена у коме су грађена. Алтун-алем џамија са двотравејним тремом и својом архитектонском концепцијом преузетом из брусанског стила, такође представља редак примерак међу џамијама из прве половине XVI века. Мектеб се стилски и естетски угледао на Алтун-алем џамију, што се очитује пре свега, у начину зидања и обради фасаде оријентисане према џамији.

– Друга врста кречних малтера, са длаком, упућује нас на чињеницу да је комплекс доживео већа разарања, а по положају где се налазио овај малтер можемо закључити да је коришћен за малтерисање оштећених зидних површина и за обнову фасада. Фасаде џамије обновљене су на различит начин од фасада мектеба, са извученим фугама изнад равни зида, које оивичавају имитирана поља тесаника, прозоре, лукове, редове опеке. Евидентно је да су времена у којима је дошло до обнове била знатно мање богата, у прилог чему говори и чињеница да фасаде мектеба нису третиране као код џамије већ само грубо премалтерисане. Оштећења на џамији могла би се довести у везу са ратним разарањима крајем XVII века када су Аустријанци,[15] повлачећи се запалили и уништили многе споменике културе у Новом Пазару. После тога уследио је нови полет у обнови порушених богомоља, па је вероватно и комплекс Алтун-алем џамије био тада обнављен.

– Још једна фаза је уочљива, фаза када је употребљаван блатни малтер са плевом. То је уједно последња фаза развоја града под Турцима, која почиње у XIX веку и траје до ослобођења 1912. године, када је Нови Пазар поново достигао значајан степен у привредном развоју. У том периоду формирао се и читави урбани потез старе чаршије, тако да је изглед комплекса са зидовима од ћерпича, надстрешницом и калдрмом, тада уобличен.[16] На мектебу је извршено заграђивање мање просторије у приземљу, приликом чега је као испуна бондруку коришћен ћерпич,

а зидови су малтерисани блатним малтером са плевом. Свој данашњи изглед добили су тада, највероватније, и степениште, стрехе, део столарије, таванице и други елементи у спољњем изгледу и у ентеријеру.

Концепција заштите, ревитализације и презентације

Концепција заштите, ревитализације и презентације зграде мектеба као полазну основу има очување аутентичности и вредности овог споменика и његове околине. Питање ревитализације објекта у неком правом смислу не може бити постављено као доминантно. Објекат је у активној функцији, у приземљу се просторије користе за обављање ритуала везаних за веру, док се на спрату задржала првобитна намена — верска основна школа. Промена садашње функције у приземљу је неопходна, између осталог зато што је реч о функцији која није првобитна и која је проузроковала употребу нових материјала и опреме, а самим тим и девастацију старих аутентичних ентеријера. Искључење ових функција из објекта подразумева и могућност изградње новог објекта источно од зграде мектеба, у башти где би били смештени сви садржаји.

Нова функција требало би бити усаглашена са културно-историјском функцијом споменика. Адаптација некадашњег подрума у галеријски, изложбени простор, а мање собе у простор за продају разних стручних, популарних и верских публикација била би сасвим прихватљива са становишта заштите. Галерија би имала предиспозицију да заузме посебно место у културном животу града, било да се доведе у везу са музејом, или галеријом »Сопоћанска виђења«, а могла би бити уврштена и у туристичку понуду Новог Пазара. Због једноставности ентеријера са белим зидним платнима неће се појавити проблем опреме мобилијаром. Известан проблем код овог простора представља мала количина природне светлости, а овакав проблем решив је рестаурацијом фасаде и отварањем првобитних прозорских отвора.

Презентација комплекса Алтун-алем џамије има за циљ уређење ове споменичке целине и представљање свих фаза живота објекта. Међутим, известан проблем се јавља у утврђивању нивоа градње и данашњег нивоа терена који је израстао у односу на првобитни. Ово подизање коте терена уследило је између осталог и услед асфалтирања улице 1. маја, некадашњег Цариградског пута. Кота са које се пење на спрат мектеба не може се ускладити са првобитним нивоом градње. Пад од улице савлађује се преко благо нивелисаних површина покривених калдрмом, а у делу од улице до степеништа мектеба и каменим плочама на делу до краја објекта. Овакво различито решење покривања уследило је као израз два различита временска периода у животу комплекса.

Код спољњег изгледа зграде мектеба треба зналачки и пажљиво приступити њеној конзервацији и рестаурацији.

Напомене

1. А. Андрејевић објавио је прву краћу студију о Алтун-алем џамији у Зборнику Светозара Радојчића, Београд 1969, 3-13; А. Андрејевић, Алтун-алем џамија у Новом Пазару, Новопазарски зборник бр. 1, Нови Пазар 1977, 121-131.

2. Е. Мушовић, Исламски споменици Новог Пазара, Новопазарски зборник бр. 9, Нови Пазар 1985, 69-76.

3. Х. Чар-Друшка, Оснивање Новог Пазара и његов развитак до краја XVI столећа, Новопазарски зборник бр. 8, Нови Пазар 1984, 77-102.

4. [illegible], Вакуфи у Новом Пазару у XVI столећу, Новопазарски зборник бр. 3, Нови Пазар 1979, 39-52.

5. Евлија Челебија наводи да Нови Пазар има 3 медресе (Евлија Челеби, Путопис, Одломци о југословенским земљама, Превод и коментар Х. Шабановић, Сарајево 1967, 260), од којих су само две »најстарије грађевине«. До данас се ни једна сачувала ни једна из тог времена. Једина медреса, која је ван функције, налази се у непосредној близини Алтун-алем џамије и потиче, највероватније из XIX века. Једино податак о медреси из XVI века коју је дао изградити Синан-бег, син Јакуб-бега налазимо у турском катастарском попису из 1540. године.

6. М. Бећирбеговић, Просвјетни објекти исламске архитектуре у Босни и Херцеговини, Прилози за оријенталну филологију XX-XXI, Сарајево 1970, 223-359. Мектеб је детаљно обрађен и валоризован у оквиру публикације која је настала као резултат радова Детаљном плану заштите и ревитализације старе чаршије у Новом Пазару, којом је обухваћен и комплекс око Алтун-алем џамије због своје функционалне повезаности са чаршијом. Ј. Нешковић, Н. Куртовић-Фолић, С. Ђорђевић, Р. Радовић, Стара чаршија у Новом Пазару, заштита и ревитализација, Београд — Краљево 1988.

7. А. Андрејевић, Исламска монументална уметност XVI века у Југославији, Београд 1984, 123.

8. Положај мектеба дистанциран је, у већој мери него [illegible], [illegible] него према џамији. Мектеб се, даље, не налази у дубини дворишта, него се поставља у угао који се наставља на улицу како би имао посебан улаз. Мектеб у Новом Пазару је повучен у односу на улицу, па чак је и [illegible] оријентисано на супротну страну од улице. [illegible] је положај [illegible] из првобитног објекта, када је вероватно желео Мехмед [illegible] бити [illegible] од комплекса џамије, као и Цариградски пут.

9. М. Мујезиновић, Исламска епиграфика споменика Новог Пазара, Новопазарски зборник бр. 10, Нови Пазар 1986, 123-130.

10. О овој изузетној специфичности кућа Новог Пазара под заштитом тремова, доксата, «балкона» [illegible] писао је Г. Поповић, Из прошлости Новог Пазара — кућа за становање, Зборник Историјског музеја Србије бр. 13, 14, Београд 1977, 33-46; Ђ. Петровић, Доксати и чардаци, Београд 1993.

11. С. Вујовић, В. Богосављевић, Алтун-алем џамија у Новом Пазару, Истраживачко-конзерваторски радови, Гласник бр. 20, Београд 1996, 88-91.

12. С. Вујовић, Истраживачко-конзерваторски радови на Алтун-алем џамији, Гласник бр. 11, Београд 1987, 56-59.

13. Анализе малтера извршене су 1988. године у Институту за испитивање материјала СР Србије, Центар за камен и грађевинску керамику. Истраживањем је руководио инж. М. Олић.

14. Приликом обијања старог малтера у унутрашњости и на зидовима [illegible] трема уочене су две врсте кречних малтера различитих по саставу и квалитету. Првобитни малтер ружичасте боје, који у површинском делу прелази у беж боју, а садржи фрагменте опеке и белог камена, као арматуру, нађен је у [illegible], тамбуру и у [illegible] трема. Он се, такође, налази у фрагментима, на зидовима, у ентеријеру претежно испод обијеног малтера у облоги. У [illegible] трема [illegible] малтери [illegible] са првобитним малтером и представља [illegible].

15. Нови Пазар и околина, В. Винавер, Период турске владавине (XV-XVIII век), Београд 1969, 177-194.

16. Краћа анализа о постанку и формирању чаршије дата је у претходно наведеној публикацији групе аутора Стара чаршија у Новом Пазару.

Slavica Vujović

THE MEKTEB NEXT TO ALTUN-ALEM MOSQUE IN NOVI PAZAR

The mekteb next to Altun-alem mosque in Novi Pazar represents a rare and valuable cultural-educational building of islamic architecture. It is one of two buildings preserved since XVI century and at the same time, from architectarial aspect, it is the most important mekteb in the area of the late Bosnian pashadim.

The mekteb by its positional design belongs to the type of well-developed mekteb, which, besides a classroom for pupils and an entrence area, has a teacher premise. The building had been made as a massive construction, but construction elements and elements of housing architecture had been evidently applied, too. The way the skeleton of the building on the ground floor and the first floor had been erected, of stone and brick alternatively, resembles the way of building of Altun-alem mosque itself. The front sides of the mekteb had been made so differently. The south front side that faces the mosque is the most representative, the west one is much simpler and is recognized by the transparent frieze beneath the eaves made of vertical beams, and by the porch in the ground floor. The north and east front sides have openings only in the first floor.

Examinations of the architecture have been carried out and the samples of mortar taken from the mekteb and the mosque have been examined at The Serbian Institute for Examinations of Materials. It is quite possible to infer from the results obtained that both the mosque and the mekteb had been erected within a very close period. The position and type of mortar anticipate some kind of destruction that the complex had passed through, and period of reconstruction in the XIX century, when the part of mekteb with the porch had been restored and the courtyard made into the present day form.

The aim of the protection, revitalization and presentation of the mekteb is to preserve the authenticity and the value of this monument and its surroundings. A change of its present day function in the grosing floor is necessary. They propose that the space of the late cellar could be turned into an exhibition area (a gallery), and some minor premises could be made into a sating area. The area on the first floor should be preserved with the authentic function.

Restauration and conservation of the mekteb outside look requires a special approach, so that a maximal effect of the previous artistic and handicraft works and the beauty its folklore motifs could be attained.

Мр Сафет Банџовић
Институт за историју
Бања Лука

УДК 370.014
Оригинални научни рад
Примљено: 1. 09. 1990. год.

О ДЈЕЛОВАЊУ »ГАЈРЕТА« У САНЏАКУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Муслиманско културно-просвјетно друштво »Гајрет« основано је у Сарајеву 1903. године са задатком да помаже сиромашне муслиманске ђаке и студенте. Између два свјетска рата оно је окупљало знатан дио муслиманске интелигенције, просрпски оријентисане, углавном присталица српских грађанских странака. Од 1923. године протектор овог друштва постао је престолонасљедник Петар Карађорђевић. Руководство овог друштва уз свестрану подршку власти ширило је српску националну мисао међу муслиманском омладином, што је умногоме олакшано стипендирањем ђака и студената и њиховим смјештањем у »Гајретове конвикте«. Српски владајући кругови су жељели да преко »Гајрета« као муслиманског друштва национално-политички дјелују не само у Босни и Херцеговини, него и у Санџаку, Македонији и на Косову међу становништвом исламске вјере. То је било једино муслиманско друштво које је, уживајући пуну подршку режима, имало дозволу за рад ван Босне и Херцеговине. Мада је постојало још једно друштво, »Народна узданица«, које је такође по свом Правилнику дјеловало на територији цијеле земље, оно ту дозволу није могло добити.[1]

»Гајрет« је са својим дјеловањем у Санџаку почео 1920. године. Најпре је дошло до успостављања његовог пододбора у Прибоју. Исте године именују се повјереници у Пријепољу (4), Новој Вароши (3), Новом Пазару (2), Бијелом Пољу (2), Сјеници (2), и у Пљевљима (1). Убрзо је »Гајретова« организација уз помоћ државних органа постала разгранатија. Већ 1921. године умјесто повјереника оснивају се пододбори у Пријепољу, Новом Пазару и Бијелом Пољу, док се у осталим мјестима задржавају повјереници. Осим тога, били су именовани повјереници у Бродареву, Кању, Комарану, Косатици, Хисардику, Каћеву, Петељу, Великој Жупи и Страњану (све у пријепољском срезу). Међутим, ова повјереништва су убрзо престала са радом.[2]

Ширење »Гајретове« организације у Санџаку помагали су поред државних органа, вјерски службеници и босанскохерцеговачки исељеници. Од 12 повјереника који су били постављени 1921. године, 11 их је било из редова имама или вјероучитеља. Мада су се на овим акцијама око »Гајретове« популаризације ангажовале и државне власти и вјерски службеници, домаће муслиманско становништво се према »Гајрету« односили са неповјерењем, видјећи у његовој активности опасност од »национализовања« у српском смислу. Организовани отпор јачању »Гајретовог« утицаја и ширењу његове мреже у Санџаку пружила је и политичка партија »Џемијет« која је настојала да све његове акције онемогући користећи свој снажан утицај међу муслиманским свијетом, развијајући снажну антигајретовску пропаганду и представљајући га као радикалско друштво босанских Муслимана преко кога су владајући кругови хтјели ојачати свој политички утицај у Санџаку и Македонији. Лист Југословенске муслиманске организације »Правда« такође је

дјеловао против «Гајрета» наводећи да је он изгубио raison d' etre као муслиманско потпорно друштво и да се претворило у чисто српско-радикално пропагандистичко друштво и средство радикалске владе за «национално одгајање» муслиманског подмлатка у српском смислу.[3]

Покушаји «Гајрета» да ступи у контакт са «Џемијетом» у циљу остваривања било какве сарадње наишли су на тврдо одбијање. «Џемијет» се чак јављао са пријетњом да ће основати «Нови Гајрет».

Највећи дио муслиманског народа у Санџаку послије првог свјетског рата, изложен непрекидно политичким и асимилаторским притисцима, изборном терорисању и отвореним позивима на исељавање, још више се повлачио у себе, навикнут на свој начин живљења и чување готово култних, вјековно укоријењених традиција. Затворена муслиманска средина претварала је своју снагу и жељу за очувањем националног, вјерског и културног идентитета у отпор према свему оном што је долазило изван тог зачараног круга. Зато су све акције које су са стране покретане морале рачунати на готово колективну одбојност и неповјерење. Све оно што се у обичном народу везивало за «Гајрет» и његово суштинско опредјељење нису обезбјеђивали могућност за његов ефикаснији рад и неки шири утицај у Санџаку, без обзира на то што су се у његовом раду и популаризацији ангажовали највиши представници власти који су својим ауторитетом настојали да привуку Муслимане. Зато брзо оснивање «Гајретових» пододбора и повјереништава није пратило онако масовно и активно учешће народа како је било планирано, нити је «Гајрет» могао имати жељени утицај.

«Гајретово» повјереништво у Новом Пазару, успостављено 1920. године, прерасло је 1921. у пододбор. С обзиром да се радило о највећем и најзначајнијем мјесту у Санџаку, «Гајрет» је сматрао да ће ту имати и највише успјеха. Међутим, наишао је на отпор «Џемијета» као и у свим мјестима гдје је он дјеловао. Зато је 1924. секретар «Гајретовог» пододбора писао да се очекује потпуна ликвидација «Гајрета» у Санџаку и Македонији. «Џемијет» је имао снажан утицај и унутар «Гајретових» одбора. Тако се 1924. цијели «Гајретов» пододбор у Новом Пазару једногласно изјаснио против сакупљања добровољних прилога у корист «Гајрета». Управа «Гајретове ћилимарске школе» била је такође једно вријеме под контролом «Џемијета». Када је «Џемијет» снажном радикалском акцијом и великим изборним терором укинут после 1924. побољшан је рад «Гајрета» у Новом Пазару.[4]

Прибојски пододбор «Гајрета», основан 1920. године радио је све до 16. 10. 1924. и од тада је, умјесто њега, дјеловао повјереник који је постојао све до 1931. али без видљивијег успјеха како се истиче у листу «Гајрет» из јуна 1940. године. Године 1931. повјереник је разријешен дужности. Нови повјереник је именован тек 27. 7. 1938. а након пола године опет је успостављен пододбор. У Пријепољу је, умјесто повјереника, 1921. постављен пододбор. Пљеваљски пододбор формиран је 1922. али је 1933. године због слабих резултата укинут и именован повјереник. Године 1934. опет је успостављен мјесни одбор.[5]

У Новој Вароши су 3 повјереника радила све до јуна 1926. када је основан пододбор. У Сјеници су 1920. именована 2 повјереника, а наредне године још два. По, како су се тројица повјереника убрзо повукла а четврти отишао у Турску, у Сјеници је 11. 6. 1923. престао да постоји «Гајрет». Године 1927. именован је повјереник, а две године касније формиран је пододбор, који је 1932. престао да ради. На његово мјесто су постављена два повјереника, а 1934. поново је формиран пододбор. Бјелопољски пододбор, који је формиран 1920. укинут је 1924. године. Поново је успостављен тек 24. 11. 1928. али је опет због неактивности укинут 1933. да би 1937. године био наново формиран пододбор «ваљда само из разлога тога да

свако једно веће мјесто не би апстинирало у раду за Гајрет, али и тада па све до данас нема успјеха» — писао је лист «Гајрет» 1940. године.[8]

Поред споменутих мјеста «Гајрет» је покушавао основати своја повјереништва и пододборе у мањим мјестима, али су сви они били кратког вијека. Тако је дошло до именовања повјереника у Берану, Бродареву и Рожају, али се нису могли одржати. Мада је у Рожају постојао мјесни одбор, он због своје неактивности није могао доградити ни свој дом иако му је Главни одбор нудио потребни новац за доградњу. Осим у наведеним мјестима, «Гајрет» је покушавао и са оснивањем пододбора у Потисћу (Пљеваљски срез) али без посебног успјеха у раду.

Мада је имао са великим амбицијама у дјеловању, у Санџаку резултати «Гајрета» у организационом смислу нису били, по мишљењу његовог главног одбора, задовољавајући. У Санџаку је 1940. године постојало само 9 «Гајретових» мјесних одбора, а цјелокупна његова организација имала је 115 мјесних одбора и 81 повјереника.

«Гајрет» је покушавао да у Санџаку дјелује и на културно-просвјетном плану јер се радило о једном од привредно, културно и просвјетно најзаосталијих дијелова земље. Послије завршетка првог свјетског рата у читавом Санџаку није било ниједног иоле бољег пута, жељезнице, новчаних завода, штедионица, банке, стручних школа, болница, електричне централе, рудокопа, стругаре, «просто ничег савременог».[9] Дубоки трагови које је у свим равнима живота оставила вишестољетна турска владавина, у друштвеним односима, животним и радним навикама и привредном животу, у новим условима су још више долазили до изражаја. У Санџаку се и даље силом прилика одржавала архаична примитивна земљорадња као и оруђа за рад, чији се облици нису мијењали вјековима. Незаинтересованост државе да помогне и извуче ову област из својеврсне летаргије и провинцијске монотоности скоро је конзервисала затечене односе и културу. Посебно је била поразна слика у погледу писмености становништва, нарочито муслиманског. Према попису из 1951. у Санџаку је било неписмених 101.923 или 36,4 % лица старијих од десет година. Нововарошки срез је имао 63 % а штавички 89,2 % неписмених. Муслиманске културне, просвјетне и политичке организације биле су свјесне ове бољке, посебно код муслиманске омладине, па су предузимале различите акције како би позвали и омогућили да се бар један дио те омладине школује. «Гајрет» се зато трудио да учествује у борби против неписмености. Његов истоимени лист је често писао о неписмености, предностима описмењавања и школованих људи, а предузимао је и конкретне акције отварањем интерната и давањем стипендија. У том смислу врло значајно мјесто у дјеловању у Санџаку требало је да има отварање његовог конвикта (интерната) прво у Новом Пазару а затим у Пљевљима. Иницијатива за отварање «Гајретовог» конвикта у Санџаку била је покренута на његовој годишњој скупштини 1921/22. године. Идеја је била подржана на Скупштини, али како није било позитивног одјека у санџачким општинама, та је идеја за ту годину остала неостварена. Она је опет актуелизирана на Годишњој скупштини за 1922/23. годину када је Главни одбор предложио да се по сваку цијену отвори један конвикт за 30 ученика у једном од санџачких мјеста. Без консултација са мјесним одбором, Главни одбор је отворио конвикт у Новом Пазару. За управника овог конвикта именован је учитељ Мустафа Кресо. Међутим, и поред његовог залагања наишао је на велики и организовани отпор «Џемијета» и антигајретовско расположење и одбојност становништва. Тако је прве године у интернат ступило свега пет питомаца а на крају школске године остало је свега двоје. За ту прву годину за рад конвикта обезбеђено је (утрошено) 26.423 динара. Конвикт је због малог броја питомаца и нерентабилности затворен, па је постојала идеја да се он након затварања у Новом Пазару премести у Пријепоље. Но, како се тамо јавило

свега 5 кандидата, није ни тамо могао бити отворен. Тако је овај једини санџачки интернат након само једне године рада био затворен. Почетком школске 1928/29. године у Санџаку је отворен интернат у Пљевљима. Захваљујући агилности пљеваљског «Гајретовог» одбора добијене су просторије бивше вакуфске медресе. У интернат су тада ступила 23 питомца иако је било мјеста за 32. Од те школске године интернат је непрестано радио и примао годишње око 30 питомаца од којих је велики број био из других крајева ван Санџака. У конвикту је школске 1932/3. године основана литерарна дружина «Гајретов подмладак». Школске 1939/40. управник овог интерната и васпитач био је Абдулах Абдуселам. Те школске године у интернату је било 29 питомаца. Један питомац је напустио интернат, јер је промјенио школу, један је искључен јер није плаћао трошкове исхране и становања, један због лошег понашања, а један је искључен послије првог семестра тако да је на крају године било свега 25 питомаца.

Зграда у којој је био смјештен интернат имала је 11 одјељења: 2 учионице, 1 спаваоницу (салу), 1 мензу, кухињу, перионицу, болницу, собу за молитву, канцеларију управника, његов стан и остале нуспросторије. За ову интернатску зграду плаћало се 6000 динара кирије годишње.[8]

Осим у овом интернату «Гајретови» санџачки питомци били су школовани и у другим конвиктима широм Босне и Херцеговине. Кроз те конвикте за двадесет година «Гајретовог» дјеловања прошло је 166 ученика. О томе Илијас Добардић пише у листу «Гајрет» у септембру 1940. године: «Одрасли дјечаци готово младићи са шеснаест или седамнаест година чудно су се сналазили и још несигурније осјећали у средини која их је лијепо примила али која их није могла брзо разумјети. Младићи са јасно примијећеним наусницама, ти млади санџачки почетни средњошколци несигурно су се пробијали у првим данима кроз школу, били су зазорни од свега и зато их је све вријеђало. Радозналост другова зашто су тако касно пошли, чинила их је нервозним, љубопитљивост са којом су их другови распитивали о тадашњим страшним приликама у Санџаку, код свих младића будила је болну сјету и оживљавала код њих најгоре часове прошлости... А ти младићи дошли су да се школују под врло тешким, под страшно тешким околностима. Било је њих којима очајно конзервативни родитељи нису дали ни проговорити о школовању; било је таквих, који су кријући се као прави бјегунци одлазили у школу без знања и приволе родитеља. А та путовања оживљавана данас послије двадесет година испуњавају човјека ужасом... Не заборављају се они болни часови, када смо шћућурени у готово празним просторијама Гајретових интерната проводили дане за вријеме распуста, док су се наши другови веселили код својих укућана»...[9]

Велики дио питомаца и није био цијело вријеме свог школовања на терету «Гајрета». Неки од њих су у његовим конвиктима били двије године, годину или мање, а други су опет сами дјелимично учествовали у финансирању свог боравка у интернату, тако да се само један мали дио налазио на изравном терету «Гајрета». Ђачки интернати су били идеално мјесто за дјеловање на муслиманску омладину »у правцу усвајања српске националне идеје, која је пласирана и у контексту званичне доктрине југословенског националног унитаризма«. Важно мјесто у »националном усмјеравању« муслиманске омладине имали су управници интерната који су морали задовољити строге националне критеријуме и бити доказани радници за »националну ствар«. За дјеловање у интернатима постојали су и посебни планови националног рада који су омладинци требали показати ко су и шта су Муслимани по поријеклу, српској култури и традицији. Ученици су усмјеравани на читање одређене литературе, латиница се искључивала као национално писмо, а посебно је развијан осјећај оданости и захвалности краљевској кући Карађорђевића. »Гајретови« питомци учествовали су у раду разних националних органи-

зација попут СОКОЛ-а, Јадранске страже и сличним организацијама, док су, с друге стране, строго кажњаване оне активности које нису биле с тим у складу или читање опозиционе штампе.[18]

Санџачки студенти су као и босанскохерцеговачки за вријеме студија у Београду становали у дому »Осман Ђикић« београдског »Гајрета«. Овај дом, изграђен 1931. године, отворио је шансе за школовање већег броја муслиманске студентске омладине из БиХ, Санџака и Македоније. Док је 1922/23. на Београдском универзитету било уписано свега четири Муслимана, школске године 1939/40. било је 419 студената. Санџачки студенти су готово без разлике плаћали пуни износ за становање у овом дому, јер су добијали стипендије од Вакуфске дирекције у Скопљу, а лист »Гајрет« је процјењивао да је то од мањег значаја »кад се има у виду како живе остали студенти који немају прилике да ступе у тај дом«. Број Муслимана студената у односу на број становника био је више него мали. Године 1940. на 1500 муслиманских становника долазио је један студент у Санџаку. Ништа није било боље ни стање у земљи, па је тако од 110.000 гимназијалаца 1939. године било свега 1.723 ученика Муслимана.

Поред оваквих дјеловања у Санџаку »Гајрет« је покушавао и са отварањем читаоница према свом програму рада. тако је 1925. основана читаоница у Пљевљима, Пријепољу и Новој Вароши 1929. године и нешто касније и у Сјеници. Понегдје су оне били једини културни центри, а управа »Гајрета« је рачунала да ће оне бити значајан фактор сакупљања народа са њим и његовом идеологијом, као и за што чешћа састајања и контакте »Гајретових« радника и чланова ради измјене мишљења, одржавања предавања, покретања разних акција културно-просвјетног значаја. Свака од ових читаоница имала је и своју библиотеку са скромним фондом књига које су стајале на услузи члановима, а биле су такође претплаћене на већи или мањи број листова и часописа. Тако је 1940. »Гајретова« читаоница у Пљевљима поред добро опремљене библиотеке имала тамбурашки оркестар, дилетантску секцију и потребну опрему за организацију забава (лијепу салу, позорницу, столице, декор и други потребни инвентар). Захваљујући акцији пљевљанских студената те године читаона је добила преко 200 књига које су купљене у Београду. Управу над »Гајретовим« читаоницама у Санџаку имали су мјесни одбори, а имовина читаоница припадала је »Гајрету« док су трошкове издржавања сносили чланови читаонице.

Поред читаоница, »Гајрет« се залагао и за одржавање аналфабетских течајева, па је у његовој организацији одржано неколико течајева описмењавања у Пријепољу, Бродареву, Новом Пазару као и више популарних предавања.

Осим рада на културно-просвјетном просвјећивању и помагању муслиманске омладине, »Гајрет« је предузимао извјесне акције на оспособљавању за рад и женске муслиманске омладине. Тако је дошло до отварања и Ћилимарске школе у Новом Пазару. Ова школа је била основана на приједлог Главног одбора. Он је за отварање ове школе у новопазарском мјесном одбору ставио на располагање извјесну своту новца и вуну првокласног квалитета, прикупљену у околини. Посредством Главног одбора код министра за трговину и индустрију, премештена је учитељица Државне ћилимарске школе Фатима Џамовић из Сјенице у Нови Пазар. Прикупљен је најпотребнији прибор тако да је школа званично отворена 10. 2. 1923. године и носила је назив Гајретова ћилимарска школа. Први управник био је Асим Дураковић. Школа је имала у првој години рада 8 сиромашних муслиманских ученица. Циљ школе је био да оспособи муслиманску женску дјецу у ткању ћилима и да шири писменост. До школске 1938/39. ову школу завршило је 58 ученица, а у току ове школске године похађало је још 47 ученица. Године 1940. школа је имала 36 ученица. Те године школом је руководио управитељ Абдурахмановић са учите-

љицама Маллумом Ајдиновић и Цалидом Шаховић. У школи је поред муслиманских ученица било и неколико ученица православне вјероисповести.[31]

Ћилими који су прављени у овој школи, највећим дијелом по наруџби, били су високог квалитета као и остале рукотворине. То је омогућавало да школа добро послује и да ученице нешто зараде. Приходи школе су, на примјер, од 1. 9. 1938. до 1. 6. 1939. износили 33.831,23 динара а расходи 19.484.75 динара, а од 1. 9. 1939. до 28. 6. 1940. године су износили 26.376.71 динар а расходи 13.534.31 динар.[32]

Већина ученица била је из Новог Пазара и околине, али су постојале и идеје да се и једном броју ученица из Босне и Херцеговине омогући школовање у њој. Постојала је жеља за отварањем ћилимарских школа и по другим мјестима. Тако је и мјесни одбор «Гајрета» у Новој Вароши, гдје је постојало око 200 разбоја по приватним кућама, тражио да се отвори ћилимарска школа. Слични захтјеви долазили су и из Сјенице. Школа је за највећи дио полазница била највећи степен образовања који се могао достићи у овој затвореној и патријархалној средини, притиснутој низом егзистенцијалних проблема и општом бесперспективношћу.

Укупан «Гајретов» рад у Санџаку између два свјетска рата, иако неоспорно амбициозно замишљен као масован и знатно плодотворнији, у самој стварности био је суочен са дјеловањем низа чињеница националне, политичке, вјерске, културне и финансијске природе који су утицали на то да он буде маргинални фактор у животу највећег дијела санџачких Муслимана. Национало-политичка оријентација, као и гласине које су га пратиле, утицале су на то да није могао чвршће заживјети и шире бити прихваћен у Санџаку, као ни његове акције на културно-просвјетном плану које су се стално налазиле у раскораку између жељеног и оствареног у условима тешког живота, вјерског фанатизма, аутаркије и биједе у којој је таворила већина становништва.

Напомене

1. И. Кемура, Улога Гајрета у друштвеном животу Муслимана Босне и Херцеговине (1903-1941), «Веселин Маслеша», Сарајево 1986, 270. Ријеч гајрет је укривљени арапски израз који одговара значењу наших ријечи: напор, ревност, труд и залагање.

2. «Гајрет», бр. 6, Сарајево 1940.

3. А. Пуриватра, Југословенска муслиманска организација у политичком животу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, «Свјетлост», Сарајево 1977, 202-215; упор. И. Кемура, нав. дјело, 368-369; С. [illegible], Муслимани [illegible], «Свјетлост», Сарајево 1968, 281-283.

4. Упор. И. Кемура, нав. дјело, 280-281; А. Пуриватра, нав. дјело, 338-340; М. [illegible], Санџак, Београд 1994, 4-5; Споменица двадесетпетогодишњице «Гајрета» 1903-1928, Сарајево 1928, 94.

5. «Гајрет», бр. 7, Сарајево 1940; «Гајрет», бр. 6, Сарајево 1940.

6. «Гајрет», бр. 6, Сарајево 1940.

7. Е. Мушовић, Тутин и околина, Београд 1975, 71; вид. такође С. Бандовић, Осврт на привредне прилике у Новом Пазару и околини у међуратном раздобљу, Новопазарски зборник, бр. 12, Нови Пазар 1988, 104-105; «Санџак», бр. 31 од 1. 11. 1930; «Гајрет», бр. 18, Сарајево 1939.

8. «Гајрет», бр. 7-9, Сарајево 1940.

9. «Гајрет», бр. 11, Сарајево 1940.

10. И. Кемура, нав. дјело, 306-308.

11. Опширније: С. Бандовић, «Гајретова» ћилимарска школа у Новом Пазару, Новопазарски зборник, бр. 10, Нови Пазар 1986, 197-202; С. [illegible], Школство у Новом Пазару и околини од 1918. до 1941. године, Нови Пазар 1997, 95-103; И. Кемура, нав. дјело, 323-327; Споменица двадесетпетогодишњице гајрета 1903-1928, 80-89.

12. Упор. «Гајрет», бр. 7-9, Сарајево 1939; «Гајрет», бр. 7-9, Сарајево 1940.

Mr Safet Bandzović

THE ACTIVITIES OF »GAJRET« BETWEN THE TWO WORLD WARS

The Muslim cultural and educational association »Gajret« was established in Sarajevo in 1903 with a task to help poor Muslim students. Between the two wars, this association gathered most of the Muslim intellectuals of a pro-Serb orientation, mostly supporters of the Serbian middle-class parties. The leaders of this association, with complete support from the regime, spread the Serb nationalistic thought among Muslim youth which was greatly facilitated by giving them scholarships and placing them in »Gajret« boarding houses. This association tried to spread national-political and cultural-educational influence in Sandžak. In Sandžak, »Gajret« had its committees, its boarding houses, and its reading-rooms. Some of the Muslim students lived in its boarding houses all over Bosnia, and some got their schooling in Belgrade. »Gajret« activities in Sandžak met with much resentment from the Muslim population, and thus it never managed to spread its work and never became really popular among the people.

Милена Витковић-Жикић
Музеј примењене уметности
Београд

УДК 725.9
Оригинални научни рад
Примљено 5. 05. 1990. год.

ОДНОС СЕОСКЕ И ГРАДСКЕ СРЕДИНЕ НА ПРИМЕРУ ЖЕНСКОГ КАПУТИЋА

Познато је да је у различитим цивилизацијама уметност водећег дела друштва утицала на уметност у градским средиштима, а она затим настављала да траје у сеоским срединама. Проблемом односа села и града код нас бавило се више истраживача, који су показали да можемо да пратимо процес асимилирања стилских и типолошких одлика остварења материјалне културе владајућих слојева друштва на делима народне уметности код Срба од средњег века до данас. Већ је М. Ћоровић-Љубинковић, изучавајући средњовековни накит српске властеле, нашла на његове верне представе на фрескама из истог или каснијег времена,[1] а затим је утврдила да су облици и типови овог накита прешли у народ, и као део његове ношње одржали се све до XVIII века.[2] Верена Хан је, наводећи примере из разних грана народног стваралаштва, закључила да је у народу стално присутна жеља за подржавањем луксузних и скупоцених узора, али да је у процесу прихватања елемената »официјелне« уметности долазило до стваралачког сажимања традиционалних и нових вредности.[3] Међутим, не треба заборавити ни утицаје сеоске на градску средину.

Када је реч о ношњи, утврђено је да су неки модни детаљи прихватани код виших слојева становништва у Сарајеву истовремено кад и у Цариграду, али се мода углавном прихватала са знатним закашњењем, са још већим закашњењем су оријентални утицаји продирали из ношње домаћих муслимана у ношњу хришћанског и јеврејског градског становништва, а много касније и на село.[4] Врло интересантан пример оријенталних утицаја на српску грађанску ношњу је либаде, врста горње одеће типа допојасног капутића.[5] Истраживања су показала да је турска грађанска ношња (Сл. 1), ношња владајућег слоја, утицала на одевање грађанског друштва у Србији (Сл. 2), а оно затим продужило свој век у народној ношњи (Сл. 3). Процес преузимања из градске у сеоску културу може се пратити на примеру женског капутића и у турској ношњи (Сл. 1).

Либаде у турском језику означава краћи кишни огртач као и део женске одеће из XIX века а припада хрка-типу.[6] Турски аутори су забележили да је оно било у моди прошлог века у Турској, да је било од кадифе и украшено срмом. Из литературе даље сазнајемо да је у женској ношњи становништва Измира, Анкаре, Ајдина, Коње и других градова била уобичајена хрка или чепкен, кратак капутић који може бити до струка, обично спреда отворен, али може бити и на закопчавање, дугих рукава, понекад благо проширених. Старије жене облаче хрку по хладном времену, а сада је потискује хаљетак европског кроја фуфанка — фанила, фанија, чији назив потиче из италијанског језика, па се претпоставља да у одећу турских сељака долази из градова, првенствено Стамбола, Смирне и других лучких градова где су до скора живели Италијани (Ђеновљани, Венецијанци и други).[7] За чепкен,

женски капутић од кадифе или чохе, украшен златовезом има више назива: салта, калеки, либаде, ервање и фермане.[8] Капутићи означени као либаде богато су украшени, спреда отворени, имају равне оковратнике и дуге рукаве који су равни или при дну сужени. Сужене рукаве има и салта, део празничне и венчане традиционалне ношње, за коју се такође претпоставља да је старовенецијанског порекла и да је отуд назив салтамарка (од Santo Marco). Првобитно су је носили морнари, а средином прошлог века је постала део народне ношње.[9]

Како је за проучавање костима најважнија идентификација шавова, јер је линија у костиму као и у уметности један од основних ликовних елемената, анализом кроја ових капутића утврђено је да су рукави у раменом делу кројени истоветно, под правим углом. То је одлика кроја целокупне оријенталне ношње где се одевни предмети формирају спајањем ширине тканина правим шавом, а проширења се постижу помоћу клинова, делова тканине који се добијају сечењем правоугаоног комада по дијагонали. Тако се одећа обликује а притом ни најмањи комадић тканине, често врло скупоцене, не одлази у растур. Овакав начин кројења карактеристичан је и за народне ношње у Источној Европи, Азији и Африци, али и за најскупоценије одежде турских султана и њихове пратње.

Традиционално одевање у Турској изненада је уздрмано политичким и друштвеним реформама у XIX веку. Увиђавши да је Османско Царство у опадању, султан Махмут II (1808-39) окренуо се западњачким идејама и технологији, као и начину живота и одевања. Године 1829. донет је закон да сви мушкарци, војници и административни службеници (само су верски званичници били изузети) одену модерно одело,[10] а пошто жене нису имале званичну функцију у јавном животу, женски костим није тако драстично промењен. Касних 60-тих година прошлог века султанове дворске даме су носиле скупоцену француску одећу, али је европеизација женске ношње на двору почела тек после посете француске царице Евгеније Истанбулу 1869. године, за време султана Абдул Азиза (1861-76). И у моди виших класа шалваре постепено замењује сукња, па је до краја прве деценије овог века са ретким изузецима, преовладала европска хаљина, на улици дискретно прекривена покривачем »чаршафом« или фереџом. Крој европског костима постао је толико привлачан да су већ крајем прошлог века поједини делови традиционалне оријенталне ношње прекрајани према западњачком узору.[11] Као што је било потребно да прође више деценија да би моду са двора прихватили виши слојеви, тако је и процес угледања села на град споро текао. Тип капутића у коме су пре једног века богате грађанке позирале пред фотографским апаратима (Сл. 1), данас може да се види у музејима у Турској као део женске ношње номадских племена или на живописно одевеним Туркињама на висоравнима Анадолије.

Ови сточарски народи још у својој постојбини Азији предали су старим Словенима капуте, кратке до појаса, спреда отворене и са рукавима.[12] Те првобитне источно-азијске а затим византијске елементе у кроју и украшавању одеће турска владавина је обновила и подстакла. Несумњиво је да су развијена трговина и делимична исламизација, можда највише свакодневни живот покорене хришћанске раје и турских освајача учинили да је временом домаће становништво прихватило бројне навике и обичаје придошлица. Занемарујући чак и верске разлике тежило се да се и изгледом — одевањем приближи владајућем слоју. Тако су се временом оријентални хаљеци потпуно одомаћили и постали саставни део ношње балканских народа, пре свега градског становништва.

С друге стране, упоредо са општим слабљењем Турске империје и померањем њених европских граница ка југу, у наше крајеве са севера и северозапада пристизали су европски утицаји. Средином прошлог века, преображајем елемената турске ношње, под европским утицајем, формирала се српска грађанска ношња,[13]

Сл. 1. Турске женске носиће.
Фотографије из архива Музеја у Конији.
Преснимљено из Türk
Etnografya Dergisi, Ankara 1962,
Lev. XXII, res 3

Сл. 2. Српска грађанска носиња,
непознати аутор фотографије, Музеј
примењене уметности, Београд, инв.
бр. 11236

Сл. 3. Ђока Милованović, Сељани из Алексинца, акварел, 1885.
Приватно власништво

о чему су нам драгоцене податке оставили писци и сликари тога доба (Сл. 4). Сматрамо да је либаде, типичан и репрезентативан део српске женске грађанске ношње XIX века, такође настало европеизацијом једног дела оријенталне одеће. Проучавањем извора — писаних (архивски подаци, путописи, часописи и књижевна дела из тог времена), као и ликовних (портрети, графике, цртежи, акварели и фотографије) и наравно примарних (сами предмети који се данас претежно чувају у музејским збиркама), дошло се до закључка да је либаде као део наше грађанске ношње било у потпуности формирано током пете деценије XIX века. Супротно оријенталној ношњи и турском либадету чији крој прикрива облике тела, ово либаде прати анатомски облик и истиче облине. То се постиже украјањем тканине у раменом делу, формирањем кугле и леђним ушицима, што је највероватније настало под утицајем европске одеће, која све више улази у моду. Београђанке су већ крајем треће деценије, приликом одласка у парлаторијум у Земун, облачиле «франачко одело» у жељи да се бар спољним изгледом не разликују у средини где је средњоевропска култура још много раније преовладала. До укројавања капутића оријенталног типа вероватно је дошло после преласка страних «шнајдера» у Србију. Одмах по ослобођењу, пошто су постављени темељи нове државне организације, у Србију су долазиле занатлије до тада непознатих заната — звоноливци, тишлери, пекари, чизмари и други.[16] Тридесетих и четрдесетих година у писаним изворима спомињу се многи страни кројачи, чије је присуство нанело много штете домаћим терзијама, али је, свакако, имало и позитивно дејство да се елементи европске моде примене на постојеће форме одевања, па је и либаде настало као резултат једне такве успеле синтезе.

Овај хаљетак се облачио у свечаним приликама, на дворским баловима и о славама, за позирање сликарима и фотографима (Сл. 2), а онда су једноставнија орнаментика и скромнија тканина наговестили да је врхунац његове популарности прошао и да је почео да излази из моде грађанки. Већ 70-тих година прелази из градске ношње у народну, прво венчану а онда празничну, на место фистана или кринолине, облачи се преко кошуље и јелека, а уместо бајадера стајала је кецеља (Сл. 3). Од 80-их млада у Мачви и Поцерини није могла да се венча без либадета и све до првог светског рата богатији људи куповали су снахама за венчање варошке хаљине, а младе су их носиле празником и годину дана после венчања.[17] Ову комбинацију сеоске и градске ношње видимо и у нашим јужним крајевима,[18] па тако млада жена фотографисана почетком нашег века у пејзажу, вероватно у околини Ниша (Сл. 5) очигледно није била довољно имућна да поручи либаде по мери, него је набавила готово, ношено. Иста појава да сиромашнији слојеви становништва купују употребљаване одевне предмете, забележена је и у Босни као један од начина продирања демодиране градске одеће у сеоску средину.[19]

Као што су старе жене облачиле комплетну грађанску ношњу у градовима Србије чак и у периоду између два рата,[20] тако су либаде које је било и део ношње богатијих православних хришћанки у Сарајеву током XIX века, жене наставиле да носе празником, и младе у Сарајевском пољу.[21] Већина аутора сматра да либаде нису носиле муслиманке у Босни и Херцеговини, али је у једном усменом казивању са почетка века оно забележено као део горње одеће за свечане прилике, да је прављено од кадифе или кумаша, не досеже до појаса, закопчава се на прсима, има рукаве који нису били украшени «јер је и сва материја у ткању била шарана и тиме украшена».[22]

У наше време у Србији либаде се прави у оквиру народне радиности, а у Босни, на сарајевској Башчаршији шије га и један абаџија, према традиционалном оријенталном кроју правих углова, са узаним оковратником и украсом од ширита

Сл. 4. Урош Кнежевић, Млада жена у српском, уље око 1850, Народни музеј, Београд. Инв. бр. 1446

Сл. 5. Спира Димитријевић, Млади пар из околине Ниша, фотографија 1900-1910. Музеј примењене уметности, Београд. Инв. бр. 14252

на леђима. Украс је вероватно изведен по узору на либаде из српске грађанске ношње, где има функцију да прикрије дијагоналне уштве на леђима, којих овде нема.

Имајући увек присутне проблеме приликом проучавања костима, који су између осталог последица непрецизне терминологије у овој области, покушали смо да на једном делу женске ношње, типичном за ову средину, пратимо његову првобитну форму, затим процес преображаја и његово формирање у новим условима, као и функцију у одређеном временском периоду. Сигурно је да однос сеоске и градске средине на примеру женске ношње представља широко поље истраживања и да је ово осврт на један мали део тог проблема, који може да се посматра и у ширим балканским оквирима.

Напомене

1. М. Ћоровић-Љубинковић, Накит из Маркове вароши код Прилепа, Музеји, 2, Београд 1949, стр. 101-113.

2. Иста, Из проблема народног накита, Зборник Етнографског музеја у Београду, Београд 1901-1951, тј. 1953, стр. 204-211; иста, Накит из Добрића у Банату, Научни зборник Матице српске, 1, серија друштвених наука, Нови Сад 1950, стр. 250-257. Она је указала да је на фресци у Каленићу приказан представљен [illegible] и да је то можда први документ о постојању [illegible] у XIV-XV веку; М. Ћоровић-Љубинковић — Ђ. Мано-Зиси, Осврт на примењену уметност у Србији кроз векове, Музеј примењене уметности, Београд 1951, стр. 16. Знамо да су неки средњовековни типови, одеће или украсних делова, који су приказани на фрескама у Србији, као на пример «гривна» или «маргарита», сачувани у народној поезији — Ј. Ковачевић, «Гривна» и «чела маргарита» народних песама, Историјски гласник, 1-4, Београд 1952, стр. 127-130. Један пример сродности између декоративних орнамената на фрескама и шара на данашњим [illegible] покривачима је питање утицаја средњовековног сликарства на народну орнаментику, посебно на текстилу — С. Радојчић, О неким зооморфним мотивима [illegible] народне [illegible] старог сликарства, Зборник радова Византолошког института, 2, Београд 1953, стр. 168, нап. 2.

3. В. Хан, Путевима народне традиције од средњовековних фресака до фолклорних орнамената, Зборник Светозара Радојчића, Београд 1969, стр. 301-390.

4. Љ. Бељкашић-Хаџиидедић, Утицаји града на село на примјеру оријенталних елемената у сеоским ношњама средње Босне, Гласник Етнографског института САНУ, XXIX, Београд 1980, стр. 57-66.

5. М. Витковић-Жикић, Либада, пример оријенталних утицаја у српској грађанској ношњи, Новопазарски зборник 13, Нови Пазар 1989, 155-164.

6. Исто, н. д, 154.

7. В. П. Курылев, Одежда анатолийских турок, традиционная культура народов передней и средней Азии, Ленинград 1970, стр. 243.

8. H. Z. Koşay, Türk Düğünleri, Ankara 1944, стр. 338.

9. В. П. Курылев, н. д, стр. 242. Код Шкаљића, салта, израђена од материјала (тал.), врста кратког капута са кратким рукавима до испод лактова — А. Шкаљић, Турцизми у српскохрватском језику, Сарајево 1979. О салти (либади) опширније вид. [illegible], Либаде — каталог грађанских ношњи, каталог изложбе, Етнографски музеј, Београд 1985.

10. S. J. Shaw / E. K. Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. II, Cambridge 1977, стр. 49. Код нас је кнез Милош уредбом из 1837. прописао ношење униформе за војне и цивилне чиновнике — Н. Пешић, (Преображај) ношње у Србији током XIX века, Етнолошки преглед, 4, Београд 1962, стр. 111.

11. У Краљевском шкотском музеју под инв. бр. 1979.316-322 чува се комплет турске женске одеће која је набављена у Истанбулу почетком XX века. Детаљном анализом J. M. Scarce је утврдила да одећа потиче из времена око 1875-85, а да је антерија — чепкен, преправљена око 1890-те са скраћеним [illegible] рамених делова, проширењем горњег дела рукава, и [illegible] учитаним — J. M. Scarce, Turkish Fashion in Transition, Costume, Vol. 14, London 1980, стр. 144-148. На сличан пример [illegible] прекрајања рухова према европском кроју [illegible] «либадету» инв. бр. 1312 у Музеју примењене уметности у Београду. У Босну и Херцеговину [illegible] Беча и Пеште крајем XIX века — Љ. Бељкашић-Хаџиидедић, Градске ношње у Босни и Херцеговини у 19. вијеку, каталог изложбе, Сарајево 1985, непагинирано.

12. L. Niederle, Život starých Slovanů, knj. I, Praha 1913, стр. 454, 462. М. Дропулић [illegible] да су Словени по доласку на Балканско полуострво затекли у употреби [illegible]. Такви налази су [illegible] на Азије ... М. Дропулић, Народне ношње [illegible] Босне, II, Зеница 1972, стр. 79.

13. М. Јовановић, Ношња у Београду у XIX веку, Историја Београда књ. 2, Београд 1974, стр. 536-545; исти, Градска ношња у XIX веку, Гласник Етнографског музеја, 44, Београд 1980, стр. 99-113; Д. Стојановић, Варошко одевање у Србији у другој половини XIX века, Ослобођење градова у Србији, 1862-1867, Београд 1970, стр. 408-[illegible]; исти, Градска ношња у Србији током XIX и почетком XX века, каталог изложбе, Музеј примењене уметности, Београд 1969; Н. Пешић, н. д, стр. 105-119; М. Прошић-Дворнић, Женска грађанска ношња у Србији XIX века, Музеј примењене уметности, Зборник, 24-25, Београд 1980-81, стр. 9-22.

14. Види напомену 3.

15. О. Д. Пирх, Путовање по Србији у години 1829, Београд 1899, стр. 24.

16. Н. Вучо, Распадање еснафа у Србији, књ. 1, Београд 1954, стр. 90.

17. [illegible] — Б. Радовић, Женска народна ношња у Мачви и Посавини, Гласник Етнографског музеја, Београд 1995, стр. 16, 23, 28.

18. Д. Антонијевић, [illegible], Београд 1971, стр. 289.

19. Љ. Бељкашић-Хаџиидедић, Утицаји града на село на примјеру оријенталних елемената у сеоским ношњама средње Босне, стр. 54.

20. Б. Владић-Крстић, Грађанска ношња у Зајечару, Гласник Етнографског музеја, 42, Београд 1978, стр. 282.

21. Љ. Бељкашић-Хаџиидедић, О [illegible] у Сарајеву, Гласник Земаљског музеја, XXVII-XXVIII, 1972-1973, стр. 170.

22. Р. [illegible], Муслиманска ношња у Босни, Чланци и грађа за културну историју источне Босне, XI, Тузла 1975, стр. 84.

Milena Vitković-Žikić

RELATIONSHIP BETWEEN CITY AND COUNTRY SIDE SHOWEN ON THE EXAMPLE OF THE WOMAN'S JACKET

Costume, as well as textile in general, has been easily transported and taken to different areas in many wayes — during wars, as a popular trade object and by migrations. Moreover, since the Turks were very generous in giving presents at the time of ceremonies and celebrations, not only to their countrymen but also to the foreigners, turkish costume had a direct impect on the dress of the Balkan population.

It is well knowen that the costume of the middle class generally was influenced by the coutr dress and that the folk costume has been influenced by the appearance of the wealthy merchanties and wealthy people. It is interesting to see how did the dress of the oriental rouling class influenced costume of the middle clas in Serbia in the XIXth century, and how did this influenced folk costume. This is showen on the example of the woman's jacket, which is tipical part of the dress in Serbia.

Мурадија Кахровић
ДП «Војин Поповић»
Нови Пазар

УДК 746
Примљено 1.09. 1990. год.

МОТИВИ И ЊИХОВЕ ПОРУКЕ ТКАНИ НА ЋИЛИМИМА У НОВОМ ПАЗАРУ

Људи међусобно комуницирају на разне начине. Информације преносе комбиновањем вербалних и невербалних средстава. С обзиром да појединац прима поруке на разне начине (чулом додира, вида слуха, мириса, укуса итд.) послату му поруку он ће протумачити, схватити, онако како сугерише његова културна подлога. Дакле, постоје разни комуникацијски канали кроз које може ићи порука.[1] Елементи поруке могу се комбиновати путем разних врста асоцијација.

Један од комуникацијских канала, којим се поруке преносе, односно примају, јесте ћилимарство које представља развијену грану наше домаће радиности. Сама реч ћилим је турцизам персијског порекла, а означава вунену тканину која се користи као простирач по поду, затим као прекривач постеља, као завесе, украси на зидовима и сл.[2] Путем ћилима упознајемо лепоту и богатство народне традиције, народног фолклора.

Ћилиме улепшавају разне шаре, мотиви изаткани на њима који увек асоцирају на неки догађај, доживљај, жељу. Колико ће једна асоцијација задржати своју улогу, а тиме и представљати одређену поруку, зависи од дужине њеног коришћења. Свака произвољна асоцијација која се непрестано понавља почиње се на крају чинити суштинском.[3] Новонастали мотив, изаткан на ћилиму, у почетку представља произвољну асоцијацију саме ткаље на неку њену жељу везану за свакодневни живот, породицу (заједништво, слога), затим за посебне догађаје (удаја, и сл.) као и за летње радове по њивама (да не дође до поплаве односно суше) и иметак уопште. Честим ткањем тог мотива, његовим преношењем са једног на други ћилим, од једне до друге ткаље, асоцијација датог мотива постаје суштинска односно улога мотива трајнија.

Поред материјала потребног за ткање ћилима, затим саме технике ткања, начина бојења предива, за преглед историјског развоја ћилимарства важну улогу играју и мотиви. Проучавањем мотива проучава се само ћилимарство односно фазе у његовом историјском развоју. На основу таквог проучавања ћилими се могу сврстати у две основне групе:

— ћилими без бордуре,
— ћилими са бордуром.

Ћилими без бордуре сврставају се у прве две групе као и и прву фазу развоја полимско старовлашког ћилимарства у оквиру којег је и ћилимарство Новог Пазара и околине. Област полимско-старовлашког ћилимарства простире се око планине Таре, извора Лима и Рашке са градовима Сјеницом и Новом Вароши као центрима и старовлашког дела западне Србије.[4] У овој области ћилимарство је веома развијено а ћилими богати разним мотивима, шарама.

Прву и хронолошки најстарију групу ћилима без бордуре, у оквиру полимско-старовлашке области, а тиме и Новог Пазара, чине ћилими у затку. Они су

ткани наизменичним попречним (чунчаним) пругама. Ове пруге украшене су клечаним орнаменталним мотивима који су раније већ уткивани у ткива за прегаче, торбе и др. Ћилими у затку се сматрају најлепшим ћилимима у целокупном ћилимарству Југославије.[5] Ови ћилими уједно могу потврдити претпоставку да су мотиви, шаре, изаткани на ћилиму, пренесени са прегача, торби и сл.

Следећу групу ћилима без бордуре, а уједно и другу развојну фазу ћилимарства полимско-старовлашке области, чине ћилими са бескрајном орнаменталном композицијом без порубне шаре. На овим ћилимима се не јављају попречне (чунчане) пруге али је остао бесконачан орнамент.

Трећу фазу у развоју ћилимарства полимско-старовлашке области чине ћилими са бордуром. Површина ћилима са бордуром издељена је на поље, плочу и окрајницу, односно бордуру — ћенаре. Поље представља главну шару ћилима — ако су биљни мотиви, онда главну шару чини велики венац разнобојног цвећа и сл. На плочи се, осим главне шаре, налазе у угловима мањи мотиви, шаре. Бордура уоквирује плочу а тиме и главну шару, улепшава ћилим и ствара складну целину.

Осим већ наглашене поделе, ћилиме, с обзиром на мотиве који преовлађују, можемо поделити на:

— ћилиме са геометријским мотивима,
— ћилиме са биљним мотивима,
— ћилиме са фигуралним мотивима.

Ћилими са геометријским мотивима

Ћилими са геометријским мотивима спадају у најстарију групу ћилима.[6] На њима мотиви су једноставне попречне пруге, затим цик-цак пруге, троугли и четвороугли, ромби, звезде, геометријске гренчице, «се» облици усправни и положени[7] итд. Некада су ови ћилими ткани без бордуре (например, ћилим у затку), а сада им је бордура саставни део.

У Новом Пазару, а нарочито у његовој околини, односно околним селима, често се тку ћилими са геометријским мотивима. Иначе, мустре ћилима са геометријским мотивима имају и своје називе, например: Београдско коло, Рашићева шара, Пиротска табла, Пенџија, Бомбице итд. На основу главне шаре сваки ћилим добија назив. Када су у питању пратеће, шаре су сличне, а саме бордуре су, на ћилимима различитих мустри, некада потпуно исте, например «кукаши» представљају честе бордуре, окрајнице, односно ћенаре. Иначе, сами називи мустри ових ћилима помажу да откријемо и место настанка датих мотива.

Београдско коло, ћилим на коме је изаткана ова мустра, има врло интересантне мотиве. Главна шара овог ћилима изведена је из биљке зване чичак за коју се верује да може да одбија зле очи. Овај мотив значи и мноштво цвећа, дакле симболизује и обиље.[8] У оквиру ове главне шаре изаткана је геометријска фигура у облику шестокраке звезде, а у звезди фигура у облику издуженог шестоугла. Сваки од ових мотива има и своје посебно значење.

Мотив у облику звезде изражава срећу и плодност, а заснива се на чињеници да се звезда са шест врхова (кракова), позната као Соломонов печат, користи да симболизује материцу богиње мајке.[9] Осим са шест, на ћилимима се тку звезде са више кракова (например са дванаест). Иначе, мотив у облику звезде ткаље Новог Пазара и околине (као и многих других крајева) називају «бомбицом». Овај мотив се често налази на ћилимима који се тку за девојачку спрему. У таквим случајевима, овај мотив често представља главну шару што потврђује асоцијацију овог мотива односно поруку.

Изаткани шестоугао, који увек чине две боје које се прожимају је мотив наслеђен са Далеког истока, опште познат под именом Јин-Јанг,[10] коришћен је за

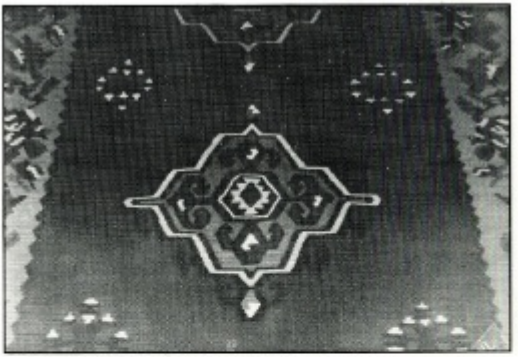

Сл. 1. «Београдско коло»

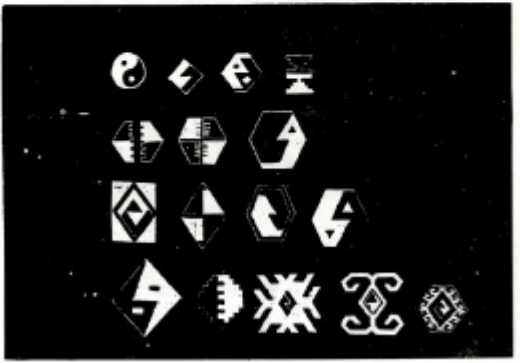

Сл. 1-б. Мотив «Срце» симбол љубави, јединства и слоге у породици

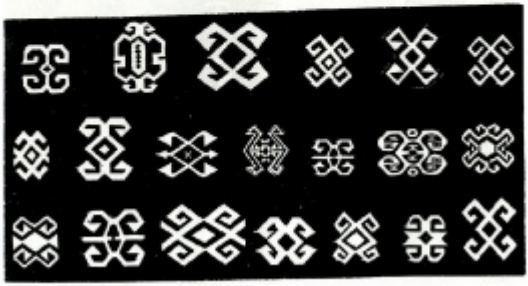

означавање склада између мушкарца и жене.[10] Овај мотив, код ткаља из ових крајева, познат је као «срце», што уједно открива и његово значење, односно улогу. Овај мотив, по мишљењу ткаља овог краја, симболизује љубав и јединство, слогу у целој породици. Овај мотив је играо нарочиту улогу за мајку када јој се син ожени: поклони му ћилим са овим мотивом са надом да се син, по женидби, неће одвојити од својих родитеља, односно да ће и даље цела породица бити на окупу. Ако би, пак, син одвео своју породицу, мајка би му поклонила ћилим са оваквим мотивом са жељом да у тек основаној породици владају слога, љубав и јединство. Ову улогу мотив «срце» игра и када се ћерка, односно девојка удаје.

У угловима ћилима мустре «Београдско коло», односно његове плоче, налазе се мотиви које наше ткаље називају «луткицама» и сматрају да ови мотиви служе да улепшају ћилим. Међутим, некада се овај мотив другачије тумачио: његов изглед асоцира на вучју чељуст, вучји траг, па се функција овог мотива сводила на заштиту ткаља и њене породице од вукова.[11] Дакле, саме ткаље су сматрале да неки мотиви имају магијску моћ. Али услови под којима је ткаља некада радила су се доста изменили у позитивном смислу, то је утицало да неки мотиви губе своју улогу, као што су, например, «луткице».

Главну шару овог ћилима (која представља поље које се налази на изатканој плочи) са бордуром повезује цик-цак пруга, односно лоза. Овај мотив асоцира на текућу воду. Жеља сваког домаћина јесте да вода тече својим током, да не дође до суше, ни поплаве. Текућа вода, односно вода уопште, представља тему која је обрађивана на разне начине. Јавља се у облику меандера (вијугавих токова), облака, ваза, врчева и сл. Мотив у облику цик-цак пруге, осим што се среће на ћилимима са геометријским мотивима, тка се и на ћилимима са биљним а и са фолклорним мотивима.

«Београдско коло» улепшава и његова бордура, коју чине геометријске фигуре, сличне звезди са више кракова, чији се горњи и доњи врхови, односно краковi, завршавају у облику куке. Због таквог облика ови мотиви су добили назив «кукице». У оквиру «кукица» изаткане су фигуре у облику шестоугла у коме је изаткано «срце» или нека друга шара, мотив.

Сл. 1-ц. «Кукице» — симбол плодности и јунаштва. Чест мотив

Сл. 2. Цвет као мотив симболизује срећу, младост, љубав, здравље. на фотографији је мустра ћилима «Венац»

«Кукани» се често тку не само у овом крају, већ и шире. Ови мотиви представљају симбол плодности, јунаштва, херојизма, моћи (снаге) и мушкости (мужевности).[12] «Кукани» се јављају у оквиру саме бордуре, а на неким ћилимима се тку у оквиру главне шаре. Тку се у оквиру бордуре и на ћилимима са биљним мотивима.

Назначени мотиви, са својим значењем, односно поруком, углавном се тку и на осталим ћилимима са геометријским мотивима, само што је комбинација другачија. Свака промена места датих мотива, односно њиховог распореда, уједно представља стварање нових мустри — на пример, кад мотив «бомбице» из угла плоче ћилима прелази у главну шару, настаје мустра «Бомбице». Тако ћилим асоцира не на једну реченицу већ на целу причу, а некада и на поглед на живот из угла ткаље.

Ћилими са биљним мотивима

На овим ћилимима главни мотиви су: звездолики или ромбички цветови, гранчице, руже, перунике као и животно стабло. Ови мотиви улепшавају, красе ћилиме, нарочито када су боје на њима добро усклађене. Иначе, биљни мотиви су настали после геометријских, што потврђује и чињеница да се никада не раде без бордуре.

Цвет, као мотив на ћилиму, симболизује срећу, младост, здравље. Од цветова у Новом Пазару и околини најчешће су ткане стилизоване руже, каранфили, лале, зумбули и перунике. Животно стабло, или дрво живота, како се још овај мотив назива, некада је често ткан али данас ређе. Овај мотив је познат као симбол

човековог напретка на бесмртности као и наде у живот после смрти.[15] У Новом Пазару он симболизује човеков напредак у сваком погледу (срећу, здравље, иметак).

У Новом Пазару и околини, од ћилима са биљним мотивима, тку се углавном следеће мустре: Венац, Перуника, Ланчић са тридесет две руже, Гарнитура, Коло крушака и др.

Мустру ћилима «Венац» краси богат разнобојни цветни венац, у ситној и прецизној изради. Овај венац представља главну шару — поље, а у угловима су изаткана четири венчића. Бордуру ћилима чине каранфили или руже са листовима. За ткалу ова мустра је доста компликована јер су цветови ситни и разнобојни. То и представља разлог због чега је овај ћилим доста цењен а девојка поносна ако га има у својој девојачкој сиреми.

Перуника је мустра ћилима, једноставнија и лакша за ткање. Главна шара је — велика распукла перуника. У угловима плоче ћилима изаткана је по једна мања перуника. Бордуру ћилима чине још мање перунике. На овом ћилиму се, у оквиру бордуре, уместо мањих перуника ткају геометријске фигуре, например «кукавице» и др. Иначе, овај ћилим асоцира на младу и здраву девојку («млада је и здрава као распукла перуника» — старије жене кажу за девојку) и на младост уопште.

Ланчић са тридесет и две руже или «Драженско колоч», како се још назива ова мустра у овим пределима, чине лепо изаткане руже разних боја. Ова мустра је слична «Венцу», али су руже крупније од ситнијих цветића, због чега је мустра једноставнија и лакша за ткање. С обзиром да су на овом ћилиму цветови, односно руже, повезани у један ланац (венац), то значи да и ова мустра асоцира на сталну, непрекидну срећу и радост.

Гарнитура је мустра ћилима на коме преовлађују руже. На ћилиму је изаткан један букет ружа на средини, и у угловима по један. На неким ћилимима ове мустре ткане су и вазе. Бордуру ћилима чине руже са пупољцима.

«Коло крушака» је мустра ћилима на коме су изаткане шаре, мотиви у облику крушака, лепо повезане да чине једно коло изаткано на средини ћилима. Крушке асоцирају на успешно лето, добар род, а њихово коло значи стално понављање успеха, односно жеље за успешним летом, добрим иметком. У угловима ћилима изаткани су букети ружа. И у бордури су изаткане руже са листовима.

Ћилими са фигуралним мотивима

Фигурални мотиви се углавном ткају на мањим ћилимима — зидницама, затим на ћилимима намењеним за прекривање кауча — прекривачима, као и на седам — мањим ћилиму који се користи при верском чину — клањању. Фигурални мотиви ткају се и на ћилимима који су намењени за простирање по поду, али много ређе, нарочито у односу на геометријске и биљне мотиве.

За ткање ћилима са фигуралним мотивима, у Новом Пазару и околини, углавном се ткају следећи мотиви: гује, птице, паунци, јелени итд. На овим ћилимима бордура је обавезна а чине је геометријски мотиви («кукавице» и сл) као и биљни (руже са листовима).

Гуја, као мотив, јавља се често на ћилимима. Гуја има улогу заштитника од зла, несреће. Црна гуја, змија, представља симбол среће и плодности. Проучавање улоге овог мотива потврђује се магијска моћ одређених мотива, што сматрају нарочито старије ткаље.[16] Иначе, на ћилиму се изатку две гује, змије, које обухватају букет цвећа. Цвеће симболизује срећу, радост, здравље, а гуја се то штити. Поред оваквог ћилима, тку се и ћилими са пет гуја — једна по средини и четири у угловима ћилима. Ћилими са мотивом гује чешће се користе као прекривачи кауча него простирачи по поду.

Сл. 3. «Берлинско коло» мустра ћилима са лопунским фигуралним мотивима: две птице – два добра гласа о срећи и љубави

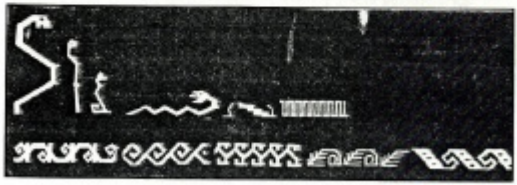

Сл. 3-б. Мотив «Гуја» често је ткан на ћилимима. Има улогу заштитника одаја и несреће

Изаткана птица на ћилиму представља мотив богат разним значењима.[15] За ткаље Новог Пазара и његове околине овај мотив симболизује срећу, радост, љубав а нарочито ишчекивање радосних вести, новости. Овај мотив се тка на мањим ћилимима — зидницама, намењеним за улепшавање собе, просторије. На ћилиму са оваквом наменом тку се по једна, две птице, док на ћилиму намењеном за покривање кауча — прекривачима, изатку се по пет, шест птица. Колико ће фигура бити изаткано на једном ћилиму, зависи од његове функције и намене.

Мотив пауна тка се углавном на ћилимима намењеним за прекривање кауча. На средини ћилима изатка се један паун и још четири у угловима. Тку се и ћилими са два пауна. Иначе, мотив пауна симболизује понос, гордост, лепоту, раскош.

Мотив јелена тка се, као и многи други футурални мотиви, на ћилимима — прекривачима, а ређе на ћилимима — зидњацима. На ћилимима, намењеним за прекривање кауча, углавном се тку по два јелена, тку се и биљни мотиви, чиме се још боље приказују природа и њене лепоте. Мотив јелена има више значења. За ткаље овог краја, углавном, симболизују лепоту, нежност али и мужевност.

Проучавајући мотиве, њихова значења и поруке, важно је обратити пажњу и на начини преношења мотива и његову историју. Једноставнији, а уједно и најстарији начин преношења мотива јесте гледање шара, мотива са једног узора. За најстарије ћилиме, као што су ћилими у затку, узори су били торбе, прегаче, и сл. Касније су узори били сами ћилими.

Када су у питању мотиви, њихов развој као и начин, техника преношења, неопходно је поменути »Гајретову женску занатску школу за ћилимарство«. Ова школа почела је са радом 1922. године, чиме је почео и развој институционализованог ћилимарства у Новом Пазару.[16] Школа је утицала на развој технике преношења мотива са ћилима на папир, ткачку шему. Осим шеме, ткаље су цртале мотиве по самој основи ћилима, што је веома практично за ткаљу. Иначе, у школи су могли и да наруче ткање ћилима са мотивима, шарама по избору и жељи купца. Често се наручивало ткање ћилима за џамије не само у Новом Пазару већ и другим градовима. Тако су ученице ове школе изаткале, по наруџбини, два врло интересантна ћилима за Бегову џамију у Сарајеву, дужине тридесет два и ширине четири метра. Главну шару ових ћилима чинили су мотиви у облику крушке. Поред ових, изаткана су и два ћилима дужине шеснаест и један дужине једанаест метара за Мустафпашину џамију у Скопљу.[17] Дакле, наруџбине разних купаца пружале су могућност ткаљама да виде, да тку сасвим нове мотиве које су касније преносиле и на своје ћилиме. То је био и један од путева преношења мотива, шара, мустри из разних крајева Југославије. Школа је, са малим прекидима, радила до 1941. године.

По престанку рада »Гајретове женске занатске школе за ћилимарство« развој институционалног ћилимарства, стварање нових мотива као и неговање домаће радиности и народног фолклора, наставила је Женска занатска школа. Ова школа почела је са радом 1947. године. Осим што је утицала на развој ћилимарства уопште, када су мотиви у питању, видан траг оставила је све чешћим ткањем фигуралних мотива (например мотив јелена, пауна и сл.). С обзиром да је школа почела са радом одмах после рата, то је утицало да се тку и ликови народних хероја, чиме су ткаље показивале своју неизмерну вештину у ткању. Женска занатска школа престала је са радом 1960. године.[18]

Престанком рада ове школе дошло је до застоја у развоју институционалног ћилимарства али не и ћилимарства уопште: ћилими су и даље ткани по кућама ткаља у граду а нарочито у околним селима. Ипак, индустријализација је негативно деловала на ћилимарство, нарочито у граду, где су се све мање ткали ћилими, а куповали готови теписи и сл. Сеоске ткаље су остале верније традицији, домаћој

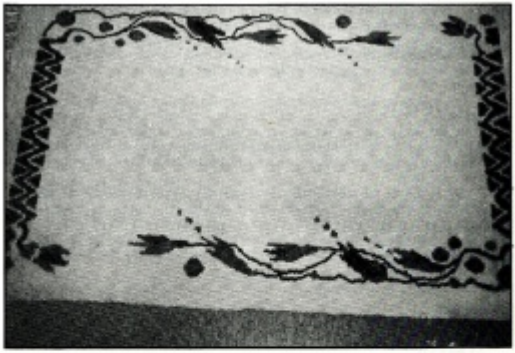

Сл. 4. «Фоли-флора», ћилим ткан у ДП »В. Поповић« са мотивима које данас тржиште тражи

радности, народном фолклору. Наставнице су са ткањем ћилима али је индустријализација утицала и на стварање нових мотива. Ткаље су за дека (индустријских производа — прекривача) преносиле мотиве на своје ћилиме и тако стварале потпуно нове мотиве.

Касније, услед све веће потражње ручно изатканих простирки, односно ћилима, институционално ћилимарство наставља свој развој. У оквиру Друштвеног предузећа »Војин Поповић«, двадесет седмог новембра 1986. године отворен је добро опремљен погон — ћилимара у коме је настављена производња односно ткање ћилима техником клечања као и техником узлања, чворовања. Поред ткања народних ћилима, односно ћилима са традиционалним мотивима, у ћилимари се ткају и ћилими, односно јанови, теписи са потпуно новим мотивима. Све чешће ткање ћилима у ћилимари, на којима је мање мотива, шара, и једноставнији су него на народним ћилимима, представља одраз потражње данашњег тржишта. Стога се често ткају ћилими који имају само по један у доњем левом углу и исти мотив у горњем десном углу (на пример цвет са листовима или нека геометријска фигура и др.). Ови мотиви су главне и једине шаре а бордура се не ткa. Често се на ћилимима сложене структуре, односно распореда шара, у угловима ткају и исте од традиционалних шара, мотива (например »кукови« и др.). Иначе, у креацији мотива, поред дизајнера ове ћилимаре, учествује и Академија примењених уметности — катедра за текстил из Београда, пратећи савремена кретања у примењеној уметности. У стварању мотива учествују и купци којима је омогућено да наруче ткање ћилима по својој жељи, избору.

Друштвено предузеће »Војин Поповић« сарађује са фирмама у Југославији и са многим иностраним фирмама, пословним партнерима. То су фирме из Италије, Чехословачке, Мађарске, Аустралије, Енглеске, Савезне Републике Немачке,

Данске. Оваква сарадња потврђује квалитет ћилима изатканих у Ћилимари, и омогућује народима широм света да упознају спретност руку наших ткаља, њихову вештину, лепоту коју само веште и искусне ткаље могу приказати. Осим тога, ова сарадња омогућује: нашим ткаљама да упознају фолклор других народа, а другим народима да виде лепоту наших традиционалних шара, лепоту народног фолклора.

Осим у ћилимари Друштвеног предузећа »Војин Поповић«, у граду, по кућама самих ткаља све мање се тку ћилими што није случај и са ткаљама у околним селима. Ткаље у околним селима Новог Пазара и даље тку народне ћилиме, односно ћилиме народног фолклора са традиционалним шарама, као што су: Венац, Београдско коло, Перуника и др. Код ових ткаља ткање оваквих ћилима може се наручити.

Дакле, купцу у Новом Пазару велики избор пружају како Ћилимара Друштвеног предузећа »Војин Поповић« тако и ткаље из околних села Новог Пазара. За културу овог краја овакав избор представља велико богатство народним рукотворинама, народним благом. Само проучавање ћилима народног фолклора јесте читање писма ткањем написаног, односно тумачење мотива а тиме и порука које мотиви симболизују.

Напомене

1. Б. Зец, Култура и комуникација, Београд 1983, 44.
2. П. Скок, Етимологијски рјечник хрватског или српског језика I, Загреб 1971.
3. Б. Зец, н. д. 23.
4. М. Драшкић, Ћилимарство у Србији, Каталог Етнографског музеја у Београду, Београд 1967, 15.
5. М. Драшкић, н. д. 16.
6. В. Ткалчић, Сељачко ћилимарство у Југославији, Загреб 1925, 16.
7. В. Ткалчић, н. д. 7.
8. Kilim, Catalogue Nº 1, Prepared by Guran Erbek, Printed in Turkey, June 1988.
9. Antony Christie, Kineska mitologija, IRO »Otokar Keršovani« Opatija, 1985, 11.
10. Kilim, Catalogue Nº 1, Prepared by Guran Erbek, Printed in Turkey, June 1988.

Златне мотиве обрађивале старије ткаље, последње ученице ћилимарске школе [illegible] Нафија, [illegible], Коца Мерџанија и др. или и ткаље из околних села.

11. Исто.
12. Исто.
13. Исто.
14. исто.
15. Исто.
16. Историјски Архив Југославије, Фонд Министарства трговине и индустрије, 65, фасцикла бр. 1717, Београд.
17. Подаци су добијени од учитељице ћилимарске школе [illegible] Аџемагић-Бегановић.
18. Историјски Архив Новог Пазара, фасцикла бр. 23.

Muradija Kahrović

MOTIFS AND THEIR MESSAGES WEAVED IN THE CARPETS IN NOVI PAZAR AND ITS VICINITY

The individual recieves messages in various ways, but the way he interprets them depends on his cultural background. There are many communication channels through which a message may be sent, and one of them is carpet-weaving, which is a very developed local custom. The very word ćilim (carpet) is of Turkish origin from Persia and stands for a wool fabric which is used as a floor or bed covering, curtain, wall-decoration, etc. Through the carpet-weaving we can see the beauty and richness of the national traditions, the folklore.

The carpet is adorned with various motifs (geometric, plant, figures) which always remind of a certain event, wish, and thus represent a certain message. The motifs were transferred to carpets in various ways: by looking at the weaved sample, a weaving scheme, or by drawing the motif on the carpet itself. The Vojin Popović carpet-weaving company did a lot on improving the technique of transfering the motifs, as well as on the creation of new motifs and the improvment of carpet-weaving on the whole. By cooperating with companies from Italy, Czechoslovakia, Hungary, Australia, England, Germany, the Vojin Popović company allows people around to see the beauty of our folklore, and the skill of our weavers.

Миодраг Радовић
Нови Пазар

УДК 940.53(497.11)
Оригинални научни рад
Примљено: 1. 07. 1990. год.

ОСЛОБОЂЕЊЕ НОВОГ ПАЗАРА 1944. ГОДИНЕ

У јесен 1944. године Нови Пазар је био велики војни логор немачке ратне технике и војске која се повлачила пред снагамаНОВЈ и ПОЈ. Новопазарски санџак у том периоду био је један од врло важних праваца њеног повлачења, а овај град један од њених значајних центара. То потврђују две депеше Ибарског партизанског одреда упућене Главном штабу Србије. Садржина прве депеше од 7. новембра гласи: »Prinz Eugen« повучена из Краљева ка Новом Пазару«.[1] Друга депеша је од 25. новембра 1944. године. Она говори о повлачењу Немаца кроз Ибарску долину. »Немци се ужурбано повлаче ка Пазару и Краљеву. Од Лепосавића до Рашке претрпан је пут тенковима, топовима и пешадијом«.[2] Ово истиче стратегијски значај Новог Пазара и овог краја за немачку војску и њене квислинге. Али истовремено и стратегијски значај овог подручја за снаге антихитлеровске коалиције које су ометале повлачење, успоравале га и нападале ове јединице у току повлачења. Немачка команда зато жели да задржи Нови Пазар што дуже, савезници га бомбардују, а снаге НОП-а улажу напоре да га што пре ослободе. Све то долази до изражаја највише у току 1944. године.

Правци повлачења немачке војске:

У току новембра 1944. године на Косову и Метохији био је озбиљно угрожен десни бок немачке групе армија »Е« у одступању. Генерал Лер тада одређује два правца повлачења немачке војске и оба су водили преко Новог Пазара. Први је био: Косовска Митровица — Рашка — Нови Пазар, а други: Косовска Митровица — Рогозна — Нови Пазар. Правац преко Рогозне означен је од немачке команде као »Жути пут«. Из овог града ово се наставља преко Сјенице, Пријепоља, Вишеграда, зависно од конкретне ситуације у којој ће се наћи ове и друге немачке и квислиншке јединице.

Како је највећи део Санџака био слободна територија НОР-а, немачка команда се одлучила да првенствено заузме градове и раскрснице на овом подручју. Она зато организује специјалну групу под командом генерала Шојерлена. У њен састав улазе: један немачки полицијски пук, батаљон недићеваца и батаљон четника. Гупа је формирана у Новом Пазару 20. новембра 1944. године и заузела је Сјеницу 25. и Пријепоље 29. октобра, а Прибој 9. и Вардиште 20. новембра. Ту су се спојили са сличном групом која је продирала преко Ужица. Тако се обезбеђивало повлачење 91. немачког армијског корпуса са Косова и Метохије. Оно је ишло преко Новог Пазара и овог краја. Заштитница овог корпуса у повлачењу биле су: 963. немачка тврђавска бригада, звана група »КЛОЦ« и 966. тврђавска бригада, чији је назив био група »Ангелмилер«. Ове бригаде су рушиле све за собом да би успориле наступање снага НОВЈ и ПОЈ.[3]

После врло успешних операција у Ибарској долини и на Копаонику у борбама са немачким јединицама и снагама издаје, Ибарски партизански одред, под командом Миладина Радуловића – Крцуна, добио је задатак да спречава немачку заштитницу у минирању објеката привреде и инфраструктуре, магацина и других важнијих објеката. Овај одред је, посматрано у целини, успешно извршавао поверени задатак. Одред је тада имао 950 људи.[4] У њему је било и 130 црвеноармејаца.[5]

Три бомбардовања Новог Пазара

Савезници су бомбардовали Нови Пазар 7, 8. и 9. новембра 1944. године због велике концентрације немачке војске и њене ратне технике. Један од тих дана био је уторак, пазарни дан у граду. Према казивању грађана који су преживели ова бомбардовања погинуло је око 600 Немаца и између 150 и 200 цивила – грађана Новог Пазара и среза дежевског као и суседних општина: Тутина и Сјенице, који су пазарним даном у већем броју долазили у град. Порушено је преко 80 кућа и 20 јавних објеката. Посебно је страдала електрична мрежа у граду, а била је оштећена и електрична централа. тих дана је изгорела зграда новопазарске општине са драгоценом општинском документацијом од 1913. до 1944. године. После бомбардовања Нови Пазар је скоро опустео. Већина његових становника побегла је у оближња села због страха од нових бомбардовања и неизвесности која је долазила

Борбе за ослобођење Новог Пазара

Припреме за ослобођење Новог Пазара и овог краја почеле су много раније. У заповести Штаба оперативне групе дивизија од 2. августа 1944. године, наређује се штабовима Друге пролетерске, Пете и Дванаесте дивизије НОВЈ да преузму напад на Ибарску долину и Нови Пазар. Борбе у Ибарској долини трајале су дуго због снажног и добро организованог отпора непријатеља: немачке војске и снага издаје да би што дуже сачували свој правац повлачења. Од августа до новембра 1944. године снаге НОВЈ и ПОЈ постепено су се приближавале Новом Пазару. У току новембра оне захватају све више подручје новопазарске општине и сужавају простор који на њему држи окупатор са домаћим издајницима. Крајем новембра почеле су непосредне припреме јединица НОВЈ и ПОЈ за ослобођење Новог Пазара и овог краја.[6]

Борбе за ослобођење Новог Пазара и овог краја трају неколико дана. За град и већи део новопазарске општине воде се три дана, од 27. до 30. новембра, а за мањи део њеног подручја оне се настављају и првих дана децембра 1944. године. Немачке јединице у повлачењу најдуже су се задржале у долини Људске, куда води пут за Сјеницу. У борбама учествују: Ибарски партизански одред у чијем је саставу била и Самостална голијска чета од 70 до 80 људи, Осма и Дванаеста српска бригада 22. дивизије НОВЈ и два пука Девете бугарске пешадијске дивизије са артиљеријом. Свој допринос овом борбама дали су: Партијска ћелија за срез дежевски, симпатизери НОП-а и патриоти, омладинци и одрасли сеоског и градског подручја новопазарске општине и среза дежевског, мотивисани слободарским традицијама, патриотизмом, проценом конкретне ситуације у којој је све више доминирала снага НОП-а и другим мотивима који се јављају у оваквим ситуацијама.

Прве борбе за ослобођење Новог Пазара почеле су 17. новембра, одмах после ослобођења Рашке. Води их Ибарски партизански одред, који је тога дана ослободио Рашку. Борбе овог Одреда за Нови Пазар логичан су наставак борби које је он водио за ослобођење Рашке. Бранећи Рашку од повратка Немаца, Одред је потискивао немачке јединице између Рашке и Новог Пазара, гонио их даље од

Ранке, што је истовремено значило и борбу за ослобођење Новог Пазара. Ослобођење Новог Пазара било је један од главних циљева Одреда и његова морална обавеза, јер је он највише деловао на територију Ибарске долине и Копаоника, ступеничког и лежевског среза. На простору између Ранке и Новог Пазара Ибарски одред је водио борбе против заштитних делова 41. немачке дивизије.[7] Он је 27. новембра увече дошао до села Милатковића. Прве борбе са немачким јединицама на овом простору почеле су у зору, 28. новембра на коси изнад Милатковића, на којој су били Немци. Колона борци Ибарског одреда која се кретала шумским стазом ка коси била је нападнута немачким бацачима који су је прецизно гађали на тој стази. Они су је ту и очекивали. Ту су погинула три, а рањена четири борца Одреда. То је изазвало приличну пометњу у редовима партизанских бораца. Нешто касније Одред је заузео ту косу и натерао немачке јединице да се даље повлаче према Новом Пазару. Одред је у току целог дана био изложен јакој немачкој артиљеријској ватри која је успоравала његово наступање ка Новом Пазару. У борбама које су се овога дана водиле за сваку косу и свако брдо између села Милатковића и Новог Пазара учествовали су три батаљона Ибарског партизанског одреда и његова Голијска позадинска чета чији је командир био Радич Подић. Било је

Миладин Радуловић-Крцун, командант Ибарског партизанског одреда

више мртвих и рањених бораца. Нажалост, њихов тачан број до данас није утврђен. Погинуло је и доста Немаца. Неки од њих сахрањени су код Петрове цркве, где се налазио један од немачких положаја. Борбе су престале тога дана увече. Борци Ибарског партизанског одреда заузели су положаје у непосредној близини града на његовој северној страни, на левој обали реке Дежеве. Били су спремни да наставе борбу наредног дана, тако је почело велико ишчекивање у још већој неизвесности. Нико од бораца Одреда није сигурно знао шта се тада дешавало у окупираном граду, а посебно да ли су Немци још у њему и где су њихови положаји. Хранислав Богдановић, борац Ибарског одреда и један од његових руководилаца, (био је секретар Партијске ћелије за срез дежевски), као вођа патроле која је те вечери ушла у град да на лицу места, уз велики ризик, добије потребна обавештења за Штаб одреда, о томе прича:

«Морали смо да будемо много обазриви. Рат је то. По мраку смо нас петорица стигли до центра града који сам ја добро познавао јер сам учио гимназију у њему. Град је био нем. Имали смо утисак да је скоро опустео. Неки Пазарци, које смо тада изненада срели, рекли су нам да су се Немци повукли из града. Ми смо се брзо вратили, али нисмо били сигурни да ли су се Немци заиста повукли из града и где су сада њихови положаји. Потајно смо се радовали што смо баш ми први ушли у Нови Пазар и што тај наш ризик може бити почетак његовог ослобођења. Били смо поносни што је та част припала баш нама, борцима Ибарског партизанског одреда».

Осма српска бригада 22. дивизије НОВЈ кренула је из Вучитрна у правцу Рашке и Новог Пазара 27. новембра 1944. године. Она је стигла у Рашку када је овај град већ био ослобођен од Ибарског партизанског одреда, а у Пиларета и Постење 28. новембра увече. Сутрадан, 29.новембра око 22 часа у Нови Пазар су ушли: једна чета Ибарског партизанског одреда и Други батаљон Осме српске бригаде,[8] који је 30. новембра водио борбу са немачким јединицама у непосредној близини Новог Пазара на подручју: Велико Брдо — Подбрђе — Шанац — Варево. Борба се водила са немачким заштитним деловима који су обезбеђивали извлачење главнине 41. немачке дивизије са планине Рогозне. У овим борбама бригада је имала два погинула и десет рањених и контузованих бораца, а убијено је седам немачких војника и пет четника, те заробљено 14 непријатељских војника.[9]

Дванаеста српска бригада 22. дивизије НОВЈ, ликвидирајући немачке заштитнице на Рогозни, ушла је у ослобођени Нови Пазар у преподневним часовима 30. новембра. Са њом је ушао и 34. пук Девете бугарске пешадијске дивизије.[10]

У ослобођени Нови Пазар ушли су 30. новембра 4. и 34. пук Девете бугарске пешадијске дивизије. Бугарски извори то овако објашњавају: «Наступајући према Рашки, 4. пешадијски пук пресекао је отступницу противнику. За време гоњења морао је савладати многе тешкоће и препреке. Одред се предвече 26. новембра приближио Рашки и очистио од Хитлероваца, који су одступали према Новом Пазару. 29. новембра пук је послао један одред према Новом Пазару да би садејствовао у операцијама 34. пука. Следећег дана 34. пешадијски пук и одред из 4. пешадијског пука нападали су противника који се бранио источно и северно од Новог Пазара, и око подне ослободили град.

Освојивши Рашку и Нови Пазар, Девета пешадијска дивизија испунила је постављене задатке и почела да се припрема за повратак у домовину».[11]

У књизи Студенички крај у НОР-у и револуцији, поводом ослобођења Новог Пазара, Деса Пешић, између осталог, пише: «У сумрак 29. новембра, јединице Осме српске бригаде XXII дивизије и једна чета Ибарског партизанског одреда, са командантом Радуловићем и комесаром Ђурђевом ушла у Нови Пазар».[12]

О већим борбама које је са немачким јединицама водио Ибарски партизански одред и његовом уласку у град говори депеша коју је командант одреда 30.

новембра послао Главном штабу Србије. Њена садржина гласи: »После огорчене борбе наш одред ноћас ушао у Нови Пазар«. (ИБАРСКИ.)[13]

О припремама за ослобођење Новог Пазара и борбама које су за ово подручје водили: Ибарски партизански одред, Осма и Дванаеста српска бригада као и бугарске јединице занимљиве податке садржи публикација — 22. дивизија. Њен аутор, Живојин Николић Брко о томе, поред осталог пише:

»Ибарски партизански одред који је у периоду косовске операције успешно дејствовао на гребену Копаоника, добио је од Главног штаба Србије задатак да спречи непријатељску заштитницу да поруши миниране објекте. Ибарски одред је само делимично извршио овај задатак. Ипак, продором у Рашку 26. новембра тај одред је спречио непријатеља да поруши мостове на Ибру, минира и спали магацине у самом граду, што је био његов велики допринос.

Још 22. новембра, док су вођене борбе за рејон Кос. Митровица, јединице Друге бугарске армије су се припремале за повратак у Бугарску, са чиме се сложио и командант Трећег украјинског фронта у свом писму од 27. новембра. Остала је само Девета бугарска дивизија за наступање преко Рашке и Новог Пазара и то у два правца: 4. пук правцем Косовска Митровица — Рашка — Нови Пазар; овај пук је иначе споро наступао, није успоставио контакт са непријатељем, 34. пешадијски пук је 26. новембра тек на планини Чаплинац (триг.1319) наишао на немачку заштитницу и ту био заустављен.

И поред инсистирања Главног штаба Србије да 22. ударна дивизија одмах наступа, она је од 13. корпуса НОВЈ тек 25. новембра добила наређење за дејство, па је 8. српска бригада добила наређење да крене на извршавање задатка тек 27. новембра из рејона Вучитрна. Све до 29. новембра она је била без контакта са непријатељем. Тако је 8. бригада стигла у Рашку када је овај град већ био ослобођен. И 12. српска бригада је кренула у наступање тек 28. новембра правцем Кос. Митровица — Рогозна — Нови Пазар, при чему је морала да се креће опрезно због четника који су се налазили на планини Рогозни. При томе је 12. бригади наређено да заробљене четнике не прима у своје редове, већ да их упућује у штаб дивизије. Уколико би пред 12. бригадом биле бугарске снаге, »кретати се иза њих«, — стајало је у наређењу, што показује да није било договора између штабова 22. ударне дивизије НОВЈ и Девете бугарске дивизије

У то време је борбени додир са Немцима који су се повлачили из Рашке према Новом Пазару имао Ибарски партизански одред. Он се са два батаљона у рејону села Милатковића и Пиларета сукобио са заштитним деловима 41. немачке дивизије и са њима водио борбе 27. и 28. новембра. Командант Ибарског одреда Миладин Радуловић Крцун инсистирао је на артиљеријској подршци и тек на трећи захтев добио од команданта Девете бугарске дивизије једну артиљеријску батерију, што је одреду омогућило да одбаци Немце«[14]

То су основни подаци у вези са припремама и борбама за ослобођење Новог Пазара и среза дежевског. Узети су из документације НОВЈ и ПОЈ, књига које су објављене, а односе се на овај период и ове догађаје и казивања савременика и учесника у њима. У њима се као дани ослобођења Новог Пазара помињу: 28, 29. и 30. новембар 1944. године .

После ослобођења Новог Пазара Ибарски партизански одред је расформиран, његови батаљони су ушли у састав Шесте косовско-метохијске бригаде, а неколико његових руководилаца распоређено је на разне функције у привреди и органима народне власти овога краја и на Космету. У Новом Пазару и његовој околини остају Осма и Дванаеста српска бригада десетак дана после ослобођења. Штаб Осме бригаде 8. децембра 1944. године наредио је својим батаљонима да се окупе у Новом Пазару ради добијања наређења за даљи покрет,[15] а 9. децембра Први

и Четврти батаљон ове бригаде пошли су правцем: Побрђе — долина реке Рашке — Црноча — Глоговик — Делимеђе — Точилово — Бачиша. Други и трећи батаљон ове бригаде ишли су истим правцем само до Црноче.

Десно од правца кретања Осме бригаде наступала је 12. бригада. Правац њеног наступања водио је ка Дугој Пољани и Сјеници.[38]

У вези са припремама и борбама за ослобођење Новог Пазара и среза дежевског као и датумима који се односе на ослобођење града, а на основу докумената и сећања учесника и савременика у овим догађајима, може се закључити:

Прво, у борбама за ослобођење Новог Пазара које су вођене на простору између Рашке и Новог Пазара од 27. новембра и целог дана 28. новембра, учествовао је само Ибарски партизански одред са три батаљона и Голијском посадном четом у његовом саставу. Пошто је ослободио Рашку 27. новембра, Ибарски одред је одмах наставио борбе за ослобођење Новог Пазара. За то време и на овом простору ни једна друга јединица НОВЈ и ПОЈ није имала директан борбени контакт са непријатељем.

Друго, немачке јединице су се , највероватније, повукле из града 28. новембра увече и заузеле положаје западно од града и по брдима и косама на левој обали реке Рашке. Њихово повлачење било је убрзано зато што су се плашиле опкољавања у граду и кидања ланца организованог повлачења. Таква процена немачке команде била је реална јер су јединице Ибарског партизанског одреда већ биле на положајима у непосредној близини града, на левој обали реке Дежеве, Осма српска бригада наступала је долином реке Рашке ка Новом Пазару, а Дванаеста српска бригада према овом граду наступала је преко планине Рогозне. Са оба правца према Новом Пазару наступали су делови Девете бугарске пешадијске дивизије. О томе су немачке јединице биле благовремено добро обавештене. Зато су убрзале повлачење из града и заузеле положаје између Новог Пазара и Дојевића, на левој обали реке Рашке. У град је 28. новембра ушла патрола Ибарског партизанског одреда коју је водио Храниslav Богдановић. Приликом свечане прославе 35-годишњице ослобођења Новог Пазара, 1979. године, Миладин ми је овако објаснио разлике у документима о ослобођењу Новог Пазара: «Ја сам послао депешу Главном штабу Србије тек 30. новембра зато што сам тада био сигуран да се Немци више не могу вратити у град и да се повлаче уз Људску реку, а 28. новембра увече послао сам у Нови Пазар патролу чији је вођа био Хране Богдановић. Он је град одлично познавао, зато сам и њега послао и наредио му да извиди ситуацију у граду, да се распита за Немце и друге непријатељске снаге и да ме о томе обавести. Хране је овај задатак врло успешно извршио. Он много више о томе зна».

Треће, у току 29. новембра град и положаји јединица НОВЈ и ПОЈ били су изложени јакој артиљеријској ватри немачке војске са положаја око Дојевића на коју је успешно одговарала артиљерија Девете бугарске пешадијске дивизије. Истог дана увече у Нови Пазар су ушле Други батаљон Осме српске бригаде и једна чета Ибарског партизанског одреда. Руководство Ибарског партизанског одреда одмах је именовало за команданта места Гојка Бачанина. Следећег дана, 30. новембра пре подне у ослобођени Нови Пазар ушли су: 12. српска бригада и јединица Девете бугарске пешадијске дивизије.

Четврто, поред јединица НОВЈ и ПОЈ које су учествовале у борбама за ослобођење Новог Пазара и среза дежевског, скроман допринос тој победи дали су симпатизери НОП-а сеоског и градског подручја дежевског среза и патриоти овог краја. Ослобођење Новог Пазара и овог краја резултат је заједничке акције свих непосредних и посредних учесника у овим борбама. Зато није добро на било који начин својатати ослобођење овог града и приписивати га било којој јединици НОВЈ и ПОЈ појединачно, а занемаривати, потцењивати или заборављати допри-

нос других. Ово треба нагласити зато што се таква тенденција осећа, што се види из неких делова садржине овог текста.

Између традиције и датума

Када су одборници Градског народног одбора у Новом Пазару годину дана после тих догађаја одлучивали о проглашењу Дана ослобођења Новог Пазара у другом светском рату, определили су се и одлучили да као Дан ослобођења Новог Пазара прихвате 28. новембар, иако су могли исто тако да се определе за 29. и 30. новембар, јер су и за ове датуме имали основе. Опредељење за 28. новембар било је из три основна разлога. Прво, имали су основу за то јер су највеће и најважније борбе за ослобођење овог града вођене баш тог дана 1944. године. Тога дана је Ибарски партизански одред заузео положаје на левој обали реке Дежеве, у непосредној близини града, а командант овог одреда увече послао је у Нови Пазар патролу ради прикупљања важних података о непријатељу. Друго, највећи посредан и непосредан утицај за избор баш тог дана имали су борци Ибарског партизанског одреда који су се налазили на разним одговорним функцијама у граду и срезу и другим деловима Србије. Желели су да и на овај начин нагласе допринос и учешће овог Одреда за ослобођење Новог Пазара. Треће, приликом одлучивања за избор Дана ослобођења града имало се у виду да су 29. и 30. новембар дани другог заседања Авноја, да је проглашење Републике било најављено за 29. новембар 1945. године и да би подударање Дана ослобођења Новог Пазара са даном Републике из више разлога било незгодно и непрактично. Тако је настала традиција прославе ослобођења Новог Пазара која живи пуних 45 година. У овом случају она није само предање које прелази с покољења на покољење. Она је заснована на казивањима бораца који су директно учествовали у овим борбама, као и документима који су настали на основу тога. Настала је док је све то било свеже. Најзад, настала је и на основу одлуке Градског народног одбора у Новом Пазару. Локални лист «Братство», у вези са ослобођењем Новог Пазара, објавио је 15. децембра 1945. године чланак под насловом «Прослава ослобођења Новог Пазара». У чланку се, између осталог истиче:

— да је поводом Дана ослобођења Новог Пазара, 28. новембра 1945. године у граду одржан митинг грађана и војске на којем су говорили представници народне власти, Градског и Окружног одбора народног фронта и Народне армије. Они су честитали свим учесницима митинга и грађанима Дан ослобођења и саопштили им да је Градски народни одбор у Новом Пазару тим поводом одлучио да се главна улица у Новом Пазару назовеУлица 28. новембар и

— да је Нови Пазар 28. новембра 1945. године свечано прославио прву годишњицу ослобођења.[17]

Тога дана, 28. новембра 1944. године, после 1.250 дана фашистичке окупације, испуњених страхом и неизвесношћу, братоубилачким обрачунима и отвором, лукавом политиком окупатора и дивљањем издајника, у Нови Пазар су ушли мир и слобода. тога дана почела је нова историја Новог Пазара у новој Југославији.

Напомене

1. Војноисторијски институт ЈНА Архив народноослободилачког рата (у даљем тексту ВИИ Архив НОР-а К 184, бр. фасц. 27-15/1
2. ВИИ Архив НОР-а К 184, фасц. 27-4/1
3. 22. дивизија, Живојин Николић Брко, Војноиздавачки завод Београд 1973, стр. 268
4. ВИИ ЈНА, Архив НОР-а К 184, бр.фасц.27-12/1
5. ВИИ ЈНА, Архив НОР-а К 184, бр.фасц.27-15/1

6. Нови Пазар и околина — Ослобођење Новог Пазара Издавач: Новинско издавачко предузеће «Књижевне новине», Београд 1969. стр. 365.

7. Као под редним бројем 3. стр. 370.

8. Као под редним бројем 3. стр. 370.

9. Као под редним бројем 3. стр. 370. — У Протоколу умрлих Српске православне цркве Храма Св. Николе у Новом Пазару под текућим бројем 13. за 1944. годину уписани су подаци о једном партизанском борцу Осме бригаде... Војислав Јовановић, родом Пртовче чете IV батаљона 8. српске бригаде из села Бихорина, крушевачки округ, рођен 1912. године, погинуо 30. новембра 1944. године. Сахрањен у Новом Пазару на Малом гробљу 1. децембра 1944. године.

10. Као под редним бројем 3. стр. 371.

11. Допринос бугарског народа у уништењу фашистичке Немачке, Москва, Министарство народне одбране, Генерални штаб — Војнонаучно одељење 1967. године, страна 182-186 на руском, превод из бугарског.

12. Студенички крај у НОР-у и револуцији, Дуле Пешић, Институт за историју радничког покрета у Београду и Општински одбор СУБНОР-а Рашка, Београд 1977. године, страна 401.

13. МНО ФНРЈ Архив народноослободилачког рата, бр. рег. 27-1/1, А 184.

14. Као под редним бројем 3 наведена страна 368-371.

15. МНО Архив НОР-а, К 1053, бр. рег. 22/1.

16. МНО Архив НОР-а, К 1053, бр. рег. 24/1.

17. «Братство» (локални лист) година I, бр. 13 од 11. децембра 1945. Прослава ослобођења Новог Пазара (чланак).

Miodrag Radović

THE LIBERATION OF NOVI PAZAR IN 1944

The preparations for the liberation of Novi Pazar and the Deževa district in the Second World War started on the first days of August, 1944. During November they spread through this area, and at the end of November through Novi Pazar also.

In the fall of 1944 Novi Pazar was a large military camp of the German army and its war technique, because this town was one of the main centers for the retreat of the German »E« group of armies. General Ler then ordered two lines of retreat for th German army and both through Novi Pazar. The first was Kosovska Mitrovica – Ražka – Novi Pazar, and the other, Kosovska Mitrovica – Rogozna – Novi Pazar. From Novi Pazar the retreat continued through Sjenica, Prijepolje, Višegrad and to Bosnia. To secure the retreat of its army, on October 20, 1944 the German military command in Novi Pazar formed a special group with General Sojerlen as the leader. Its task was to take over towns and intersections in the Sandžak area, whose larger part was liberated partisan territory. This group successfully fulfilled its task from Oct. 20th until Nov. 20th, 1944. The strategic importance of Novi Pazar for Germany and the Allied forces was evident. Therefore, the Germans want to keep it as the retreat center, and the Allied forces bomb it a few times in November, while the liberation forces try to free it as soon as possible.

Battles for the liberation of Novi Pazar and its vicinity occured between the 27th and 30th of November, 1944. The following forces were involved: 3 battalions of the Ibar partisan unit, the 8th and 12th Serbian brigade of the 22nd division of the Yugoslav Liberation Army, and 2 regiments of the 9th Bulgarian infantry division. Since the reconnaissance patrol of the Ibar partisan unit first entered the town on Nov. 28, 1944, the members of the Town Council of Novi Pazar at the and of November, 1945, declared that day is the Liberation Day of Novi Pazar in the Second World War.

THE LIBERATION OF NOVI PAZAR [illegible]

[illegible] World War [illegible]

[illegible] Novi Pazar [illegible]

[illegible] The strategic importance of Novi Pazar for Germany and the Allied forces [illegible] Therefore, the Germans [illegible] the Allied forces [illegible]

[illegible] liberation of Novi Pazar [illegible] of November, 1944. [illegible] 22nd division of the Yugoslav Liberation Army and a [illegible] entered the town on Nov. [illegible], 1944, [illegible] Novi Pazar [illegible] end of November, 1944, [illegible] Day of Novi Pazar in the Second World War.

Салих Селимовић
ОШ Кладница
Сјеница

УДК 312
Примљено 1. 02. 1998. год.

КЛАДНИЦА

— становништво —

Подручје између река Увца, Вапе и Кањевске реке и највишег дела планине Јавора често се идентификује као Кладница у ширем смислу. То подручје је добило име по селу Кладници по коме се назива и садашња територија месне заједнице. Простор месне заједнице Кладница је мањи од тог у народу познатог подручја и заузима северни део сјеничке општине на граници са општинама Ивањица и Нова Варош. Већи део подручја Кладница припада ободном делу Сјеничке котлине, а мањи, односно најсевернији део се простире од подножја па до највишег дела планине Јавора. Надморска висина највећег дела овог подручја је између 1.100 и 1.200 метара па зато овај крај и има карактеристике оштре планинске климе. Није реткост да снег падне и ужију па чак и у јуну као што се догодило 1989. године. Месна заједница Кладница има 8 насеља: Кладница, понорац, Урсуле, Сугубине, Пашићи, Боровићи, Јевик и Калипоље. Површина је око 67 км².

Преко овог подручја су увек пролазиле важне саобраћајнице. Тако је још за време римске власти преко овог краја пролазио један споредан римски пут који је повезивао долине Западне Мораве и Лима. Тај пут је од долине Западне Мораве ишао уз Моравицу и планину Јавор до овог краја па је настављао преко села Буковика[1] и Урсула спуштајући се у Сјеничко поље одакле је продужавао преко Бара у долину реке Лима. У средњем веку овим крајем је пролазио веома фреквентан и важан војностратешки пут познат као Босански друм. Он је од Сарајева ишао преко Романије, Вишеграда, Прибојске Бање и Нове Вароши продужавајући даље према реци Увцу коју је прелазио преко дугог каменог моста на три лука (био је подигнут на малом проширењу кањона Увца) а одатле је настављао преко села Урсула, Понорца, Сугубина спуштајући се у Штаваљ где се састајао са још чувенијим и фреквентнијим Дубровачким друмом.[2]

Сада је месна заједница Кладница повезана са општинским центром Сјеницом и градом Ивањицом регионалним, али у овом крају још макадамским путем бр. 117 који полази од Чачка, преко планине Јелице и Ивањице излази на Јавор одакле се спушта у Кладницу, настављајући даље за Сјеницу и пење се на Баре одакле се спушта у долину Лима код Бијелог Поља. Овај пут је познат као Јаворски пут.[3] У изградњи је нови регионални пут који не иде старом трасом преко овог краја већ је померен нешто источније од старог пута.

Из праисторије и античког доба нема видљивих трагова насеља на подручју Кладнице, а нема ни писаних извора. У ближем и даљем суседству (Моравица, Пештер, Нови Пазар, долина Лима) има археолошких извора и топонима који показују постојање људи и насеља од праисторије до античког доба. Најстарији народ који је живео на овом и ширем простору били су Дардани за које проф. др. Драгослав Срејовић сматра да нису Илири већ да су чак и неко аутохтоније племе.[4]

У VIII и VII веку пре н. е. у ове пределе доселило се илирско племе Аутаријати који су потискивали Дарданце даље према југу, али ће Дарданаца у овом крају бити све до доласка Римљана.

Осим Дарданаца и Аутаријата у овом крају су живели једно време и Келти на шта нас упућује име насеља Калипоље. То име је грчки назив за келтска утврђења.[5]

И име села Урсула нас упућује на насељеност овог краја у античком (римско) доба. Миле Недељковић каже да где нема људи нема ни топонима и они увек значе неки садржај и неку поруку.[6] Име села Урсула је сигурно римског порекла и настао је од латинске речи «урсула» што значи мала медведица.[7] То име су могли дати Римљани или, што је још вероватније, романизовани Власи који су у себи носили трачког, илирског и римског елемента.

Током VII века Словени су населили највећи део Балкана. У пределима старе Рашке Срби су основали свој први племенски савез из кога је израсла и независна српска држава под династијом Немањића. Тада се као седишта српских краљева помињу Дежева, Рас, Дуга Пољана, Врсјеница, Градац, Царичина. Та су места близу Кладнице што значи да је и овај крај тада играо значајну улогу.

По доласку у ове пределе Словени су затекли староседеоце који су били романизовани или полуроманизовани мада у историјској науци питање њихове судбине још није дефинитивно решено.[8]

После смрти цара Душана ови предели припадали су жупи Сјеница и били су у поседу великаша Николе Алтомановића, Војислава Војиновића, Лазара Хребељановића, Стефана Лазаревића, Вука Бранковића и његове жене. Рашки предели па и овај крај дефинитивно су потпали под турску власт 1455. године. Турци су исте године извршили попис крајишта Иса-бега Исаковића, оснивача Новог Пазара и Сарајева, који је постао феудални господар и војни старешина овог граничног краја према Босни. У том попису нема ниједног имена садашњих насеља са подручја Кладнице.

У попису нахије Барче (Нова Варош), кадилук Нови Пазар, санџак Босна, из XVI века помињу се нека села са територије Кладнице, као што су: Горњи и Доњи Кладенци, Скопиње или Радешковиће и Шумине звано Потурице или Понорци.

По поменутом попису село Горњи Кладенци је имало 18 опорезованих кућа и по једног примићура и лагатора. Све куће су имале своје баштине, а поседници баштина су били хришћани. Село Доњи Кладенци су били џемат кнеза Матијаша Јанкова и имало је 5 опорезованих кућа и једног примићура.

Горњи и Доњи Кладенци су највероватније данашње село Кладница јер се оно налази близу реке Увца преко које су Кладничани били дужни да направе мост и да га одржавају. Због обавезе одржавања моста становници Кладнице су били ослобођени плаћања неких пореза. У Кладници има доста врела, кладенаца по чему је могуће да је Кладница и добила име.

Скопиње се појављују два пута и то као село Скопиње, нахија Барче и село Скопина, друкчије звано Радушковићи, џемат кнеза Матијаша.

У Скопињама је било 28 кућа које су биле опорезоване и 1 кнез. Пописана су и два попа и један чауш под именом Шабан. Да ли је тај чауш Шабан био Турчин или исламизирани хришћанин сада је тешко рећи. У селу Скопине, звано Радушковићи било је пописано 20 опорезованих кућа и један примићур.

Имена ових села асоцирају на село Сугубине, а одмах до Сугубина налази се и Радешковина. И у једном и у другом селу има остатака «латинских» и «грчких» гробаља као и остатака напуштених или уништених насеља па се сигурно ради о селима овог подручја, мада Радешковина више не егзистира као насеље.

Село Шумнице, које се у попису још назива и Потурице или Понорци, џемат кнеза Матијаша имало је 26. опорезованих кућа. Име Понорци упућује на закључак да се ради о селу Понорац које се налази на подручју Кладнице, заправо Кладница, Понорац и Сугубине су два суседна села, а село Љесковик би било између ових села. У назначеним селима сви становници били су хришћани.

Село Љесковик би могло да буде око или испод узвишења Љесковац које се налази између Кладнице и Понорца. По том попису село је имало 19 опорезованих кућа, једног примићура и једног лагатора. У овом селу пописана су и два муслиманска домаћинства. Ништа одређеније се о томе сада не може рећи. У овом селу је био и један поп.

Подручје Кладнице, као део Старог Влаха (Истар Ифлак) имао је хришћанско становништво по попису босанског санџака крајем XVI века. Велико је питање да ли је уопште било Влаха и, ако је било, колики је тај број, јер је тешко веровати да су се до тада могли Власи одржати као етничка посебност с обзиром на њихово мешање са Србима и сигурну асимилацију. Било је Влаха као група и појединачно и касније, па чак и до краја турске окупације,[10] али их сигурно није било као већих заједница после XVI века иако је шире подручје и даље називано Стари Влах, а помињани су његови бератлијски кнезови Рашковићи.[11]

У овом попису појављују се и три Муслимана. Шабан је чауш у Скопинама, а Алија Малкочев примићур у Љесковику. Пописано је и неколико муслиманских домаћинстава: у Дугој Пољани 6, Раждагињи 3 и у Брњици 3. Углавном су били исламизирани у првом појасу.[12] У Новој Вароши, која је била центар нахије Барче, вршено је неколико пописа током XVI века. Тако је по попису од 1528/30. године Нова Варош имала 42 хришћанска и 14 муслиманских домаћинстава, а по попису од 1540. године било је 27 муслиманских и 19 хришћанских домаћинстава.[13] Очигледно је да је исламизација удаљених планинских села,[14] као што су кладничка, текла много спорије и касније него што је то био случај са селима ближе градовима и важним комуникацијама.

На становништво овог краја катастрофално су се одразили аустро-турски ратови, а посебно велики, или бечки рат, који је вођен од 1683. до 1699. године. У том рату су страдали Пештер и Стари Влах па тако и подручје Кладнице као део Старог Влаха. О размерама те катастрофе сведоче и многобројна гробља, црквишта, кућишта, дувариње, селишта. Хришћани су у том рату масовно учествовали под вођством својих кнезова Рашковића на страни Аустрије, а на позив цара Леополда. Устаници су уз незнатну помоћ аустријске војске заузели градове Сјеницу, Нову Варош и Нови Пазар и том приликом су ти градови били уништени. Муслиманско становништво које је преживело повлачило се са турском војском даље према југоистоку Балкана. Када се аустријска војска почела повлачити од Скопља према северу, за њом је наступала турска војска палећи и уништавајући све што је хришћанско. Тако ће у овим ратним сукобима страдати муслимани и хришћани, а Пештер и Стари Влах ће опустети.

Турским властима и феудалним господарима није одговарало да Стари Влах и Пештер остану ненасељени па су у ове крајеве досељавани становници из Црне Горе, Херцеговине и северне Албаније. У поменуте пределе насељавали су се Васојевићи, Колашиновићи, Дробњаци, Кучи, Никшићи. На Пештеру су се населили и Клименте — католици, а затим Шкријељи, Хоти, Шаље и Геге који су били католици. Њихових потомака има и на подручју Кладнице а то су највероватније Шаљићи, Тотићи, Вејселовићи. У то време су се у овај крај населили и многи српски родови као што су Зорнићи, Ерићи, Нешовићи, Петровићи, Глибићи, Стевановићи, Ђукићи. Појединци или делови ових родова су исламизирани и остали

су у овом крају као што је случај са Зоранићима у Кладници, Лакотама у Сугубинама, Суљевићима на Јевику, Балтићима у Урсулама. Код Кладничана су се и до данас задржале неке хришћанске традиције као што је окупљање народа на Петровдан и празновање Младенаца, Прокопља и сл.

Из кладничких села одлазило је старије хришћанско становништво па је подручје Кладнице било и матично и етапно миграционо. Преко кладничког краја пролазиле су бројне колоне исељеника из традиционално миграционих подручја, јер је превој на планини Јавор био најближи канал којим је одлазио део динарског становништва стешњеног у планинама. Са тим мигрантима из црногорских Брда, Никшића, Колашина, Дробњака, Васојевића одлазило је и домаће становништво у ниже и плодније а слабо насељене пределе Србије као што су Моравица, Драгачево, Јасеница, Лепеница, Качер, Таково, Тимочка крајина.[15] Сви они који су се исељавали са подручја Сјенице, па тако и Кладнице, називани су у местима досељења Сјеничани. У многим пределима су Сјеничани били најбројније исељеничке групе[16] и тамо су их најчешће називали Козунима, Арнаутима и Турцима.[17] Тако су се са подручја Кладнице иселили Глибићи којих још има у суседним селима Буковику и Кушићима, затим Стевановићи (Цигани) и Ерићи који су се населили у Гучу.[18] Тада, а и нешто касније, иселили су се и Стаматовићи, Недовићи, Бјелаци, Нешовићи. Неки Недовићи су остали у Опаљенику (Ивањица),[19] а Нешовићи су отишли у Ојковицу (Нова Варош) и Котраже (Драгачево).[20]

На овако честа и бројна миграциона кретања српског становништва на подручју Кладнице као и бившег новопазарског санџака током XIX века утицали су многобројни узроци као што су: аграрна пренасељеност, честе суше и гладне године, разне епидемије, правна, имовинска па и животна несигурност. На исељавање у Србију утицале су и повољности које су давали Обреновићи за исељенике из Црне Горе и Санџака. Досељеници су били ослобођени пореза за три године, постајали су власници насељеног земљишта, а уз то насељавали су се у земљу која је била слободна.[21]

Већ почетком XIX века у кладничким селима је било доста исламизираног становништва, јер се у борбама са Карађорђевим устаницима на Јавору 1809. и на Црвеној гори 1813. године помињу Турци Кладничани. Пре, а и за време Карађорђевог устанка сигурно је већ био насељен знатан број исламизираног становништва као што су Лакоте, Шаљићи, Халиловићи, Вејсиловићи, Папићи, Зорнићи, Рожајци. После I српског устанка многе породице из данашње северне Црне Горе кренуле су према Србији. То је, например, био случај са Папићима који су из Бучја код Прибоја кренули за Србију и стигли у Кладницу 1806. године. Један део их се исламизирао и остао, а они који то нису хтели продужили су даље и данас их има око Т. Ужица и у Такову. Тако се нешто касније десило и са Бајрактарима, Муховићима, Вишњићима, Балтићима, Суљићима, Шабановићима, Прашовићима.

Граница између Кнежевине Србије и Османске Царевине је установљена 1833/34. године на Јавору па је Кладница постала гранично подручје. Турске власти настојале су да уз границу за Србијом населе што више муслимана из Колашина и Потарја уопште, јер су они били познати по ратоборности. На Јавору је био установљен гранични прелаз који је имао велики војностратешки значај због близине Сјенице и Босанског пута.

Досељавање муслимана на подручје Кладнице наставило се и у другој половини XIX века само не тако масовно и интензивно као раније. Већ почетком друге половине XIX века од Колашина су се доселили неки Мујаши, Мујашиновићи (сада Вишњићи), Халиловићи звани Шунтићи, затим Тарићи па можда и

Муминовићи. Из Ужица су се доселили у Кладницу Бајрактаревићи 1865. године. Када је Никшић припао Црној Гори 1878. године, 391 муслиманска породица је напустила град и његову околину и као мухаџири делом су се населили по Санџаку. Тако су се на подручје Кладнице населили Љуце који се сада презивају Никшићи. На суседну Кањевину населили су се Кадрићи (Рустановићи), Хоџићи и Циљевићи који су дошли из Гацка вероватно у току херцеговачке буне 1882. године. Нешто раније су били већ насељени Бајровићи из Сјенице који су у Сјеницу дошли из Никшића. Једна породица од тих Бајровића населила се у Понорац после I светског рата. У Урсуле су се 1884. године доселили из суседног Буковика Срби Пауновићи и то испод Великог врха (Недовића врх).

Почетак XX века није донео никакве промене на боље по питању економских, социјалних и политичких проблема у новопазарском Санџаку у којем је владала општа анархија. И на подручју Кладнице стање је било изузетно тешко још од почетка друге половине XIX века. Убиства, разбојништва, пљачке, шверц и многа друга насиља и безакоња[22] су постали саставни део свакодневног живота. Становништво је живело у општој заосталости и материјалној беди. Посебан тон свему су давали сукоби на српско-турској граници која се пружала северним делом подручја Кладнице. Нереди су прављени и са једне и са друге стране границе, али су предњачили Кладничани[23] на шта су их подстицале и турске власти усмеравајући их на то да су за њихово тешко материјално стање криви Срби. Кладничко становништво иако углавном муслиманско било је у чивчијском положају и морало је да подноси сва давања агама и да измирује разна пореска оптерећења политички, привредно и финансијски неуређене турске државе. Због тешких пореских оптерећења, а посебно увођењем пореза на крупну стоку у време рашићке буне и после ње и сељаци кладничких села: Урсула, Сугубина, Кладнице и Шабановића побунили су се нарочито 1907. године заједно са осталим сељацима и српских и муслиманских села сјеничке и нововарошке казе. Сељаци су се смирили тек када је султан укинуо порез на крупну стоку.[24]

У првом балканском рату 1912. године српска војска на овом подручју није наишла на озбиљнији отпор редовне турске војске, али је локално становништво пружило жилав отпор сматрајући да брани своја огњишта[25] и «своју» турску државу за шта су били упорно убеђивани. Санџачки Муслимани, па и Кладничани, никада нису били Турци иако су се и они из незнања за такве сматрали што су прихватили и неупућени Срби, те су сви који су исповедали исламску религију идентификовани као Турци. Из тог разлога као и страха од одмазде због злочина и пљачке које су починили појединци пре ослобођења, многи кладнички муслимани почели су се исељавати 1913. године за Турску. Неки су остали у Новом Пазару, јер је избијање I светског рата 1914. зауставило то исељавање. Леп је пример председника Буковичко-Лепојевићке општине Воја Поповића (Бобовића) када је спречио одлазак Муслимана Чолаковића, Шаљића и Прашовића из Боровића говорећи им да је Србија и њихова домовина и да се не селе за Турску, јер то није ваша домовина.[26] Према причању најстаријих Кладничана неколико Муслимана из овог краја се борило у јединицама српске војске у одбрани Београда 1915. године.

За време аустроугарске окупације 1915-1918. године смишљено је оживљавано пљачкање и убијање виђенијих Срба у суседним селима. Муслиманима је говорено да их је Аустро-Угарска ослободила и да су они пријатељи Муслиманима и Турцима. Захваљујући таквој пропаганди, окупатори су успели да окупе 1916. и 1917. године око 160 добровољаца (ђурунлија) који су отишли на Турско-Руско ратиште наводно «своје дина и имана», односно турске. Тек сваки десети се жив вратио кући после завршетка I светског рата.[27] При крају окупације велики број

људи је страдао од разних болести, од «шпањолке» па је овај крај дочекао ослобођење са веома проређеним становништвом.

О изузетно тешким животним условима Муслимана и Срба у Санџаку, говорио је посланик Сабит Коркут у Скупштини Краљевине СХС 1921. године.[28]

Такве тешке економске и политичке прилике условиле су појаву хајдучије и комита. Једном таквом групом руководио је Јусуф Мековић из Колашина. Делујући и на територији Кладнице и Јавора, они су 1921. године учинили тежак злочин на Јавору: убили су седам недужних Срба и два тешко ранили.[29] Уследила је акција на сузбијању комита и разоружању полицијских снага које су предводили војвода Милић, генерал Томић и Коста Пећанац. У тим полицијским акцијама страдало је највише муслиманско становништво што је код њега појачало осећање несигурности.

После шаховићког покоља 1924. године, Муслимани су у целини напустили доњоколашинско подручје и у највећем броју се одселили за Турску. То је повукло исељавање према Турској и из других крајева па и Кладнице, одакле се од 1925 — 1928. г. иселило у Турску 40 породица са 216 чланова.[30] Село Јовик је остало без муслиманског становништва. Реис ул улема Фехим Спахо је 1938. године апеловао да се Муслимани не исељавају и да не напуштају своју земљу и огњишта. Са подручја Кладнице много више се исељавало из економских и верских разлога, а много мање због имовинске и правне несигурности.

На имања тада одсељених Муслимана населиле су се српске породице из суседних села. У село Кладницу населили су се по једна породица Поповића из Буковика и Раковића и Дебеље. На Калипоље две куће Обућина (Кентића) из Љепојевића. На Јовик једна породица Бојовића из Васиљевића и три породице Романовића из Буковика. У Сугубине су се доселили три породице Чакаревића из Штиткова и две породице Ловића из Лопижа. У Понорац населиле су се две породице Дабовића из Мочиоца и у Урсуле по једна породица Зечевића из Златара, Матовића из Правошева и две породице Шапоњића из Радијевића. Срби Зорићи и Пауновићи у Урсулама увек су се сматрали старинцима.

Први поузданији подаци о броју становника и домаћинстава у овом крају добијени су после пописа 1921. и 1931. године. По пописима кладничка села су имала следећи број домаћинстава и становника:

село	1921. год.		1931. год.	
Кладница	131 дом.	536 стан.	164 дом.	1.162 стан.
Понорац	40 дом.	205 стан.	50 дом.	445 стан.
Сугубине	45 дом.	148 стан.	57 дом.	321 стан.
Урсуле	90 дом.	430 стан.	157 дом.	811 стан.
Укупно	306 дом.	1.319 стан.	428 дом.	2.739 стан.

Веома је уочљив велики пораст броја становника између два пописа, поготову ако се узме у обзир знатан број оних који су се иселили у Турску као и велика смртност деце.

У току другог светског рата, и поред појединачних убистава и пљачки, сачувани су добри комшијски и пријатељски односи између кладничких и сусед-

них српских села па није довело до паљевина и масовних злочина. За то треба захвалити добронамерним и разумним људима који је било и међу Србима и међу Муслиманима као и одређеним војно-политичким околностима.

Почетком 1943. године на подручје Кладнице дошло је недостатак породица муслиманских избеглица од Прибоја и Рудог. Касније ће се постепено одселити из овог краја, а остало је неколико удовица и девојака које су се удале и тако заробиле на подручју Кладнице. У току другог светског рата одселила су се два српска домаћинства, а по завршетку рата колонизоване су две породице Пранћовића у село Мраморак у Банату.

Према локалном попису сјеничког среза који је завршен у марту 1946. године села са подручја Кладнице су имала следећи број становника:

Блато	132 становника
Боровићи	130 становника
Кладница	575 становника
Пашићи	276 становника
Понорац	550 становника
Сугубине	279 становника
Шабановићи	122 становника
Урсуле	789 становника[32]

У време пописа од 1946. године подручје Кладнице је било подељено на два месна одбора (МО). Месном одбору Кладнице припадала су насеља Кладница, Шабановићи, Боровићи, Блато, Понорац и Сугубине. Месни одбор Урсуле чинила су села: Урсуле, Пашићи и Дружинићи које сада припада МЗ Лопиже.

Број домаћинстава и становника на подручју Кладнице према првим послератним пописима изгледао је овако:

Боровићи	20 дом.	164 стан.	16 дом.	137 стан.
Јевик	12 дом.	81 стан.	14 дом.	98 стан.
Колиноље	8 дом.	52 стан.	10 дом.	97 стан.
Кладница	107 дом.	693 стан.	117 дом.	792 стан.
Пашићи	28 дом.	198 стан.	39 дом.	240 стан.
Понорац	72 дом.	464 стан.	78 дом.	587 стан.
Сугубине	42 дом.	321 стан.	47 дом.	334 стан.
Урсуле	131 дом.	856 стан.	131 дом.	911 стан.
Укупно	420 дом.	2.829 стан.	452 дом.	3.196 стан.[33]

Табеларни преглед броја домаћинстава и становника по насељима за 1948. и 1953. годину

Од пописа 1931. године па до пописа 1948. године број становника на подручју Кладнице је порастао за 90 или за 3,28 %. У току другог светског рата на разне начине је изгубило живот 86 лица. У четвртој деценији овог века један број људи се иселио у Сјеницу, Н. Пазар и Турску.

Од 1948. па до 1953. године број становника је порастао за 367 или за око 13 %. У тим годинама није било исељавања. Подручја Кладнице је управо и имало демографски максимум 1953. године. После те године уследио је негативни миграциони процес и број становника се перманентно смањивао. Почев од 1950. па до седамдесетих година и са подручја Кладнице, као и из целог бившег Санџака трајаће са краћим или дужим прекидима, јачим или слабијим интензитетом, исељавање Муслимана у Турску. До 1965. године најпре се селило у Македонију где су се јефтино куповала имања од Турака који су се такође исељавали у Турску,[34] а из Македоније се лакше добијао отпуст из југословенског држављанства. У Македонији су се изјашњавали као Турци иако то нису били, а тако се догодило и у време пописа 1971. године.[35]

Теренским истраживањем дошло се до податка да се са подручја Кладнице од ослобођења па до краја 1970. године одселило у Македонију 94 домаћинства са 547 чланова.[36] До априла 1967. године одселила су се 62 домаћинства са 455 чланова.[37] Директно у Турску иселиће се 10 домаћинстава са 58 чланова, а из Македоније је отишло 5 домаћинстава са 31 чланом.[38] Сва остала домаћинства су остала у Македонији и највише Кладничана има у Горњим Оризарима, Житошама и Локвинама. Последњих година приметан је повратак неких домаћинстава у Сјеницу и Н. Пазар, а нека одлазе у Сарајево.

Исељавало се и српско становништво, па се од 1945. године до априла 1967. иселило 20 домаћинстава са 104 члана.[39] До краја 1983. године укупно се иселило 37 српских домаћинстава са 224 члана.[40] Сада на подручју Кладнице нема оних српских породица које су се досељавале између два светска рата изузев домаћинстава Обућина на Калипољу. Срба Зорнића и Пауновића има још по три домаћинства у Урсулама и они су старинци.

НАСЕЉЕ	1961.	1971.	1981.
Боровићи	140	117	85
Јевик	90	81	73
Калипоље	80	32	26
Кладница	693	594	630
Папиће	240	261	288
Понорац	469	465	388
Сугубине	343	360	307
Урсуле	923	821	757
УКУПНО	2.978	2.731	2.554[41]

Табеларни преглед броја становника по насељима за 1961, 1971. и 1981. годину

Муслимани са подручја Кладнице одлазе на рад и школовање у Сарајево, Сјеницу, Н. Пазар мање у Београд, а Срби у Чачак и Н. Варош. На основу теренских истраживања и доступних података иселило се са подручја Кладнице од 1945. па до краја 1983. године укупно 353 домаћинства са 2.108 чланова, док је појединачно отишло 400 лица.[41] До 1967. године иселило се 168 домаћинстава са 1.002 члана.[42] највише се домаћинстава одселило у Сјеницу и то 103 са 588 чланова. Ван подручја Сјенице највише се домаћинстава иселило у Сарајево и то 85 са 480 чланова, а ако се овом броју додају и појединачни одласци, у Сарајево је отишло око 700 лица. У Чачак се одселило 26 српских домаћинстава са 163 члана, а у Н. Пазар 26 муслиманских са 175 чланова. У Н. Вароши је отишли 11 домаћинстава са 56 чланова од чега 6 српских.[43]

Основни узроци исељавања су економске природе, а нису занемарљиви ни верски фанатизам и родбинске везе као и доза страха да се у будућности не би поновило нешто слично као у другом светском рату.[44] Миграциона кретања су најизразитија на линији село-град као и у национално хомогене средине.

Због овакве миграционе динамике као и због смањивања наталитета, број становника у МЗ Кладница се од 1953. године стално смањивао.

Према подацима који су добијени интерним пописом обављеним за општину Сјеница у јулу 1988. године, МЗ Кладница је имала 1744 становника од којих је било срба 33. Најнегативнији миграциони салдо од 12 месних заједница имала је Кладница и износио је код Муслимана — 30,5 % а код Срба око — 100 %.[46]

Појединачно о породицама

Бајровићи

Доселили су се у Сјеницу из Никшића када је он припојен Црној Гори. Једна породица Бајровића се доселила из сјенице на Кањевину. После првог светског рата Хајро Бајровић се населио у Понорац. У песми »Смрт Никца од Ровинах« помиње се Дерво Бајровић и његове сјајне токе.[47] По својој прилици су даљим пореклом из Гацка где су били турске спахије. Бајровићи на Пештери су исламизирани Хоти и Клименте који су раније били католици. Има их у Понорцу 2 домаћинства, Кањевини 2, Сјеници 17, Сарајеву 6, Београду 1, Шапцу 1, Новом Пазару 2.

Балтаћи

Дошли су у Урсуле од Мојковца. По предању које чувају, родоначелник им се звао Милан, а после примања ислама добио је име Мурат. Балта на турском значи секира. Половином XIX века у Брезови (Моравица) помиње се кнез Балтић. Деле се на Хуловиће и Крцовиће. У Урсулама Балтића има 13 домаћинстава, Сјеници 7, Н. Вароши 4, Н. Пазару 5, Пријепољу 5, Горњим Оризарама 6, Сарајеву 4.

Баждари

О свом пореклу не знају ништа одређеније да кажу, али неки претпостављају да су од Фоче где има Срба Баждара. Неки се називају Нуховићима и Хасановићима. Хасановићи су, у ствари, Ступљани и њих у Урсулама више и нема. Баждара у Урсулама има 21 домаћинство, Сјеници 30, Д. Пољани 1, Н. Пазару и његовој околини 5, Сарајеву 5, Н. Вароши 5. Селили су се у Турску.

Вејселовићи

Не зна се када су дошли у Урсуле. Можда од Вејселовића са Пештери. У Урсулама их има 9 домаћинстава, Понорцу 2, Сјеници 3, Н. Вароши 2, Сарајеву 5. Горњим Оризарама (Македонија) 6.

Вишњићи

Пореклом су из Бихора и потичу од Вишње Куч.* У првој половини XIX века дошли су у Кладницу и у Кушиће. У Кладници су се исламизирали, али знају да су род Србима Вишњићима из Кушића. Јусуф Брулић из Брезе код Сјенице привенчао се код њих и примио ново презиме. Његове потомке Кладничани називају Грцима. Крајем прошлог века неки Мујаш, Мујашевић код Вишњића се склонио због »неких крви« па и његови потомци носе презиме Вињић. тај Мујаш је био од Колашина. Вишњића у Кладници има 15 кућа, Сјеници 4, Сарајеву 8, Београду 4, Н. Пазару 1, Лажанима (Македонија) 1.

Даглари

Једни тврде да су дошли »давно« из Латвице (Ариље). Други тврде да су из Бедине Вароши (Ивањица). Могуће је да су дошли у Урсуле испред Карађорђеве војске када је била кренула на Сјеницу 1809. године. Има мишљења да су турског порекла, а и презиме у преводу са турског значи Брђанини. Има их у Урсулама 5 домаћинстава, Сјеници 7, Сарајеву 1.

Ђерекарци

У Папиће је почетком овог века дошао Бајро Хусовић из Ђерекара. Био је турски заптија. У Папићима се оженио и остао. Његов син је узео презиме по месту одакле му је дошао отац. По пореклу су Кучи. У Папићима има само једно домаћинство Ђерекараца, а у Сјеници два.

Зорнићи

Сматрају да су најстарији у Кладници и највероватније су дошли у другој половини XVIII века из Црне Горе. Предак им се звао Сава Зорна и имао је четири сина. Један од синова је примио ислам и од њега су Муслимани Зорнићи. Други син је отишао у Луке (Ивањица), трећи се одселио према Ужицу, а четврти је остао у Буковику (Н. Варош) где су најпре и дошли и од његових потомака су Срби Зорнићи у Урсулама који славе Св. Николу. Знају да су рођаци, и једни друге су штитили у тешким временима. Муслимани Зорнићи деле се на Факовиће, Зековиће (Лемићи, Гашићи, Вељовићи), Ордагиће (Селимовићи, Гаљићи, Хајровићи, Бикотићи и Суљевићи) и Хасановиће. Неки мисле да су Ордагићи од Срба Ђукића који су некада живели у Понорцу. У Кладници Зорнића има 16 домаћинстава, Понорцу 20, Сугубинама 1, Јевику 1, Сјеници 20, Сарајеву 40, Н. Пазару 7, Веверу 2, Г Оризарама 3, Житошама 7, Локвинама 2, Д. Пољани 1, Бороштици 1, Скопљу 3, Чачку 5 (Срби Зорнићи).

Ибровићи

Ибровићи су од Муслимана Зорнића из Кладнице. У Кладници их има само једно домаћинство, у Понорцу (Блато) 7, Јевику 2, Сугубинама 1, Сјеници 7, Сарајеву 18, Житошама 7, Београду 2, Н. Пазару 2, Прибоју 3, Крагујевцу 1.

Идризовићи

Из околине Колашина доселила се у Понорац почетком овог века једна породица. У Понорцу има само једно домаћинство, Сарајеву 5, Локвинама 3.

Куртовићи

Старина Куртовића је село Ђерекаре где се помињу почетком XVIII века, као исламизирани Кучи. У том селу и данас има десетине породица са различитим

презименима, али су сви Кучи и до другог светског рата се нису међусобно узимали. Како је наталитет у њих био изражен, а услови за егзистенцију скучени, то су се они селили па су, вероватно кладнички Куртовићи управо дошли из Ђерекара, могуће средином XIX века. Куртовићи у Доњим Сугубинама се презивају још и Смајовићи, а они у Горњим Сугубинама Јуковићи. (По једном сећању Јуковићи сматрају да су досељеници из Херцеговине, док Смајовићи мисле да су досељеници из Пружња).

Куртовића има у Сугубинама 20, у Сјеници 10, Сарајеву 10, Београду 2 породице. Неки су одсељени у Турску.

Лакоте

Према предању које је забележио Др Ејуп Мушовић у сјенички крај су дошла два брата Лако и Маринко из Васојевића (Калица код Иванграда). Лако је примио ислам и од њега су Муслимани Лакоте, а од Маринка су Срби Каличани из Штавља код Сјенице.[49] Лакоте се помињу још 1767. године у Дугопољској ћефилеми.[50] Као један од вођа буне и Срба и Муслимана у сјеничком крају 1837. године против Ејуп-паше Ферхатагића помиње се и Хамза Лакота из Сугубина којег ће после неуспеха буне спасио Ејуп-паша Љајић. Лакота у Сугубинама има 10 домаћинстава, Сјеници 15, Новом Пазару 10, Сарајеву 5, Београду 1, Љубљани 1, Лажанама 3.

Муминовићи

Сматрају да су у Урсуле дошли веома давно. Муминовића има у Сјеници, Тријебинама и Дујкама, али нису род са овим из Урсула као ни они у Н. Пазару. Неки Муминовић се помиње 1835. године у песми »Подара Жабљака« као један од бранитеља Жабљака од Црногораца.[51] У Урсулама имају два домаћинства Муминовића, Сјеници 4, Сарајеву 5.

Муховићи

Пореклом су из Васојевића и својатају се са Србима Млађеновићима из Крсца код Сјенице. У Урсуле су дошли половином XIX века. Деле се на Хамидовиће, Калиће и Пембиће. Ови последњи су од Каришика из Тријебина. Муховића у Урсулама имају 23 домаћинства, Сјеници 30, Сугубинама 2, Понорцу 1, Сарајеву 20, Пљевљама 1, Београду 1, Прибоју 1, Н. Пазару 1, Борину 2.

Никшићи

Доселили су се у Понорац из Никшића после Берлинског конгреса 1878. године. У Никшићу су се презивали Љуце и род су са Љуцама из Сјенице и околине Б. Поља. Воде порекло од Авди Љуце. По предању су од Дрекаловића који се сматрају потомцима Ђорђа Кастриота. Дрекаловићи су црногорски Кучи.[52] Авдија Љуца се помиње 1795. године када је посекао чувеног јунака Вука Лопушину. Љуце се помињу и 1800. године у Његошевом «Огледалу Српском». У Понорцу Никшића има 5 домаћинстава, Сарајеву 10, Тутину 1, Мостару 1.

Обућине

Срби Обућине су Дробњаци и најпре су се доселили у Буковик (Н. Варош). Дошао је кнез Аврам и са собом довео 60 лица 1809. године. Учествовао је као старешина у првом и другом српском устанку и био је Карађорђев побратим.[53] Помиње се заједно са Хамзом Лакотом као један од вођа буне хришћана и муслимана 1837. године у сјеничком крају. После пораза побуњеника на Мравин Пољу код Сјенице кнез Аврам Обућина је био, као и остале вође, заробљен и највероват-

није погубљен у травничкој тврђави.[34] Неке Обућине су се доселиле из Буковика у Лепојевиће (Н. Вароши), а из Лепојевића ће се доселити на Калипоље две породице Обућина Кептића после првог светског рата. Славе Св. Јована. Сада их на Калипољу имају 2 домаћинства, Лепојевићима 10, Буковику 20, у Чачку (од ових са Калипоља) 5 као и у Н. Вароши 2. Обућине су бројни у Србији, а има их и муслимана у Пријепољу и Сарајеву.

Папићи

Под утицајем Карађорђевог устанка а и под притиском Сулејман-паше Скопљака Срби Папићи су кренули према Србији 1806. године из Буча код Прибоја.[35] Неки од њих су се населили на месту које се по њима и назвало Папиће, ту су се исламизирали и остали. Деле се на Шећировиће, Алиловиће, Хасановиће, Мемишевиће и Јахиће. Према неким предањима даљим пореклом су из села Папа (северна Црна Гора). У Папићима има их 40 домаћинстава, Сјеници 10, Н. Пазару 10, Београду 5, Н. Вароши 1, Житовама 3, Лукову 2, Г. Оризарама 5.

Пауновићи

Доселили су се у Урсуле 1884. године из Буковика (Н. Варош). Тврде да су старином из села Пауна. Славе Св. Николу. У једном наређењу кнеза Милоша које је упутио начелнику Ужичког округа 1837. помињу се Крсто и Илија Пауновић. У том наређењу тражи се да се они населе у овом округу са још 14 других породица.[36] У Урсулама имају 3 домаћинства Пауновића, Лепојевићима 1, Сјеници 2, чачку 10, Београду 3, Н. Вароши 2, Ваљеву 1, Светозареву 1, Т. Ужицу 1, Крагујевцу 2. У Србији их има много, а нису од ових.

Прашовићи

Према једнима потичу од Праша из околине Прибоја, а по другима су у Кладницу дошли као Срби где им се предак Радоман исламизирао. У списковима интернираца који су интернирани у аустро-угарске логоре 1916. помиње се Перо Прашовић из Восковине код Прибоја.[37] У време колонизације Војводине колонизиране су две породице Прашовића у село Мраморак. Прашовића у Кладници има 14 домаћинстава, Калипољу 1, Боровићима 5, Камешници 1, Жабрену 1, Сјеници 5, Прибоју 5, Сарајеву 65, Београду 8, Кладњу 2, Лозницама 3.

Рожајци

По једној верзији њихов предак је дошао у Понорац (код Тепе) од Куле код Рожаја побегавши због «крви». По другој верзији тај предак је пре доласка на Понорце био побегао у Никшић. Нејасно је да ли су род са Рожајцима у Н. Пазару који су се раније презивали Зејнелагићи или Мулалићи. Рожајаца у Понорцу има 12 домаћинстава, Сугубинама 2, Сјеници 16, Н. Пазару 6, Сарајеву 8, Житонима 9, Рогатици 1, Задру 1.

Рамичевићи

Пре првог светског рата у Кладницу је дошао као самац Садик Рамичевић из Брезе, ту се оженио и та породица једина са тим презименом, његово је потомство.

Сулићи

Старином су из Васојевића и када су дошли на Јевик презивали су се Ђелоши. Срба Ђелошевића има у ивањичкој општини и знају једни за друге да су род. После првог светског рата много их се иселило у Турску. На Јевику има их 5 домаћинстава, Сјеници 4, Сарајеву 2, Г. Оризарама 5.

Тарићи

Старином су од Љевер Таре, Дошли су у Кладницу већ исламизирани, али знају да су се пре исламизације презивали Каровићи. По предању у Кладницу су дошла два брата Сејдо Тара (Башашија) и Ахмет Сач. Ахмет није имао потомство и садашњи тарићи су од Сејда. Деле се на Синановиће (Сатаре), Хусовиће (Китиће), Шаћировиће, Захировиће, Мујовиће и Топале који су примили презиме Тарићи, али не знају како су се раније презивали. Доста се се селили у Турску. У Кладници их има 19 домаћинстава, Понорцу 4, Житошама 10, Г. Озарама 3, Пријепољу 2, Сјеници 10, Сарајеву 23, Београду 18.

Тотићи

највероватније потичу од Хота. О свом пореклу не знају ништа. Неки Тотићи су од тахировића (Хаџовића) који су од Пљеваља и старином су од Дробњака. Неки Тотићи потичу и од Рам Тоте. Тотића у Урсулама има 21 домаћинство, Пашићима 3, Боровићима 1, Сјеници 20, Н. Пазару 20, Сарајеву 10, Т. Велесу 1, Београду 2, Локвинама 2, Житошима 1, Пријепољу 1.

Халиловићи

Пореклом су Црногорци. У народу их називају Шуште, Шуштићи. У Н. Пазару има доста Халиловића, али нису род са овим из Урсула. Халиловића у Урсулама има 12 домаћинстава, Сјеници 11, Сарајеву 5, Тузли 1, Београду 1.

Чаркацићи

Чаркацићи су од Муслимана Зоровића, а презиме су добили по претку који је имао надимак «чаркација». У Кладници Чаркацића има 7 домаћинстава, Београду 5, Сарајеву 12, Крагујевцу 1, Г. Озарама 3, Локвинама 2.

Чолаковићи

По легенди коју је забележио Вукман Ћулафић Чолаковићи су српског порекла и дошли су из Карановца (Краљева) после његовог заузимања од стране Карађорђевих устаника.[58] Дошли су на Боровиће као већ исламизирани. Муслимана Чолаковића има доста у Рожајама и тутинском крају (Драга). Неки Чолаковић се помиње са Алијом Ганићем 1828. године као противник злогласном Хасан Хоту.[59] Ти су пореклом од црногорских Куча. Чолаковића на Боровићима има само једно домаћинство, Кладници 1, Н. Вароши 2, Сарајеву 7, Горњим Оризарима 5.

Шабановићи

Пореклом су из Васојевића. Исламизирали су се у Кладници и знају да су род са Србима Кушићима из ивањичке општине. Неки се зову Мустафићима (Шабовићи, Бечићи) и Глухавичанима. У Кладници их има 27 домаћинстава, Калипољу 3, Јевику 2, сјеници 8, Београду 11, Младеновцу 1, Тузли 1, Сарајеву 10, Љубљани 1, Суботици 1, Г. Оризарама 3, Житошама 2, Н. Пазару (Салаковац) 1. Има много Шабановића у Н. Пазару, али нису род са кладничким.

Шаљићи

Доселили су се, вероватно, у Кладницу у првој половини XIX века у време када су се ширили исламизиране Шаље. Даљим пореклом су из Шаља у Северној Албанији.[60] Православних Шаљића има у Велики код Ивањграда[61] и у Бијогорској Шаљи код Т. Митровице.[62] У Кладници Шаљића има 3 домаћинства, Боровићима 4, Понорцу 6, Сјеници 15, Прибоју 1, Сарајеву 6, Београду 5, Горњим Оризарима 3.

Напомене

1. Др С. Игњић, Ивањица (хроника моравичког краја), Београд, 1977, ст. 6; М. Ристић, Стари Влах, Београд, 1963, ст. 82, 83.

2. Др Е. Мушовић, Етнички процеси и етничка структура становништва Н. Пазара, Етнографски институт САНУ, Београд 1979, ст. 16; П. Ж. Петровић, Рашка, Етнографски институт САНУ, Београд, 1984, ст. 56; М. Бајтић, Нови Пазар и околина, Књижевне новине, Београд, 1969, ст. 71; С. Ракић, Коријење новопазарског краја, Новопазарски зборник бр. 5, Завичајни музеј, Нови Пазар, 1981, ст. 91.

3. Овај пут је постојао и у средњем веку, али је био доста запуштен и зао је повезивао Моравицу са Босанским и Дубровачким друмом и настављао се на Зетски пут. Поправљан у време Карађорђа, приликом похода на Сјеницу, али ће за [illegible] бити [illegible] трајан за време јаворских ратова, а потпуно [illegible] балканских ратова; С. Сеизмовић, Братство бр. 506, Јаворски пут, ст. 7.

4. Др Е. Мушовић, Дуге Пољане (становништво), Новопазарски зборник бр. 12, Музеј «Рас», Нови Пазар, 1988, ст. 84.

5. М. [illegible], Из топонимије новопазарског краја, Новопазарски зборник бр. 8, ст. 196.

6. Исто.

7. Б. Клаић, Велики рјечник страних ријечи, Зора, Загреб, 1968, ст. 1385.

8. Др Ејуп Мушовић, Новопазарски зборник бр. 12, ст. 84.

9. Попис нахије [illegible], новопазарског кадилука, босанског Санџака с краја XVI века који је превео Адем Ханџић из Сарајева. Попис се чува у музеју «Рас» у Новом Пазару.

10. Др П. Влаховић, На животним раскршћима (прилози проучавању етничких процеса), Пријепоље, 1987, ст. 56.

11. По једној верзији [illegible] су [illegible] своје порекло од Немањића а у XVIII веку [illegible] Старог Влаха [illegible] од [illegible].

12. Др Е. Мушовић, Новопазарски зборник бр. 12, ст. 86.

13. Х. Чар-Дрнда, Нова Варош у османским изворима, Новопазарски зборник бр. 10, ст. 109; Др Е. Мушовић, Нахија [illegible] (Нова Варош) у XVI веку, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића бр. X, Пријепоље, 1982, 213-233.

14. Д. М. Павловић, Чачак од 1485. до 1885. године, Зборник радова народног музеја, Чачак, 1982, ст. 158; Е. Мушовић, Исламизација у Новопазарском Санџаку, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића бр. VII, ст. 106, 109.

15. Види: Ј. Цвијић, Балканско полуострво и јужнословенске земље; М. Лутовац, Етничке промене у области Старе Рашке; Ј. Ердељановић, Етничка грађа о Шумадинцима; М. [illegible] и Тимочка крајина.

16. Ј. Цвијић, Балканско полуострво и јужнословенске земље, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966, ст. 175.

17. Као под 16.

18. Р. [illegible], Т. [illegible], Д. Радосављевић, Драгачево, Чачак-Лучани, 1983, ст. 13, 14; Тефтери чибука из 1832. године (Драгачево), Извори бр. 2, Грађа међуопштинског историјског архива, Чачак, 1983, ст. 10, 71.

19. Ивањица (хроника моравичког краја) ст. 41.

20. Драгачево, Чачак-Лучани, ст. 13, 14; Извори бр. 2, Чачак, ст. 65, 66.

21. Др Е. Мушовић, Етнички процеси..., ст. 83-85.

22. С. Сеизмовић, Из прошлости МЗ Кладница, «Јединство» бр. 70 и 71, Сјеница, 1986, ст. 6 и 7.

23. Мр. А. [illegible], Стање на српско-турској граници од [illegible] до [illegible], Зборник Сјеница бр. 3-4, СИЗ културе, Сјеница, 1988, ст. 41-42.

24. ДА ДСИП, [illegible], 14. III 1907. Јавља управник јаворског [illegible] Министарству иностраних дела.

25. С. Сеизмовић, Из прошлости МЗ Кладница ([illegible]), «Братство» бр. 893, Нови Пазар, 6. фебруара 1987, ст. 11.

26. Према казивању [illegible] Прашовића, [illegible] борца НОР од 1941. године који је живео у Београду.

27. О томе ми је причао Алија Тарић који је био један од [illegible] «[illegible]» и тада је имао 96. године. [illegible] по фамилији [illegible] у сеоској предаји [illegible].

28. Др Е. Мушовић, Етнички процеси..., ст. 107.

29. С. [illegible], Један велики и заборављени злочин Јусуфа Мехоњића, Новопазарски зборник бр. 12, ст. 134.

30. Подаци прикупљени пописом [illegible] домаћинстава који је обавио аутор и приликом теренских истраживања и налазе се код аутора и у ОК СК Сјеница.

31. Др Е. Мушовић, Етнички процеси..., ст. 109.

32. Архив «Рас», Нови Пазар, Фонд Окружног одбора Нови Пазар, ф-1946. године МНО среза сјеничког, округа Нови Пазар.

33. Попис становника и становништва у 1948. и 1953. години, Резултати [illegible], књига VII, Београд, 1955. године.

34. Др. М. Барјактаровић, Мењање начина традиционалних облика живота, Ужички зборник бр. 4, Народни музеј, Т. Ужице, 1975, ст. 341.

35. Др Ј. Трифуноски, Турско становништво у СР Македонији, Новопазарски зборник бр. 10, ст. 127.

36. као у напомени бр. 31.

37. Историјски архив «Рас», Нови Пазар, фонд МОК СК Нови Пазар, Тутин и Сјеница, К.1, фасцикла Исламизација.

38. Исто.

39. Архив «Рас», МОК СК, К.1, ф. исламизација

40. Као у фусноти 31 и 37.

41. Исто.

42. Као у фусноти 38

43. Детаљније податке има аутор.

44. Др Е. Мушовић, Етнички процеси..., ст. 114.

45. Попис становништва и станова за 1961, 1971. и 1981. годину, Савезни завод за статистику, кн. VII, Београд, 1985.

46. Актуелна питања миграционих кретања у општини Сјеница за период 1981-1988. (материјал ОК СК, архив ОК СК Сјеница), ст. 38. Податке из овог материјала узети са извесном резервом.

47. П. П. Његош, [illegible], Просвета и Обод, Београд, 1990, ст. 143.

48. Према казивању Милосава Лутовца.

49. Др Е. Мушовић, Етнички процеси..., ст. 202.

50. Др Е. Мушовић, [illegible], Бањска и Дуге Пољане, Новопазарски зборник бр. 8, ст. 116.

51. П. П. Његош, [illegible], ст. 456.

52. Д. М. Павловић, Зборник радова, Народни музеј Чачак, бр. XVI, ст. 141.

53. Ј. Ердељановић, Кучи, Братоножићи и Пипери, Београд, 1981, ст. 475.

54. С. [illegible], Старовлашки кнез Аврам, Златарске новости бр. 381, Нова Варош, 1988.

55. Др Е. Мушовић, Етнички процеси..., ст. 252.

56. Др. Ђ. Пејовић, Исељавање Црногораца у XIX веку, Историјски институт НР Црне Горе, Титоград, 1962, ст. 142.

57. Љ. Павловић и М. Глушчевић, Исељавање муслимана из пријепољског и прибојског краја у 1906. години, Ужички зборник бр. 9, ст. 182.

58. Легенда о родослови Чолаковића се налази код аутора.

59. Е. Мушовић, Тутин и околина, Етнографски институт САНУ, Београд, 1985, књига 27, ст. 52.

60. М. Лутовац, такође, Штавица и Рожаје (Насеља и порекло становништва, Српски етнографски зборник, књига LXXV, Београд 1960) ст. 349.

Salih Selimović

POPULATION OF THE VILLAGE KLADNICA

The village Kladnica takes up the northern section of Sjenica municipality bordering on the Ivanjica and Nova Varos municipalities. Most of this area has the altitude between 1100 and 1200 with large daily and yearly temperature oscillations.

The earliest settlers of this area were the Dardanians, then Autariats and Celtics. During the Roman domination, romanization of the settlers, whose main occupation was cattle raising, was undertaken. At the time of the Serbian Medieval state, the old cattle-breeders were called Vlasi. They were gradually Slavonized.

During the Vienna war from 1683-1699, the Christian settlers were nearly exterminated which is documented by numerous graveyards, and the remains of houses and churches. During the 18th and 19th centuries new settlers came, Christian an Muslimized. The conversion to Islam took over the Cristian settlers as well. The new settlers came from the traditionally migrational areas: the Montenegro Hills, Drobnjak, Vasojevici, Kolasin, Nikšić, Herzegovina. The Kladnica area was the base migrational area.

The migration of the Muslim from this area towards Turkey started in 1912. Later, on their way to Turkey, some of the people from this area stayed in Macedonia. In the last 20 years there is a tendency of migration — Muslims towards Bosnia (Sarajevo) and Serbs towards central Serbia (Cacak, Kraljevo, Kragujevac) — towards culturaly homogeneous regions. Since 1953, when this region reached its demographic maximum, the population is constantly diminishing. At that time this region had 3196 people, and in 1981, 2554 people with a tendency of further decrease in number. Percentagewise, compared to the total population, Serbs migrate the most, so now over 98 % of the people living in the village Kladnica are Muslims and the rest are Serbs. The reasons for the migrations are economic, religious fanaticism, family ties and the insecurity felt because of the past world wars.

Миломир Поповић
ОШ Лескова
Тутин

УДК 392/393
Прихваћено: 1. 07. 1989. год.

ОБИЧАЈИ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА У СУВОМ ДОЛУ
II ДЕО

Познато је, а то показују и тапије, да су бегови Сувог Дола у коме живе Срби, били Ђоровићи из Лозне и Ивања. Пошто се они помињу у овим крајевима с почетка XVIII века, то ће бити да су од тада и били бегови Сувог Дола и других пештерских села. Углавном, српске породице у Сувом Долу, настањене су на њихове беговате током XIX века, а сви су досељени из Црне Горе. Има индикатора да су их Ђоровићи радо насељавали јер су они били добри радници. Суви До је почетком XIX века био сасвим мало насељен и имао је само неколико кућа, на пример Алибашића, и једна кућа Срба Савића. У првом делу овог рада поменуте су суводолске српске породице: Савићи, Поповићи, Нешовићи, Величани, Ђуровићи, Илићи, Вељовићи, Бојовићи, Ивезићи, Белојице, Миљковићи, Шћекићи и Вучетићи. Они припадају разним црногорским племенима: Васојевићи, Кучи, Морачани, Ровчани. Код њих је наталитет био доста изражен, па је после другог светског рата скоро до седамдесетих година у Сувом Долу било седамдесетак српских домаћинстава.

Познато ми је и не верујем да је у било ком другом пештерском селу живот текао тако бурно као у Сувом Долу. То је остало у сећањима многих мештана широм Санџака који ће потврдити било где да се налазе. Ретко где је тако одгајана, стасавала предратна, ратна и послератна генерација веома напредне омладине. Иако су људи били сиромашни материјално, нису се могли покудити на живот, почев од пастира до првих школованих људи који су умели и знали да осмишљавају живот.

Суви До је имао традицију у школовању. Из породице Поповића су поникли први школовани људи могуће у целом срезу штавичком. Они су, далеке 1903. године, као што је познато, формирали и прву школу световног карактера у Сувом Долу.

После другог светског рата школовање је настављено и углавном су деца после завршене основне — четвороразредне школе настављала са школом у нижој гимназији у Тутину.

Они који су остајали код кућа наставили су да се баве земљорадњом и сточарством. Чобани су такође осмишљавали живот, и посебним облицима забаве разбијали досадну пастирску монотонију. Пошто нису имали часовнике време су мерили помоћу сенке и тако одређивали када је попасак. Ако је сенка била дуга три стопе или још покос, онда је било време да се стока тера на попасак. Играли су се чобани гуце и клиса најчешће, а касније и лопте. Лопту су сами правили од говеђе длаке а касније су почели «школци» доносити и по неку гумену лопту. Посебно уживање за чобане је било у одгоју бикова и бодењу. Свака јача породица је имала доброг бика, али су најбољи бикови били чувени по целој Пештери. Читав церемонијал је био припрема око борбе бикова, окупљало се мноштво људи да у томе уживају а о бику — победнику су чобани данима (з)егале

»Ега дара у говеда, е, е, е,
Доведите ту »шоруљу«, е, е, е,
Ту »шаруљу« нагрдуљу, е, е, е,
Бањијане мој мејдане, е, е, е.

Свадбе

Свањавало је пролеће. Ноћи су бивале све краће. Пољопривредни радови у највећем јеку. Забрањивали су се ливаде и постављао пољак (чувар поља). Због тога су и игранке бивале све ређе, изузетно ако би се неко женио или одлазио у ЈНА. Свадбе су биле најлепше свечаности и на њих се ишло кућиле (сви чланови породице). Није било бучне музике. Сви свадбари су учествовали у весељу. После обичајних церемонија, узимало се мушко дете из пелена кога понесу на коња да сретне невесту (наконче), а ова га узима и три пута окреће. Затим игра сватовских коња, вриске и шенлука, бацање јабуке. Песме су свадби давали посебну лепоту. Позвани свадбари су седели за столовима пуним јела и пића. Девојке се обраћају невести песмом:

Ој Радмила лутко бела
Колико си прошла села?
Колико си села прошла
У Суви До док си дошла

Кажи нама мила сестро
Је л' ти жао родно место.

Ступајући у кућу невеста је љубила кућни праг јер је то њен други дом. У свој тој радости код невесте се осећала сета коју су свекар, свекрва или девер покушавали да ублаже песмом:

Сувом Долу што припадо
Ништа ми се не допала
Осим Кула вода 'ладна
И дијете Зора млада.

Девер озарен радошћу и поносом, стојао би поред невесте са пресавијеним дугим пешкиром преко рамена и ослушкивао и мотрио на снаху и по нешто јој је поверљиво казивао. Таквом ђеверу су свадбари упућивали песму:

Благо теби мил ђевере,
Кад се твоји скути сјаје
Од снашина сјај прстења
И са грла сјај ђердана.

Свадбари:

У јавора високога
Доста лишћа широкога
Ту су овце пландовале
Девојке Хладовале

беле овце распродајте
А девојке разудајте
Мене једну оставите
Која бела и румена
Која танка и висока.

Покладе

У селу су светковане Покладе — дан који се завршава време за узимање мрсне хране. Пошто се таква храна узимала од Божића, требало је установити колико се чељад угојила, а како није било довољно кантарова, мерење се вршило код домаћина који је имао кантар. Није било неког весеља, али је свечаност привлачила многе јер су се ту могле чути бројне досетке — пошалице на рачун удебљалих и мршавих.

Велики четвртак

Сваке године у пролеће постојао је сеоски сабор на Велики четвртак — дан који су светковали и муслимани. Од тог дана па док се не заврши орање, ни једног четвртка се не би обављали пољопривредни радови: по легенди, некада давно, град је уништио сву летину муслиманског Сувог Дола и да је земља у овом селу »заветна« па су и они тај дан заветовали да неће обављати било какав посао у пољопривреди. То се поштује и данас. Сабор се одржавао на брду Бор, у средини села код гробља. По дужности, поп је долазио сваке године да вином причести оне који су постили. Старији људи, деца или невесте са децом у наручју стајали би под богомољом, а омладина је стајала по страни и чекала да се церемонија заврши, јер су многи били чланови Партије који нису упражњавали религијско. После тога се настављало са весељем. Старији људи су седели око софре на ледини, пушили дуван и пили ракију, мезетили и разговарали о домаћим проблемима. На тај сабор су долазили и Муслимани, али само мушкарци, јер нису дозвољавали женама да дођу. Истина, већина од њих су били само посматрачи. Онима који би желели да заиграју поред српских девојака, било је условљено да доведу своје жене или сестре па да се скупа веселимо.

На сабор је долазило мало и велико, обучено у свечане ношње. Долазило се весело са жељом да се што лепше проведе. Снаше су доносиле храну за софру у торбама јер је то био и дан да се лепо поједе. Весеље је почињало црногорским колом и надпевавањем девојака и момака.

Девојке:

Да ми ти је доћи стану
Мој пролећни јорговану
Да т' отворим кућна врата
И поседим два три сата

Мој драгане плаве косе
Некадашњи мој поносе
Некад си ми понос био
А сад си ме оставио.

Момци

Ој лијепа прелијепа,
Што ми срце исцијепа
Мала моја плав камену
Остави ми успомену.

У планини моја мала
Горке сузе проливала
Проливала горке сузе
Што јој драги другу узе.

Млади и вредни момци би се одвојили мало од сабора да би на погодној ледини бацили камена с рамена и тако одмерили снагу и младалаштво. Њихово надметање би привукло пажњу мушкараца. Они би поскидали шињеле и горње делове одеће и у чарапама узимали залет да би што даље избацили камен, по некада врло тежак. Сваки такмичар имао је своје навијаче, који би стајали нешто даље од мете. Камен није носио бацач већ неко од момака до мете да се не би бацач заморио. Када би се такмичење завршило, враћали би се опет весељу, колу и песмама. Старије жене су посматрале девојке за будућу снаху, или момке за зета. Оне су до детаља анализирале све способности девојке и тако се дотицале дедовине момака или девојака. Ако је дедовина оставила добар траг, више се ценило и то је младима много значило.

Ускрс

Једна од најлепших светковина у Сувом Долу су били ускршње славе, Ђурђевдан и Заветина – Свете Тројице. Посебна живост села осећала се уочи Васкрса – Васкрсења Исуса Христа,када се кувају и шарају јаја. Знало се да ће сутрадан бити велики сабор. У Тутину код Цркве одржавао се тај сабор па је требало из Сувог Дола пешачити четири сата. Омладина као да није осећала умор, и увек, помаљајући се на Веље Поље, препознавала се по својој песми.

Момци:

Ој зелена горо, горо,
Кроз тебе сам прођи моро,
Кроз тебе сам моро прођи
Ил' по дану ил' по ноћи.

Ој зелена буковино,
Кроз тебе је пестат фино.

Девојке:

Вита јело поткресана
Под тобом сам 'ладовала
Некада смо у том 'ладу
Одмарали душу младу.
А сад гледам младо двоје
У том хладу како стоје.

Ђурђевдан

Ђурђевдан су светковали сви становници Сувог Дола, значи и Срби и Муслимани. Уочи тог дана паљене су ватре по висовима. Свануће Ђурђевдана значило је радост, сретање зеленилу, поју птица и буђење целе природе. Планинке су китиле штругље (суђе дрвено за мужу) са копривама. У њој се сипала вода и мрави ради здравља и берићета. Челад се будила пецањем копривама по ногама, а нарочито она која су волела дуже да спавају. Могуће је да је овај обичај пренет из Црне Горе где се коприви посвећивала велика пажња још из времена глади, а на то упућује песма гуслара Радомана Зарубице:

Коприва је многога спасила
Па зато се она угасила
без ње многи мор'о је нестати
Па је треба на олтар метати
И на њојзи служит летурђију
Нека народ памти Аустрију.

Роса је већ нестајала, а групе момака и девојака одлазиле су низ суводолско поље у овчаблек — цветницу која расте у барама. Веровало се да од ове биљке која се даје овцама на Ђурђевдан долази до њиховог напретка. Топла барска вода на пролећном сунцу пријала је многим босоногим девојкама и момцима. Крадом су се, перући ноге, гледале бијеле девојачке ноге ако би која подигла сукњу да је не окваси. Беле или плаве девојачке блузе красило је цвеће жутих јабланова, плавих кђуница, модрог салепа и другог разнобојног цвећа. Девојачка песма је пољу давала посебну чар.

Девојке:

Вољела сам жути јаблан
К'о да ми је био драган.
Мој драгане, цвеће росно,
Ми заједно порастосмо.

Момци:

Ливадама цура шеће
Па шарено бере цвеће.
Што ти, цуро, шеташ сама
Шаренијем ливадама.

Све је то улепшавано цвркутом птица, блејањем оваца и јагњади. Онда се, после бербе, одржавала игранка на Краљевом брду, и тако до заласка сунца. Посебну драж чинило је захватање воде са извора за пиће и арч, а таквих извора је било у Сувом Долу доста: Каћа, Кула, Чесмица, Ћериз, Телетњаче, Стублина испод бора, Каменача. На тим изворима су домаћице белеле платно, а девојке почињале љубав, мамили су их за момке, сазнавале тајне љубави, давале момцима обележја (Обиљежје), умивале хладном водом лице, смејале се и веселиле, звекетале суђем, ломиле тестије, мирисале цвеће, плакало се због љубави, патило и певало, то су радили млади, а старији су избегавали да се ту нађу, а ако су се ту задесили, били су радосни и жалили своје младалачко доба, у којем нису имали такве слободе понашања. По правилу, у таквим ситуацијама проламала се песма девојака:

Јорговане, твог ми цвета
Што не цветаш то због лета.
Цветај плави јорговане,
Са далека дођ драгане.

«Обиљежје» — значи поклон и чин који је обавезивао вољене на верност у љубави а најчешће се завршавао браком. Девојка је од момка добијала новац или вретен, све кријући, а даривала га лепо извезеним чарапама.

Света Тројица

Сваке године у јуну Суви До се спремао за своју највећу светковину " Свете Тројице, звану Заветина, када се сабор окупљао на Бору. Сећам се са каквом радошћу би домаћини клали јагњад, јер је требало дочекивати пријатеље из далеких села из којих је долазила омладина. Строго се водило рачуна да се пријатељима пружи што веће гостопримство како селу «не би отишао образ». Заветина се славила само један дан. Село се веома радовало песми оних који су долазили из многих праваца, а нарочито младих који су хтели да сретну неку нову љубав, или су очекивали своју симпатију. Пријатељи су долазили пре подне, обилазили рођаке, срчане пријатеље, остајали на ручку. После тога се ишло на сабор. Народно

весеље не би почињало док се не сврши молитва у богомољи, а трајало би до заласка сунца. Распевана младост остајала је и дуже. Први сумрак значио је и прво миловање, први пољубац и нада у тајну као да се никада открити неће. Саборшије су увече позивани на вечеру са које би се полазило на игранку, организовану у Задружном дому, па је весеље трајало до сванућа, а онда би се омладина растајала, одлазило се својим кућама.

Долазило је и до свађа на овим скуповима, највише због девојака. Онда би изнад села цикнула пушка и песма мушкараца:

Суходолци, леле вама,
Одвелосмо дику с нама.

Петровдан

Са веселошћу омладина је очекивала Петровдан (12. јул). Уочи тог дана по околним висовима палиле су се ватре, а ми чобани смо желели да нахранимо — напасемо стоку, како би нам планинке што боље припремиле гозбу са кајмаком и другим млечним производима. Пред залазак сунца, девојке, девојчице, невесте, а ретко ко од младића, одлазили су по оранишима и брали ораничко цвеће — петроваче. Од њега би плели венце којима би китили зграде, торове, капије ради здравља и напретка. Момци би заједно са чобанима палили ватре, узимали у руке запаљене клеке и у трку их дизали високо како би и онима другим било видљивије, а било је такмичење чија ће ватра бити највећа. тај општи жамор улепшаван је песмом:

Ој девојко, дођ' овамо
Не могу те гледат тамо.
Дођи мени девојчице
Да ти љубим бело лице.

А онда један леп натпев — савршена песма.

Девојке:

Дођи драги, дођи прије,
Док ми мајка дала није.
Дођи драги испред мрака
Немој да те види мајка.

Момци:

Ој девојко девојано,
Да се женим још је рано
Да се женим рано ми је
Да т' оставим жао ми је.

Крстоноше

Давно, пре рата, причали су ми старији људи, да су селом кроз бујне ливаде, њиве, кромпиришта, конопљишта, ишли коњаници и пешаци са песмом и грајом, а све ради напретка и здравља. Звали су се крстоноше. Имали су задатак да обиђу село, православно. на том путу су свраћали код планинки редом, а оне су пред њих износиле карлице с кајмаком и друге специјалитете. Кажу да би пред њих излазили угледнији Муслимани и молили попа Милутина или Луку да наведу крстоноше и кроз муслимански Суви До што су ови комшијски прихватали. Уз игру коња, кроз тако набујалу природу, певали су:

Крстоноше крста носе
Уз крста се богу моле
Дај нам боже кишно љето
Кишно љето берићетно.

После другог светског рата тај обичај се изгубио јер се сматрало да се њиме накоси више штете него користи.

Моба

Магла је падала на Пештерско поље. Росна густа трава тражила је косаче да јој рок не прође, па су и јутра била лепша него обично. Уз све буђење у јутарњу живост села, када још сунце не би помолило лице, до нас су допирали звуци чекића и наковња и брусева о косе и њихов резак фијук кроз траву.

Тек када сунце својим зрацима савлада маглу, окупљало се двадесет до тридесет косача — моба. Они изаберу косбашу, косача који ће ићи напред, јер ће он моби давати лепши распоред косача, да се брже и лепше коси а да се људи не заморе. Косбаша узима брус, оштри косу, и тим оштрењем настоји да закоси све косаче. Он то машући косом примети па тек ако му време дозволи оштри други пут. Он диктира и оштрење коса. Многи узвикују. «Ах што моја коса 'оће». Други приговарају да косаче треба добро нахранити па да буде добра косидба:

Суруџана цвеће бере,
А шишара земљу дере.
Кајмакама омишане,
Киселицу разгалушу.

Дакле, од хране зависи и учинак у косидби. Истина је да домаћини мобе долази до косбаше, који за собом вуче косаче и «кара» га да не жури, да не поломи људе, да им омогући повремени одмор, да запале цигарету. Кажу да је косачки рад врло тежак, најтежи у пољопривреди, па се они за то и припреме. Обично су само у дугим гаћама и белим кошуљама и обавезно са појасом. Кажу да је најбољи онај појас који се може провући кроз прстен. Појас су ткале девојачке руке свом ђувеглији. Уколико би у пољу било више моба, између њих постоји такмичење: ко ће направити бољи ред косача, ко ће боље покосити и ко ће лепше запевати, те косачке песме могле су се чути у Сувом Долу, Ђерекарима, Ивбоју, Грацу, Лескове:

Шер девојка покрај мајке села
Па болесну упитала мајку:
— Мила мајко, весела ти твога,
Што те питам право да ми кажеш:
Кад си била у мојој младости,
Колико си имала јарана?

— Ћери моја право ћу ти казат:
Имала сам четири јарана,
Два жењена а два нежењена
Ожењени жене попут ваше
Млади момци памет помераше,

. . .

Ој ливадо, ој ливадо, зелена ливадо,
Што си тако, што си тако с?зелена полегла
Синоћ су ме, синоћ су ме погазиле овце
Синоћ овце, синоћ овце, а јутрос девојка.

Чешће сам те пута Рајка
Пољубио него мајка
Више пута преко руку
Преврћао на јабуку.

С песмом је почињао и сваки закос, уз понеки пуцањ из пиштоља јер и то је део весеља, певала је младост:

Љубио сам цуру Росу
У ливади на откосу.
Крадом више миловање
Остаде ми у сећање.

По јулском врелом сунцу пољем су хитале жене и девојке да косачима доносу ручак, са тепсијама на глави, корпама у рукама, а обучене у дивне свилене бијеле димије и хаљине са којима се ветрић поиграво, са белим лепим марамама преко лица до очију како би лице сачувале од сунца за идуће саборе, па су момци певали таквим лепотицама:

Ево браће, ево Пештерана
Који љубе цуре код оваца.
Нема лица к'о у чобаница
Пољубаца ко у Пештерана.

Сећам се многих заједничких моби Срба и Муслимана, нарочито Суходолаца и Ђерекараца, и никада нико није запамтио да се неко на тако веселој моби посвађао или певао неку непристојну песму која би вређала некога по било ком основу, него загрљени често би кликнули:

Ми смо браћа, ми смо другови
Ко јабука кад се располови.

Тако великој моби спремао се ручак, бирјан, пита, слатка тепсија, кисело млеко и мед.

Камо среће да је и данас тако. Мобе су скоро изумрле, а ако их и има, нису веселе као некада: као да људи иду на кулук.

Лађевац

Најлепше успомене остале су у сећању генерацијама које су одлазиле на сабор — Лађевац. Припреме су вршене одмах након петровданских сабора. Многи момци нису косили већ се одмарали да сачувају и прикупе снагу за бацање камена с рамена на Лађевцу, јер је тамо конкуренција највећа.Из Сувог Дола на тако великом такмичењу учествовали су учитељи пок. Момо Поповић и пок. Ахмед Дестановић из Ђерекара, чијој су се младости дивили саборлије, Сука Дуровић, старија генерација од њих, пуних тринаест година носио је победу у бацању камена. Заменили су га Момо и Ахмет.

Суводолци су се припремали за Лађевац, тај највећи и најлепши сабор. Својом песмом, младошћу, слогом и одважношћу привлачили су пажњу на себе. Уочи тог дана, Илиндана — Алиђуна, другог августа, у селу је владала живост, носила се одећа на пеглање, тренирао се глас и текст песама које ће се певати, шминкало се и уговарао полазак. Са свитањем дана кроз село су пролазили саборлије из Штавиње, Доње и Горње Пештери, а Суходолци су полазили касније. За пут од два и по сата једино пешке (Суви До — Лађевац) носила се свакодневна одећа и обућа, а саборска, лепо спакована, облачила се тек у шумарцима надомак места где

се сабор одржавао. Многи момци су пеглане панталоне носили преко руку, а путовали у кратком вешу. Свако је тражио најпогодније место — бујне четинаре где ће се пресвући. Осећала се живост у шумарцима, кроз шапутање, смејање и наређивање одеће.

Немирне момачке очи тражиле су да кроз густе четинаре бар за тренутак угледају тајну какву још нетакнуту и очаравајућу женску лепоту.

Огромна маса би већ прекрила пропланак — огољено брдо на којем би се играло по неколико кола, па се могло играти где се пожелело. Воде није било у близини, па су је људи допремали на коњима у буцатима (бурад од дрвета) и продавали ожедњелим саборлијама. Када би се огладнело, вадиле се колачи — пресукачи и гурбије припремљене специјално за сабор. Свако село је имало чувара ствари које су остављене у прикрајку шуме и за ту услугу се плаћало симболично. То је био заједнички сабор Муслимана и Срба и истинског братства и јединства. Никада се ни из једне групе људи, без обзира да ли долазили са Пештери, из Бихора или било ког другог краја, није могло чути нешто непријатно што би људе раздвајало. Није запамћено да је, например, било свађе или туче међу људима различитих верских и националних опредељења.

На Лађевцу се одржавала и коњска кошија. Дуго година је прво место заузимао коњ пок. Суља Калића из Крушнице. Скуп је изгледао тако као да су се сва весеља овог света ту пренела. Лијепе песме у напеву момака и девојака давале су чар свему.

Ој планинске вите јеле,
Што сте тако потамњеле
Од снегова и од кише
А од ветра понајвише

Момци:

Вита јело потресана,
Поздрави ми мог драгана.
Поздрави га па му кажи
Да га моје срце тражи

Девојке:

На Лађевцу су се окупљали становници Пештери, Бихора, Лимске котлине, Штавице, околине Рожаја, па су се ту могле чути многе лепе и разноврсне песме које је омладина испевала и спонтано вршила селекцију. Одатле је у Суви До донесена песма:

Смиљевицо ти једина,
Најлепша си од планина.
Смиљевицо, ти планино,
Ти најлепша питомино
Под врхове модре твоје
Пландов'о сам овце моје.

Весеље на сабору је трајало до пред залазак сунца и у повратку редовно нас је затицала ноћ. Тад се чује и зна ко се коме допада. Резултат тог скупа увек се завршавао по неком удајом или веридбом. Верност у поштовању дате речи «да» или «не» није се смела погазити. Због тога су неких година избијале туче, стицао се омразлук.

Претило се, па су морали да се мешају и муслимани да измире завађене око девојке, и да поврате раније пријатељство. Најчешће би се то завршавало браком.

Борба боровница

На Лабљему би се спонтано омладина Сувог Дола, Бапче и Буковице договорала у који дан ће поћи у Понорац и Лабланов до у зајединичку борбу боровница. То је као неки центар на планини Крстачи (н.в. 1755 м) подједнако свима удаљено место. У борбу су одлазили мали и одрасли. Момци би пошли напред да би од јелове коре направили лабуре (посуде за боровнице) које би даривали девојкама или неком другом. Е, како је то изгледало лепо када би се младеж разилила по четвртима Понорца и певала:

Под јелове седо' гране
Да те чекам мој драгане.
Ал' ето ти облак кише
Не могу те чекат више.

Девојке:

Ој девојко, моје мило,
На твоје бих спаа'о крило;
И на твоју десну руку
Слаће него на јастуку.

Момци:

У самој долини Понорца, на зеленом пропланку, крај пута и извора, спонтано би настала игранка, на чистом ваздуху, засићеном мирисом боровнца и читинара, а планином Крстачом проламала се песма:

Ој младости, пусто лоба
Жалићу те све до гроба.
Брже л' моја младос' мину
Као магла низ планину.

Није младос' премен куће
Да се баци на да трупе
Није младос' ко рајска
Па да тече до вијека.

То је била лепша страна живота у Сувом Долу и то је оно што је људе везало за овај тамни вилајет, без пута, струје, без воде, уз гробове предака и лепе комшијске односе и поверење. Тај део села већ дечи на увео цвет, јер је готово опустео. О њему ће многи певати јоа дуго јер су најлепши део живота провели овде.

Milomir Popović

THE SERBIAN CUSTOMS IN SUVI DO II

Suvi Do is a village on Pestera divided into parts, one inhabited by the Serbs and the bi Muslims. Both with some exceptions, came from Montenegro in XIX century. The Serbs have preserved many old customs which are mostly Montenegrin but have over the last much of their originality and gained characteristich specific to this region. Mostly, these customs were manifested during the religious ceremonies which drew together the old and the young. The religous rites and ceremonies were accompanied by fun, dances, and songs which are partly mentioned in this work, and seem to be rare in this shape and form.

Прим. др Властимир Илић
Др Слободан Илић
Медицински центар
Нови Пазар

УДК 312
Примљено: 1. 09. 1990

ПОПУЛАЦИОНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НОВОПАЗАРСКОГ СУБРЕГИОНА

Неке демографске карактеристике становништва општина Нови Пазар, Сјеница и Тутин обрадићемо као јединствено подручје — новопазарски субрегион. Све три општине имају доста заједничких карактеристика, како са свог историјског, тако и са националног, економског и културног становништва. Ове три општине спадају у економски неразвијене, а Тутин чак у изразито неразвијене општине у Србији, са свим карактеристикама заосталости у укупном друштвеном развоју.

Становништво све три општине је мешовито, највише муслиманско. Општина Нови Пазар, према попису из 1981. године[1] имала је 74.000 становника, од чега 67,2 % Муслимана и 29, 5 % Срба; општина Сјеница имала је 35.570 становника, са 68 % Муслимана и 28,9 % Срба. На територији општине Тутин било је 32.779 становника од чега 91,9 % Муслимана и 7 % Срба.

Циљ рада

Желимо да укажемо на неке показатеље из виталне статистике овог субрегиона који су релативни за популациона кретања и да их упоредимо са сличним показатељима других општина са територије региона Краљево. Ти акценти се односе на анализу рађања по паритету и национној структури, на однос порођаја и прекида трудноће, на наталитет и фертилитет, смртност одојчади, те старосну структуру у краљевачком региону.

Наш материјал

Прво смо обрадили 16.547 порођаја, које су се последњих десет година (1976-1985) породиле у Породилишту Гинеколошко-акушерског одељења у Новом Пазару. Породиље су све са територије Новог Пазара, Сјенице и Тутина. Један број

Национал-ност	Број порођаја	Бр. жена са 1,2,3 порођ.	Бр. жена са 4 порођаја	Бр. жена са 5 порођаја	Бр. жена са 6 порођаја	Бр. жена са 7 порођаја	Бр. жена са 8 и више порођ.
Српска	3101	2905	103	55	17	14	7
%	18,75 %	93,6 %	3,22 %	1,8 %	0,55 %	0,45 %	0,22 %
Муслиманска	13.446	11.444	1065	481	243	94	119
%	81,25 %	85,1 %	7,9 %	3,5 %	1,8 %	0,7 %	0,88 %
Укупно	16.547	14.349	1168	536	260	108	126
%	100 %	86,7 %	7,05 %	3,23 %	1,57 %	0,65 %	0,76 %

Табела 1. Структура порођаја по националности и паритету

жена са територије Сјенице и Тутина порађао се у породилиштима тих општина. Те жене нису обухваћене овом анализом. Нису обухваћене ни оне жене које су се породиле ван субрегиона, а пореклом су из ове три општине. Као што се из табеле 1. види, од укупног броја породиља, 13.446 (81,25 %) су Муслиманке, а 3101 (18,75 %) су Српкиње. Према попису тај однос је 67,2 % : 29,5 %[1], у корист муслиманске националности. Највећи проценат породиља је у групи до три порођаја. Код жена српске националности тај проценат је 93,6 % од укупно 3101 породиља колико је било код те националности. Муслиманки до три порођаја било је 85,1 %, рачунато на 13.446 порођаја. Код Муслиманки је знатно већи проценат порођаја са четири и више порођаја (14,9 %) у односу на српску националност код које тај проценат 6,4 % рачунато на укупан број порођаја из сваке групе. У табели је дат упоредни преглед шест група где су разлике значајне.

Порођаји уз стручну помоћ после рата били су изузетно ретки на целој територији. Касније, формирањем породилишта, број порођених жена уз помоћ бабице стално се повећава: у Новом Пазару, например, већ 1965. године се порађало у породилишту 46 % жена[3]. Тај процес је у нашој средини текао споро захваљујући обичајима, сујеверју, непросвећености, верској заслепљености, који су спутавали сваку иницијативу и слободу жене овог краја.

Последњих 10 година, проценат порођаја уз стручну помоћ из године у годину се повећава (Таб. бр. 2). У 1979. години у породилиштима је рођено 67,1 % деце да би у 1987. години тај проценат износио 97,2 %.

Година	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.
Укупно живорођених	3272	3254	3201	3229	3226	3252	3241	3254	3245	.
Рођено у породилишту	2197	2431	2807	2825	2933	2930	3091	3156	2676	.
Проценат рођених у породилишту	67,1	74,7	80,8	86,9	87,5	90,1	90,4	94,9	97,2	-
Бр. sectio caesarea	56	65	65	94	92	130	128	174	184	208
Проценат sectio caesarea	2,5	2,6	2,5	3,3	3,2	4,4	4,3	5,6	5,8	7,7

Табела бр. 2. Порођаји уз стручну помоћ у субрегиону Нови Пазар
за период 1979-1988. године[5]

Број порођаја завршених царским резом (sectio caesarea). У 1979. години 2,5 % порођаја је завршено царским резом, а у 1988. години 7,7 % (Таб. 2). Овај проценат је рачунат на укупан број породиља у породилиштима у Тутину, Сјеници и Новом Пазару. Сви пружени патолошки порођаји започети у суседним породилиштима шаљу се у Породилиште Нови Пазар где се већина од њих завршавају царским резом. У Новом Пазару једино и постоје услови за оперативно завршавање порођаја, операциона сала, кабинет за трансфузију и одговарајуће стручно особље.

У табели 3. дати су међусобни односи порођаја за последњих 20 година, као и однос порођаја и побачаја у нашем субрегиону. Број порођаја има тенденцију постепеног пада, док се број побачаја повећава. Пре 20 година, однос порођаја и побачаја је био 2,9 : 1,0 у корист порођаја,[2] док је у 1985. год. тај однос 1,1 : 1,0. Прекид

трудноће у овој средини значајна је метода у регулисању рађања. У 1967. години број прекида трудноће на 1.000 жена фертилног доба био је 58,5,[7] а у 1985. год. 83.

Година	Бр. порођаја	Бр. побачаја	Однос порођ. и побачаја
1965.	3.954	1.352	2,9 : 1,0
1976.	3.580	2.335	1,5 : 1,0
1985.	3.241	2.940	1,1 : 1,0

Табела бр. 3. Однос порођаја и побачаја за период 1965-1985. год.[7]

Општина	Нови Пазар	Сјеница	Тутин	Краљево	Крушевац	Чачак
Бр.жена фертилног доба (15-49 г.)	19.234	8.839	7.406	32.213	34.730	29.780
Живорођена у 1983. год.	1.703	658	865	1.740	1.910	1.634
Фертилитет	88,5 %	74,4 %	116,8 %	54,0 %	55,0 %	48,8 %

Табела 4. Фетилитет у региону Краљево[8]

Фертилитет, тј. број живорођене деце на 1.000 жена, фертилног доба (15-49 година) је у нас доста низак. У Тутину чак дуплo већи него што је у Краљеву, Чачку или Крушевцу (табела 3). Заједнички индекс фертилитета за субрегион у 1983. години износио је 93,2 док је 1967. године био 115,[7] што је у складу са већ изнетом констатацијом да је наталитет из године у годину у благом паду.

Укупно порођ. на 1000 становн.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.
Србија сан САП	81.343	80.917	75.436	78.872	80.379	79.245			
На 1000 становн.	14,8	14,3	13,2	13,8	13,9	13,7			
Нови Пазар	1647	1694	1663	1734	1703	1733	1758	1764	1788
На 1000 становн.	23,6	23,2	22,3	23,0	22,2	22,3	22,0	22,0	22,0
Сјеница	727	665	652	654	658	631	620	672	649
На 1000 становн.	19,1	18,9	18,5	18,3	18,2	17,3	16,6	17,8	16,9
Тутин	898	895	886	841	865	888	883	818	808
На 1000 становн.	28,1	27,8	27,0	25,1	25,4	25,5	24,5	22,6	22,1

Табела 5. Наталитет у Србији и у субрегиону Нови Пазар за период 1979-1988. година 6,7,8,9,10.

Ипак наталитет у овом субрегиону у целом послератном периоду, као и данас је највећи у Србији, изузимајући Косово.

Смртност одојчади (од 0-12 месеци старости) је висока у све три општине са тенденцијом пада последњих 10 година (Таб.6).

Година	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.	1887.
Н. Пазар: Умрло на 1000 живо рођ.	102	87	75	75	69	60	89	63	38
Промил	61,9	51,4	45,1	43,3	40,5	34,6	31,2	35,7	21,2
Тутин: Умрло на 1000 живо рођ.	64	36	39	34	29	30	30	29	23
Промил	71,3	40,2	44,0	40,4	31,2	33,8	33,9	35,4	28,4
Сјеница: Умрло на 1000 живо рођ.	29	32	29	18	23	13	7	15	13
Промил	39,8	48,1	44,5	27,5	35,0	20,6	11,2	22,3	20,0
Србија ван АП: Умрло на 1000 живо рођ. у пром.	25,5	23,5	23,8	23,1	22,7	22,2	-	-	-

Табела 6. Смртност одојчади на субрегиону за период 1979-1987. год. 6,7,8,9,10.

Стопа смртности одојчади данас је прихваћена као поуздан индикатор општег и здравственог стандарда у одређеној средини. Стопа смртности одојчади обухвата и смртност новорођенчади од 0-7 дана старости. У периоду 1979-1984. године у породилишту у Новом Пазару рођено је 9.343 новорођенчади. Од тога броја умрло је у првих 7 дана живота 70 новорођенчади или 7,4 на 1000 рођених. У следећих 5 година (1984-1989) било је 10.742 порођаја у Породилишту. Умрло је у првих 7 дана 20 новорођенчади или 0,9 на 1000 новорођених.

Највећа смртност била је код недоношених новорођенчади, затим по броју долазе урођене аномалије главе, трупа, срца и, на крају, порођајне трауме.

Када се анализира годишња смртност новорођенчади за период 1979-1989. година, запажа се стални знатан пад смртности новорођенчади. Развој гинеколошке службе, саветовалишта за труднице, ултразвук, ЦТГ, амниоскопија, увођење сталног дежурства гинеколога у породилишту, највише су допринели паду смртности новорођенчади. У саветовалишту за труднице на време су дијагностикована патолошка стања која су на време и лечена, те су мајке рађале здраву децу. Нарочито је значајно на време откривање шећерне болести код мајке, ЕПХ гестозе, Rh имунизације, инсуфицијенција грлића материце и др.

Година	1976.	1978.	1980.	1982.	1984.
Нови Пазар	1.224	1.157	1.160	1.229	1.245
На 1000 становника	18,4	16,7	15,9	16,3	16,0
Сјеница	682	567	452	456	438
На 1000 становника	18,3	15,0	12,9	12,8	12,0
Тутин	796	684	713	664	688
На 1000 становника	25,7	21,5	22,1	19,8	19,8
Србија ван САП	36.877	30.188	27.963	24.227	21.367
На 1000 становника	6,8	5,5	4,9	4,2	3,7

Табела 7. Природни прираштај у Србији и у субрегиону Нови Пазар од 1976-1984. године 4,5,6,7,8.

Последице такве експанзије наталитета и природног прираштаја у послератном периоду, довеле су до великог пораста младог становништва овог субрегиона (табела 8).

Општина	Укупно становника	Становника од 0-24 г.	%
Краљево	121.622	42.966	35,35
Крушевац	132.972	44.981	33,82
Чачак	110.676	38.193	34,50
Нови Пазар	74.000	37.762	51,02
Сјеница	35.570	19.078	53,63
Тутин	32.779	19.447	59,32

Табела 8. Добна структура у региону Краљево

Упоређујући становништво од 0 до 24 године живота у региону Краљево, процентуални однос те популације у економски неразвијенијим општинама субрегиона Нови Пазар, према развијеним општинама Краљево, Чачак и Крушевац је 1,58 : 1,0.

Дискусија и закључак

Новопазарски субрегион има своју специфичност како у друштвено-економском развоју, тако и у историјским особеностима. Наталитет, смртност одојчади и природни прираштај су високи. Младо становништво је у експанзији. Таква демографска карактеристика доноси низ друштвених, социјалних и здравствених проблема у средини у којој је национални доходак иначе мали. Подручје брдовито-планинско, ретко насељено, пољопривреда екстензивна, индустрија недовољно развијена, број незапослених особа је велики и стално се повећава.

Ниска здравствена култура, лоши економски услови и фанатизам, најизразитији су у породицама са високим наталитетом. У таквим породицама рађа се осморо и више деце. Њих је било у овој анализи са преко 8 порођаја, 0,36 %, док их је за период 1963-1972. год било 2,6 %.[3]

Анализом паритета код наших порођаја може се, као и код других аутора, закључити да запослене жене, из урбаних средина са бољим социјално-економским животним условима имају мањи број порођаја. Поред тога, сматрамо да планирање породице у таквим срединама мора да буде брига свих друштвено-политичких организација, просветних установа, месних заједница, социјалних и здравствених организација и сл.

Литература

1. Билтен Републичког завода за статистику, Београд, 1982.
2. Илић С. и Илић В. Употребљивост дијагностичких информација [illegible] фетуса [illegible]. III републичкој конференцији о примени ултразвука у медицини и дијагностици, Врњачка Бања, 1985. године.
3. Илић В. Епидемиологија побачаја и наталитет у новопазарском крају, Југословен. гинек. опстрет. 14:345, 1974.
4. Илић В. Место [illegible] у акушерској проблематици, XVI гинеколошко-акушерска недеља СЛД, Београд, 1972.
5. Илић В. Илић С. и Андрић М. Популационе карактеристике новопазарског субрегиона, X конгрес лекара СР Србије, Зборник радова II, Галеника, Београд, 1988.
6. Општине у Србији 1980, републички завод за статистику, Београд, 1981.
7. Општине у Србији 1982, Републички завод за статистику, Београд, 1983.
8. Општине у Србији, 1985, Републички завод за статистику, Београд, 1988.
9. Општине у Србији 1986, Републички завод за статистику, Београд, 1986.
10. Саопштења Републичког завода за статистику Одељење у Краљеву. — Билтен догађаја 1985, 1986, 1987, Краљево
11. Статистички подаци, МРЗ Краљево, Републички завод за статистику, Одељење у Краљеву, Краљево 1986. године.

Prim. dr Vlastimir Ilić
Dr Slobodan Ilić

POPULATION CHARACTERISTICS OF THE NOVI PAZAR SUBREGION

The Novi Pazar subregion consists of three municipalities: Novi Pazar, Sjenica, and Tutin. All of them are economically undeveloped with all characteristics of backwardness in social development. The health service does not meet the needs of the population which is 76.3% Muslim and 21.8% Serbian (according to the 1981 census).

The authors point to certain facts from the vital statistics which are relevant to the population movement of this subregion and compare them to the same parameters of other developed municipalities in the region Kraljevo. The accents are on the analysis of birth by parity and national structure, the relation between births and abortions, natality and fertility rates, and the age structure of the Kraljevo region.

By analyzing 16547 births in the past 10 years, we have noticed that there were 81,25% child-bearing women of Muslim origin 18.75% of Serbian origin. 93.6% of the Serbian and 81.1% of the Muslim women gave up to three births. 14.9% of the Muslim and 6.4% of the Serbian women gave from 4-10 births.

The relation between births and interrupted pregnancies in the past 20 years has greatly changed favorin the abortions. In 1965, the fraction was 2.9 births to 1 abortion, in 1976 5:1, and in 1985 1.1:1. In the last 10-year period, the number of abortions increased by 2.5 times compared to the last period.

The number of births with professional help is ever increasing. So, in 1979 67.1% of the women gave birth in the local hospitals, while in 1987 that percentage reached 97.2 of the total number of births.

The fertility rate (number of births to 1000 women of the fertile age) is extremely high here. In 1985 it was 93.3% on average while in the developed municipalities of the Krusevac, Kraljevo, and Čačak regions it was 54.5%. The result is a high natality rate which was 20.3 per thousand in Serbia in 1987, and within the autonomous regions, 13.0 per thousand. The result of heigh natality rate is a muchlarger percent of the young people compared to more developed areas of Serbia. In our subregion 54.3% of the population is younger than 24 years of age, while in Čačak, Kraljevo, and Krulevac it is 34.5%.

ОСВРТИ, МИШЉЕЊА, КРИТИКЕ

Др Ејуп Мушовић
Музеј »Рас«
Нови Пазар

УДК 949.1(947.11)
Примљено 1. 08. 1990 год.

ПРВИ ПИСАНИ ПОМЕНИ О НОВОМ ПАЗАРУ

Колико знамо први писани помени о Новом Пазару потичу из 1461. и 1462. године и из дубровачке су кореспонденције. Оба та документа чувају се у Хисторијском архиву у Дубровнику.

Пошто ова два документа помажу да се приближно одреди година формирања Новог Пазара.

По досадашњим сазнањима оснивање Новог Пазара, старог више од пет стотина година, треба ставити између 1455. и 1642. године. Наиме, 1455. године узима се као година када је област Бранковића, у чији састав се налазио рашки, касније новопазарски крај, дефинитивно признала турско-османску власт. Дефинитивно због тога што су Турци-Османлије имали своје поседе много пре, још 1396. године у неким овдашњим значајним пунктовима: Звечан, Јелеч, Глухавица. Из 1455. године потиче први попис ових крајева и то: Област Бранковића[1] и Крајиште Иса-Бега Исхакбеговића.[2]

У оба назначена пописа уписана је већина насеља у садашњем новопазарском крају, а о Новом Пазару нема ни помена. То би требало да значи да тада он још није био формиран. Шта више, на месту где се сада налази Нови Пазар, уписана су два села: Парице и Поток. То су доскоро биле посебне махале у Новом Пазару, а сада се налазе у ужем делу града. Да је Нови Пазар постојао 1455. године, онда се не би пописивала села, чијим је, можда, обједињењем формиран Нови Пазар.

Као границу — годину, после које није могао бити формиран Нови Пазар, узели смо 1461. када се он под тим именом помиње у дубровачким документима.

Први документ у коме се Нови Пазар помиње потиче из септембра 1461. године и везан је за трговину. Није му садржај баш славан јер се говори о некаквој крађи робе у Новом Пазару. Управо то је судска тужба Кривичном суду у Дубровнику, извесног Наталиса Стјепана Наљешковића из Дубровника, који тужи Наталиса Дамјана Саркочевића, дубровачког трговца, стално настањеног у Новом Пазару. Тужилац је оставио метражну робу код туженог у Новом Пазару али је она покрадена. У оригиналу тај документ гласи:

Die X septembris 1461.

Natalis Stephani de Nale et eius fratres coram domino Judice de Criminali, quorum caput fuit ser Zupanus de Bona, lamentum dedit dicens, quod cum Lucas frater dicti Natalis dimisesset in domo ser Natalis Damiani de Sorgo in **Nuol Pasar**, loco Scauonie jurisdiktionis Theucrorum, unam peciam panni de 30 viridi sptuaginta ragusei et brachia viginti octo de panno de sptaginta portate raguse, furati sunt sibi de dicta domo dictam peciam et dicta brachia de panno, quare.

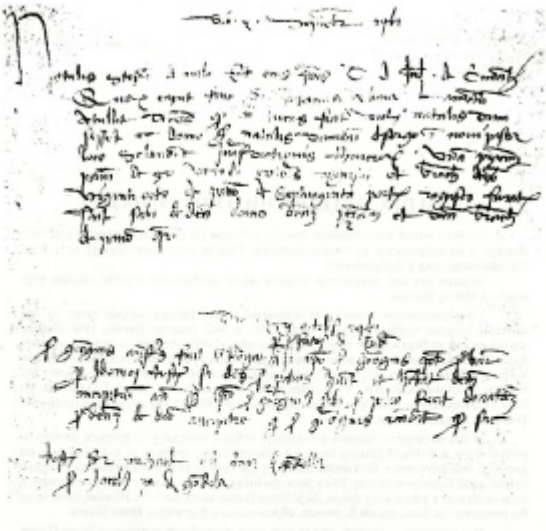

Документ из 1461. у коме се помиње Нови Пазар

Превод

Наталис Стјепан Наљешковић и његова браћа донио тужбу је пред господина суда Кривичног суда којем је председавао господин Жупан Бунић, говорећи да су његовом брату Луки који је остављо у кући господина Наталиса Дамјана Соркочевића у Новом Пазару у Србији, у месту под турском влашћу, један комад сукна дубровачког од 50 ? зелене боје и двадесет и два лакта сукна од седамдесет дубровачке мере, украли из те куће споменуто сукно, стога (тражи да се поведе поступак).[3]

Други документ у коме се помиње Нови Пазар потиче из 1462. године. У ствари, то је извод из записника Већа који нас упућује на то да је тада Веће упутило писмо у Нови Пазар Иса-бегу Исхакбеговићу и дубровачким трговцима. Нажалост, садржина тих писама није позната. Оригинал тог документа гласи:

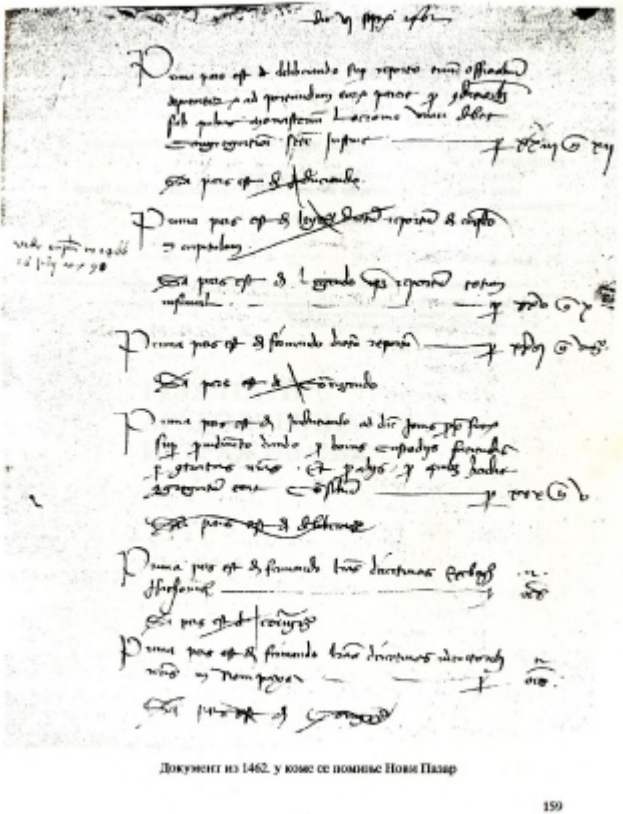

Документ из 1462. у коме се помиње Нови Пазар

Die VI septembris 1462.

Prima pars est de firimando litteras direktiuas Excbegh Isachouich — per omnes
Sekunda pars de corrigendo
Prima pars est firimando litteras markatoribus in Nui Pazar — per omnes
Sekunda pars est de corrigendo.

Превод

Први предлог је да се потврди писмо упућено Иса-бегу Исхаковићу — једногласно
Други предлог је да се поправи — одбијено
први предлог да се потврди писмо упућено трговцима у Нови Пазар — једногласно
Други предлог да се поправи — Одбијено.[4]

Напомене

---

1. Област Бранковића, опширни катастарски попис из 1455. године (Х. Хаџибегић, А. Хаџић, Е. Ковачевић) Сарајево 1972. године.
2. Х. Шабановић, Крајиште Иса-бега Исхаковића, збирни катастарски попис из 1455. године, Сарајево 1964. г.
3. Хисторијски архив Дубровника: Lamenta de foris, vol. 33 f°76^v.
4. Хисторијски архив Дубровника: Cons. rog. кн. 17. стр. 130^v.

РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Др Војислав Јовановић
Филозофски факултет
Београд

УДК 930.26
Стручни чланак
Примљено 1. 09.1990. год.

ИЗВЕШТАЈ О АРХЕОЛОШКОМ ИСТРАЖИВАЊУ НЕКРОПОЛЕ ЦРКВЕ 4 НА ПАЗАРИШТУ У 1990. ГОДИНИ

О оквиру овогодишњег програма археолошких истраживања средњовековног Трговишта на Пазаришту, настављено је ископавање некрополе Цркве 4. Радови су трајали од 13. августа до 1. септембра.[1]

То је била друга кампања радова на овом локалитету. Наиме, Црква 4 откривена је случајно 1987. године приликом постављања антиерозивних камених сухозидних подзида ради заштите Цркве 1 од одроњавања са оближњег брда Самар.[2] Тада је обављено кратко, најнужније археолошко истраживање да би се утврдили величина и намена новооткривене грађевине. Подсећамо на околност да је Црква 4 саграђена на крају једне мале уске терасе формиране усецањем стрме брдске падине само двадесетак метара северно од Цркве 1.[3] Земљиште је условило да се некропола могла развијати само на уском простору западно од цркве. Године 1988. Црква 4 је археолошки истражена и том приликом је у њој и у делу њене порте истражено 46 скелетних гробова.[4] године 1989. због недовољних средстава, на Цркви 4 обављени су само конзерваторски радови.[5] На тај начин је ова мала грађевина која нема олтарну апсиду и више личи на кућу него на богомољу, укључена у археолошки парк на Пазаришту као особен сакрални споменик средњовековног Трговишта (Сл. 1).

У току двогодишњих радова истражено је 25 гробова тако да укупан број до сада истражених гробова некрополе Цркве 4 износи 71. Уколико би рачунали и двојне гробове и гробове са остацима више сахрањених индивидуа, њихов укупан број на некрополи износио би најмање 92.

У погледу начина сахрањивања све овогодишње појаве биле су већ раније уочене приликом ископавања Цркве 4 и осталих некропола некадашњег Трговишта. Могло би се напоменути да су гробови истражени ове године садржавали у већем броју него раније, остатке дрвених ковчега и гвоздене клинове чији се број креће од 1 до 12 примерака по једном гробу.

Што се надгробних обележја тиче, само су три гроба: бр. 53, бр. 58 и бр. 62 били покривени плочама од андезитског туфа на којима су плитко исклесане схематизоване антропоморфне представе, добро познате са свих некропола Трговишта и са других гробаља на подручју Старог Раса.[6]

Гробни инвентари забележени су само код девет гробова и били су мање или више оскудни, што је општа појава на некрополама Трговишта.

Од налаза су нађени следећи предмети:

– Једна бронзана »S«-наушница у гробу бр. 51 (Т. I, сл.2). То је друга наушница овог типа забележена на Трговишту, што доказује његову изузетно ретку заступљеност на овом подручју.[7] Датовање »S«-наушнице у оквиру налаза бјелобрдске културе (од половине X до у XII век) за сада би се тешко могло прихватити за примерке са Трговишта.

Сл. 1. Трговиште — Црква 4. Изглед са запада по завршетку конзерваторских радова

— Један гвоздени и веома кородиран прстен отворених крајева у гробу бр. 53.

— Мала метална дугмета лоптастог тела, са дужом или краћом петљом, каткад са позлатом заступљена су са 14 примерака, а потичу из седам гробова. Представљају далеко најбројније предмете у некрополама на овом тлу. Њихов број у појединим гробовима је различит. Наиме, у пет гробова некрополе Цркве 4 нађено је само по једно дугме, у једном гробу два дугмета и у гробу бр. 42, на грудима скелета, седам дугмета (Т. I, сл. 4). Заједно са овим дугметима налазиле су се четири траке од уплетених нити мрке боје које су украшавале горње делове женске одеће (Т. I, сл. 6).

— Један мали гвоздени кородирани клин кратког извијеног тела и масивне трапезасто обликоване главе, у гробу бр. 67 (Т. I, сл. 3).

Од предмета нађених ван гроба издвајају се два.

—Масиван прстен од ливене бронзе, нађен у ископу I. На горњем делу прстена формирана је издужена осмоугаона равна плочица уоквирена одговарајућом урезаном линијом. На плочици је прецизно урезан крст карактеристичног облика (Т. I, сл. 1). Састоји се од једног подужног и два попречна једнака крака. С обзиром на то да попречни краци нису једна поред другог као код тзв. двоструког крста (crux gemina)[8] већ су међусобно удаљени, за овај крст представља посебну варијанту типа двоструког крста. Сви кракови се завршавају орнаменталним проширењима ромбоидног облика. Између кракова смештена су четири троугласта уреза. Прстен је дело искусног занатлије и најзначајнији је међу малобројним прстеновима нађеним на Пазаришту. За његово шире типолошко класификовање и прецизније датовање потребна су посебна истраживања. За сада ћемо га упоре-

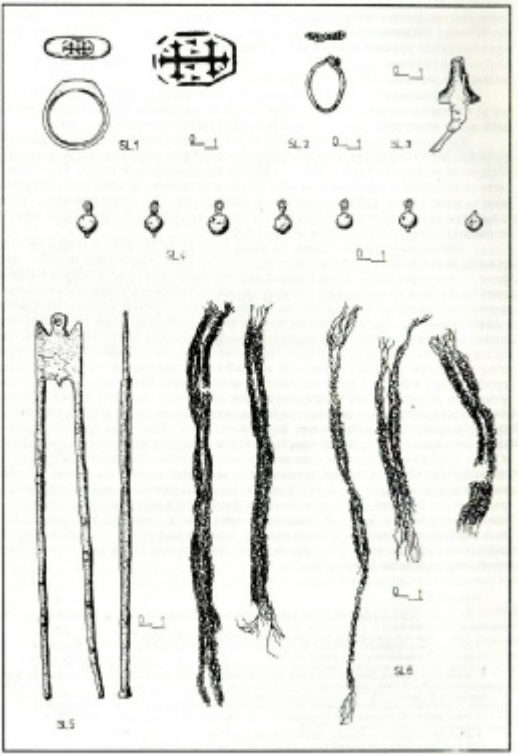

SL.1
0 1
SL.2
0 1
SL.3
0 1
SL.4
0 1
0 1
0 1
SL.6
SL.5

Т. I Трговиште — Црква 4. Избор покретног археолошког материјала

дити само са групом сродних печатних прстенова од сребра или бронзе из Народног музеја у Будимпешти.[9] Главе ових прстенова су округле, плочасте, а двоструки крстови дубље урезани и већином су готово идентични са нашим прстеном. Примерци из Будимпеште датовани су у XII век, што би био и поуздан хронолошки ослонац за датовање прстена из Трговишта.

– Гвоздени корозирани предмет непознате намене нађен на ископу II (Т. I, сл. 5). Састоји се од танке плочице приближно правоугаоног облика и два дугачка паралелна крака кружног пресека чији су крајеви кружно перфорирани.

Керамика је заступљена малобројним фрагментима међу којима преовлађују посуде грубље фактуре за свакодневну употребу, пре свега лонци, затим зделе. Нађени су делови црепуља који омогућују реконструкцију целе посуде. Од орнамената су заступљене хоризонталне плитко урезане линије у комбинацији са валовницом, коси зарези по ободу, пластична трака. Од финије, стоне керамике, треба поменути само фрагменте крчага који је споља и при врху са унутрашње стране украшен белом енгобом а затим зелено глеђосан.

Овогодишња истраживања показала су и то да је Црква 4 млађа од некрополе, барем од њеног крајњег источног дела на коме је саграђена. Наиме, утврђено је да четири гроба залазе под западни зид цркве. Два од њих – гроб бр. 53 и гроб бр. 58 били су покривени плочама од андезитског туфа украшеним стилизованим антропоморфним представама. Откривена темељна зона западног зида јасно показује да су одговарајући делови темеља постављени непосредно на поменутим плочама и над друга два гроба који нису имали надгробне плоче. Према томе, сва четири гроба су старија од црквене грађевине и укопавање најмлађег међу њима означава датум пре којег црква није могла бити саграђена. Ни у једном од ових гробова није нађен ни један предмет на основу којег би се могло приближно утврдити време њиховог укопавања и тиме допринети датовању цркве. У вези с тим подсећамо на важну околност да је приликом истраживања 1988. године у овој цркви, у гробу бр. 43 нађен новац. Реч је о сребрном оболу који припада ковању мађарског краља Јована Хуњадија (1446-1453) и на основу којег се изградња Цркве 4 може приближно датовати у временски оквир који би обухватио једну или две деценије пре почетка његове владавине и неколико година по њеном истеку, колико је новац још циркулисао.[11] Уколико је предложено датовање прихватљиво, располагали би са поузданим ослонцем за приближно датовање двеју поменутих плоча са стилизованим антропоморфним представама, уграђених у темељу Цркве 4, и свих других плоча овог типа као и усправних надгробних обележја која су заједно са њима или одвојено појављују на некрополама Трговишта и на другим гробљима у области Старог Раса.[12]

Напомене

1. Истраживањем је руководио В. Јовановић уз сарадњу Тање Обрадовић, студента археологије, и Зорана [illegible], студента историје уметности.

2. Видети извештај В. Јовановића, у: Новопазарски зборник 11 (1987), 209-211 [illegible].

3. О Цркви 1, видети извештај В. Јовановића, у: Археолошки преглед 26, Београд 1985, 132-137 и Т. LXVI и LXVII.

4. Извештај В. Јовановића, у: НЗ 12 (1988), 147-158.

5. Руководилац је Ђорђе Митровић, конзерватор Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду.

6. Видети извештаје В. Јовановића, у: НЗ 8 (1984) 230 и НЗ 9 (1985) 225-226, као и радове: Д. Поповић – Ј. [illegible], Старо гробље у [illegible], НЗ 13 (1989) 71-91, посебно 82-85; М. Љубинковић, Некропола цркве Св. Петра код Новог Пазара, Зборник Народног музеја VI, Београд 1970, Т. XX, 1 и 3; Ј. Нешковић, Ђурђеви ступови у Старом Расу, Краљево 1984, 19-20 са цртежима 7 и сликом 12; Д. Поповић, Надгробни споменици из цркве Св. Петра код Новог Пазара, НЗ 8 (1984), 56-58 са цртежима 9-12.

7. [illegible] сребрна [illegible] нађена је у дечијем гробу бр. 24 некрополе Цркве 2 на локалитету Табачина, видети поменути извештај В. Јовановића, у: НЗ 8 (1984) 236.

8. Видети у: Енциклопедија ликовних уметности 3, Загреб 1964, 345, s. v. крст.

9. Z. Lovag, Árpád-kori pecsétgyűrűk I, Folia archaeologica XXXI, Budapest 1980, 221-236, сл. 3 и 4.

10. Z. Lovag, нав. дело, 228-231.

11. Уп. извештај В. Јовановића, у: НЗ 12 (1988), 158.

12. Видети литературу наведену у нап. 6.

Др Марко Поповић
Археолошки институт
Београд

УДК 930.26
Стручни чланак
Примљено 1. 09. 1998 год.

РАС-КАСНОАНТИЧКО И СРЕДЊОВЕКОВНО УТВРЂЕЊЕ, VI

Овогодишња систематска археолошка истраживања комплекса средњовековног Раса и остатака касноантичког града који му претходи обављена су у нешто већем обиму него што је то било планирано.[1] Настављени су радови на простору Подграђа, односно у оквирима бедема касноантичког утврђења. након ових радова, који су изведени у току јула 1990. године, започета су систематска истраживања на простору између пута за Тутин и десне обале Рашке, где су откривени остаци једне веће касноантичке базилике. Овај значајан налаз условио је у извесној мери и измену програма ископавања. Одустало се од радова на истраживању средњовековног насеља на Трговишту, која су била планирана за ову годину, да би се сва расположива средства усмерила за ископавање остатака новооткривене базилике.

Подграђе

На простору Подграђа завршена су систематска ископавања у јужном сектору и започета су истраживања остатака источног бедема, где је откривена ситуација знатно сложенија од очекиване, што је условило проширење обима радова.

У јужном сектору започети радови настављени су на простору квадрата XI-XII/5-6. Истражен је касноантички хоризонт до нивоа праисторијског слоја, пошто су горњи млађи слојеви истражени у току претходних година.

На том простору откривени су остаци две грађевине. Старија, грађевина 12, фрагментарно очувана, само делимично истражена, пошто делом залази под северни профил, док је на њен јужни део налегла млађа грађевина 10. Оба њена откривена зида представљају, у ствари, подзиде, између којих се налазила дрвена конструкција. Подзиди су грађени од крупнијег камена, и очувани су само до висине од 40 цм.

Млађој фази касноантичког хоризонта припадала би грађевина 10, која је била грађена од ломљеног, притесаног камена, повезаног жутом глином. Западни зид, који је био у функцији подзида, грађен је од нешто већих блокова камена. Очуван је у дужини од скоро 5 м а дебљина му се креће око 75 цм. Остали зидови су нешто ужи, 65 цм. На споју јужног и западног зида налазе се врата, ширине 115 цм. Посматрана у целини, грађевина 10 спада у ред малих објеката (унутрашње димензије 2,66 X 2,35 м), какви су, уосталом, уобичајени на простору подграђа.

У југоисточном углу просторије откривена је једна већа громада стене, која је пала са падине и при том пробила западни зид грађевине 10. Пад ове стене, с обзиром да лежи на нивоу пода, највероватније се десио у време док је грађевина 10 још била у употреби. Касније, у средњем веку, вероватно због величине ове

стене, простор је насипан и нивелисан за подизање грађевине 11, која је датована у XII век. Грађевине 10 и 12, које припадају касноантичком хоризонту, датоване су налазима добро очуваних слојева, односно уломцима керамике и новцем. Један новчић је са краја IV, или почетка V века, док је други полуфолис Јустина II, кован у солунској ковници 569/570. године.

После завршних радова у јужном сектору започета су истраживања остатака источног бедема касноантичког утврђења. За ове радове изабрана је највећа заравн у оквиру централног сектора, северно од пећинског манастира, која је према истоку омеђена литицама стена. Истраживања ове целине започета су отварањем две сонде (1/90 и 2/90) и три контролна рова (I-III) где се дошло до сличних резултата. На целом простору заравни запажају се моћни слојеви осипине ситног камена и земље, који су се образовали спирањем са виших зона Градине, после коначног разарања и напуштања средњовековне тврђаве. Услед тога, истраживања културних слојева остављена су за идућу годину, а у оквиру припреме за те радове, на целом простору између сонди 1 и 2/90 уклоњени су насипни слојеви. Тако је за истраживање припремљена откопна површина од око 120 м^2. Том приликом откривени су трагови неколико објеката које тек треба истражити.

Источни бедем и његова траса у оквиру ове заравни централног сектора само су делимично откривени. Очишћен је један део у дужини од четири метра где му ширина износи око један метар. Даље према југу траса се губи пошто је ишла самом ивицом гребена над стрмом падином.

Даље праћење трасе бедема настављено је на простору источног сектора. Ту су остаци бедема откривени у дужини од 20 м са траговима капије, која није могла бити у целини истражена јер лежи под великим слојевима осипине. Према првим резултатима може се претпоставити да је у питању тип капије са смакнутим бедемом.

Што се тиче северног наставка овог бедема, његова траса се запажа у контролним рововима и прати се до самог североисточног угла, који у исто време представља и најнижу коту утврђења. Од ове тачке бедем се према западу пео уз литице стена, где ће се наредне године наставити истраживања.

Базилика

Заравак између десне обале Рашке и пута за Тутин спада у оквир Пазаришта и сматрана је делом локалитета средњовековног Трговишта. На том простору систематска истраживања била су планирана након завршетка радова на левој обали Рашке. У међувремену, 1982. године, непосредно уз ивицу пута за Тутин прокопан је ров, широк преко 1,5 м ради постављања цевовода за рибњак. Том приликом у делу канала ближе обали Себечевске реке пресечени су делови зидова а било је откривено и неколико гробова са надгробним плочама, које би се по свом облику могле датовати у другу половину XV и прве деценије XVI века. Већ тада се могло запазити да су гробови тако укопани да негирају остатке зидова грађевине. И поред ових индиција даља истраживања остављена су за будућност.[2]

Нови радови на овом простору били су условљени потребом прокопавања новог водоводног канала. Ради тога у јулу 1989. године прелиминарно је истражена траса будућег водовода, постављена ближе десној обали Рашке. Биле су отворене четири сонде димензија 5 X 2 и управно постављене на будућу трасу. У сондама, које су копане до дубине од 1,5 м где се појавила вода, констатован је само речни насип. То је био разлог за закључак да је у питању део некадашњег речног корита, па је одобрено укопавање цевовода.[3]

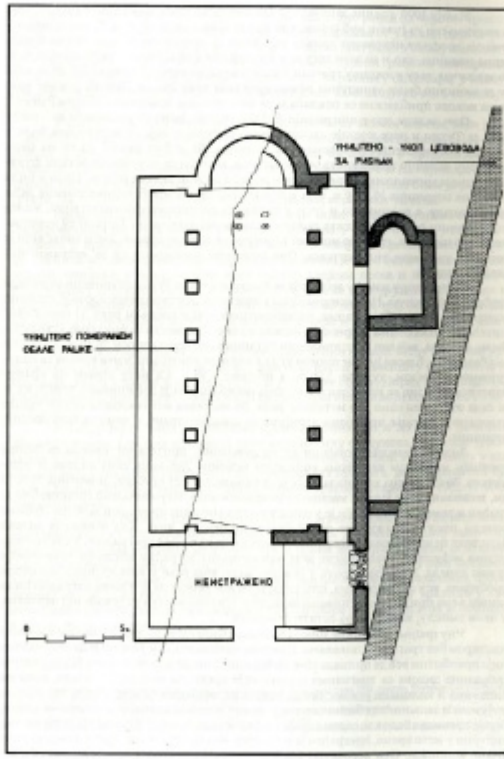

УНИШТЕНО - УКОП ЦЕВОВОДА
ЗА РИБЊАК
УНИШТЕНО ПОМЕРАЊЕМ
ОБАЛЕ РАШКЕ
НЕИСТРАЖЕНО
0
5м

Рас — Базилика, стање после ископавања 1990. године

У мају 1990. године започето је прокопавање трасе водоводног канала, која је постављена уз јужни руб сонде, али ван истраживаног простора. Том приликом у јужном профилу ископаног канала запажени су пресечени остаци зидова и малтерна подница, као и налази тегула у културном слоју. Ово откриће наводило је на закључак да су у питању трагови једног или више касноантичких објеката, који су делимично били уништени померањем тока реке Рашке. Линија јужног профила ископа приближно се поклапала са некадашњом померeном обалом Рашке.[8]

Ови налази, као и они ранији из 1982. године, јасно су указивали да између пута за Тутин и реке постоје касноантичке грађевине које су несумњиво биле у вези са истовременим утврђењем на Градини. То је био разлог да се на овом простору започну археолошка истраживања, како би се откривени остаци функционално и хронолошки определили и добили подаци за даље радове. Прво је била отворена површина 10 X 10 м, која је после открића апсиде базилике ширена даље према западу, а делимично и југу, у складу са расположивим средствима. Услед тога очувани остаци базилике само су делимично откривени. Остали су неистражени део нартекса, простор могућег атријума са западне стране, као и анекс који је постојао уз јужни зид нартекса. Ови простори планирани су за истраживање следеће године.

На простору између десне обале Рашке и пута за Тутин откривени су остаци тробродне базилике. Њен северни брод уништен је дејством речне ерозије, односно померањем десне обале Рашке, највероватније још у средњем веку. И поред овог оштећења, некадашња ширина базилике од око 12 м, могла се поуздано утврдити. Њена дужина, заједно са откривеним остацима нартекса износи 26,40 м. Уз јужни зид базилике, ближе југоисточном углу, налази се призидана мања капела са полукружном апсидом, дужине 5,90 м, а ширине 4,30 м. Са исте стране на прочељу нартекса налазио се још један анекс, чија основа још није дефинисана, пошто му је за сада откривен само део источног зида. До наставка истраживања остаје такође отворено и питање постојања атријума са западне стране, о чему за сада постоје индиције.

Зидови базилике грађени су од ломљеног, притесаног камена са белим кречним малтером као веома солидним везивом. Дебљина свих зидова је уједначена, 70 цм. Јужна колонада, коју је сачињавало шест стубаца, димензија 70 X 70 цм, заснована је на једном масивном темељном зиду. Неуобичајено солидно био је грађен и темељ апсиде, који је у односу на спољно лице проширен за 90 цм. Дубине темеља нису истраживане услед појаве подземних вода. Код основних зидова базилике нема трагова грађевинских фаза нити каснијих преградњи. Услед непостојања међусобне грађевинске везе, као накнадна доградња могла би се сматрати јужна капела. Међутим, врата у јужном зиду, која воде у капелу, нису накнадно пробијана, већ су првобитна, што указује на могућност да је и њена изградња била замишљена приликом заснивања базилике. Питање анекса уз јужни зид нартекса, у овом смислу, за сада мора остати отворено.

Унутрашње површине зидова базилике биле су малтерисане белим кречним малтером без трагова осликавања. Пажљивим осматрањем уочено је да овај малтер није првобитни већ да припада обнови базилике после једног пожара. На то указују површине зидова са траговима горења које прекрива овај слој малтера, како на зидовима и колонади јужног брода, тако и на зидовима капеле. После ове обнове уз јужни и западни зид базилике, а вероватно је то био случај и са северним зидом, био је призидан банак за седење грађен од камена повезаног блатом. На исти начин, сигурно у исто време, преграђен је и простор између источног зида и првог ступца јужне колонаде. Ова вероватно парапетна преграда имала је такође узак банак према олтарском простору. Подови у базилици, који су доста добро очувани, при-

падали би овој обнови. У олтарском простору под је био рађен од чврстог црвеног малтера са полираном површином. Према наосу завршава се у равни другог реда стубова на дубоком лежишту основне греде олтарске преграде. У самој апсиди, где се уз унутрашњи зид налазе остаци синтрона, по свему судећи грађеног истовремено са базиликом, ниво пода је повишен за око 10 цм. За разлику од олтара, у наосу и јужном броду под је био рађен од ситног набијеног камена преко кога се налазио слој набоја.

У наосу уз трећи и четврти стубац откривени су остаци амвона, који је био грађен од камена и опека, повезаних блатом са траговима дрвене оплате. По свему судећи и остали црквени намештај био је рађен од дрвета. У средишњем делу олтарског простора откривене су уграђене у под камене стопе на којима је стајала дрвена часна трпеза. Као што је већ речено, и олтарска преграда била је рађена од дрвета. На то указује и потпуни недостатак налаза обрађеног камена.

Време настанка ове базилике за сада се не може сасвим поуздано одредити. Највероватнија би била претпоставка да је настала у време обнове утврђења на Градини у првим годинама владавине цара Јустинијана. Време њене пропасти такође би се могло само посредно одредити: базилика је прво била страдала у једној великој поплави, о чему сведоче местимични слојеви песка и наплавине изнад пода у наосу и јужном броду. Тек после тога дрвене конструкције базилике изгореле су у пожару, остављајући моћан слој горења изнад трагова поплаве. То се могло десити на прелазу из VI у VII век када замире и касноантичко утврђење на Градини.

Из слоја изнад пода потичу и ретки археолошки налази. Међу њима сигурно је најзначајнија једна фрагментована здела откривена у лежишту греде олтарске преграде, као и уломци два лонца са пода у јужном броду. Поред ових, било је и уломака равног прозорског стакла као и ситних фрагмената који вероватно потичу од кандила.

У слоју шута, чија се дебљина креће местимично и до 80 цм доминира ломљени камен, али има и блокова сиге који потичу од лукова колонаде јужног брода. Уломци опека и тегула у слоју шута релативно су ретки. У овом слоју у зони јужног зида базилике откривено је пет гробова без прилога, који вероватно припадају позносредњовековној некрополи, чији су трагови откривени 1982. г. западно од базилике.

На целој откопној површини изнад слоја шута и преко порушених зидова базилике, који су местимично очувани и до 1,20 м откривен је слој тамномрке земље са налазима керамике из позног XIV и првих деценија XV века, што хронолошки одговара старијем хоризонту насеља на Трговишту. Између овог средњовековног слоја и садашњег нивоа терена лежи наплавина без археолошких налаза. Занимљиво је да се река Рашка, још вероватно у средњем веку вратила у своје некадашње корито тако да њен садашњи ток одговара ситуацији која је постојала у време настанка базилике.

Напомене

1. Археолошка истраживања изведена су у времену од 8. јула до 23. августа 1996. године. Руководилац радова др М. Поповић, сарадници мр В. Иванишевић, Д. Премовић-Алексић, В. Бикић, арх. Г. Милошевић и А. Јовановић.
2. Заштитним археолошким истраживањима 1982. године руководио је др В. Јовановић.
3. Претходна сондажна истраживања јула 1995. г. водио је др М. Поповић.
4. Завршне радове пратила је Д. Премовић-Алексић, која је том приликом вршила и мања заштитна истраживања.

Драгица Премовић-Алексић
Музеј »Рас«
Нови Пазар

УДК 930.26
Стручни чланак
Примљено: 1. 09. 1990. год.

ВЕЛИКА ГРАДИНА У ВРСЕНИЦАМА

– истраживања у 1990. години –

У оквиру археолошких истраживања лок. Велика Градина у селу Врсеницама код Сјенице, у 1989. години отворена је сонда 10 X 5 м у којој су делимично истражени остаци једног зиданог објекта и незнатан део другог објекта грађеног од дрвета.[1] Како би се ови објекти у целини истражили, за 1990. годину планирано је проширење сонде, које је остварено у незнатном обиму услед ограничености финансијских средстава.[2]

Проширење сонде је урађено у правцу североистока, од прошлогодишњег профила до унутрашњег лица бедема и у правцу северозапада у ширини од 2 м. Овим радовима је у целини истражен објекат означен као кућа 2 и делимично други објекат или кућа 3.

Кућа 2, која је дужом страном оријентисана у правцу исток-запад уз девијацију од 24° источног дела према северу, има унутрашње димензије 3,50 X 3,30 м. Зидови куће, ширине 0,75 м, грађени су од камена различите величине и облика у техници сухозида и очувана висина им се креће од једног реда камена (западни зид) до 0,90 м (југоисточни угао). Улаз у кућу се налази на источном зиду, ширине 1,25 м и имао је дрвени праг од ког су очувани угљенисани трагови. Под у кући је од набијене жућкасто-црвенкасте земље. У унутрашњости куће 2 није установљено постојање огњишта или пећи, али са спољашње стране северозападног угла, очишћена је површина 2 X 2,80 м која је прекривена кречним малтером. Међутим, тешко је рећи да ли се ту можда ради о остацима пећи.

Кућа 2 је постављена непосредно поред бедема, на удаљености од 1,40 м (мерено поред улаза у кућу). Услед нагиба терена и обрушавања, бедем је нагнут на спољашњу страну тако да му је очишћено само унутрашње лице и то у дужини од 13 м, односно у дужини откопне површине. Очишћено лице бедема је грађено од притесаног камена различите величине, а као везиво је коришћен кречни малтер. Највећа очувана висина је 0,55 м.

Тек након потпуне истражености дела откопне површине северно од куће 2, а између бедема и куће 3, моћи ће поузданије да се говори о времену изградње бедема и куће 2. На основу досадашњих сазнања и покретног археолошког материјала да се претпоставити да се то десило у VI веку, односно бедем и кућа 2 припадају II културном хоризонту на Великој Градини.

Делимично истражена кућа 3 припада I хоризонту. Она је грађена од дрвета и са унутрашње стране је била облепљена слојем глине. Унутрашњост куће је, по свему судећи, била кречена, што потврђују комади лепа на којима се задржао тањи слој креча. Под у кући је био од набијене земље са траговима гари и у нагибу је од југозапада према североистоку, тј. прати природни нагиб терена. Димензије очишћеног дела пода, или куће 3, износе 2 X 2,20 м.

Испред куће 3, на њену североисточну страну надовезује се веће удубљење, условно названо јама, кружног облика чији се зидови косо спуштају према дну. Зидови јаме су били обложени дрветом од ког су очувани угљенисани комади in situ. Јама има димензије 3,30 X 2,70 м и очишћена је до дубине од 1,25 м мерено у односу на под куће 3, што није и њена стварна дубина јер није у целини истражена.

На поду куће и у јами, посебно на делу где се она наслања на под куће, нађена је већа количина фрагмената керамике. Најкарактеристичнији су фрагменти здела, хоризонтално разгрнутог обода, глеђосане са унутрашње стране маслинасто зеленом глеђи. Бројни су и фрагменти неколико врчића, црвено-сиве боје печења, украшени пластичном наребреном траком или урезаним паралелним линијама поред обода. Непосредно поред источног зида јаме нађена је јако деформисана бронзана посуда.

Кућа 3 са јамом је страдала у пожару, о чему сведочи и керамички материјал који је доста деформисан услед изложености високој температури, а и нађени комади лепа су интензивно горели. Како кућа 3 и јама залазе у северозападни профил откопне површине, ништа одређеније се не може рећи о функцији јаме, као ни о остацима пећи унутар ње, а чији је само незнатан део очишћен.

Како је већ констатовано на свим истраживаним површинама, раносредњовековном периоду, односно III хоризонту на Великој Градини у Врсеницама припада слој изразито црне, растресите земље. У том слоју, који покрива целу истраживану површину, нађен је бројан керамички материјал који је идентичан са истовременим материјалом добијеним приликом ранијих истраживања Велике Градине. У слоју III хоризонта нађени су и два фрагментована жрвња.

Напомене

1. Д. Премовић-Алексић, Извештај са археолошких истраживања локалитета Велика Градина у Врсеницама за 1995. годину, Новопазарски зборник [illegible], 221-223.

2. Средства за радове на овом локалитету обезбеђена су у износу од 14000 динара и то: ОЗКР Краљево — 6000, Музеј «Рас» — 3000 и Фонд за културу општине Сјеница — 5000 динара.

Штампање Новопазарског зборника 14 омогућено је од стране Општинског фонда за културу и информисање Нови Пазар.